

T.C
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ BİLİM DALI

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA AMASYA ŞEHİRİNİN
DEMOGRAFİK YAPISI VE İSKÂN SİYASETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
AHMET CANER ÇATAL

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. MEHMET KAYA

NİĞDE- 2009

T.C
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ BİLİM DALI

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA AMASYA ŞEHİRİNİN
DEMOGRAFİK YAPISI VE İSKÂN SİYASETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
AHMET CANER ÇATAL

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. MEHMET KAYA

NİĞDE- 2009

ONAY SAYFASI

Yrd.Doç.Dr Mehmet KAYA danışmanlığında Ahmet Caner ÇATAL tarafından hazırlanan "19 Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya Şehri'nin Demografik Yapısı ve İskan Siyaseti " adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

29.06.2009

JÜRİ :

Danışman : Yrd.Doç.Dr. Mehmet KAYA

Mehmet Kaya

Üye : Yrd.Doç.Dr. Salih ÖZKAN

Salih Özkan

Üye : Yrd.Doç.Dr. Zeki CAN

Zeki Can

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../200..

Doç. Dr. Selen DOĞAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Amasya şehri, Karadeniz bölgesinin orta kesiminin iç kısmında Canik Dağları'nın güneyinde, Yeşilırmak nehri ile Merzifon Ovası'nı sulayan Terkesan Irmağı'nın batısındadır. Konumu itibari ile her dönemde sosyal ve ekonomik faaliyetlerin ilgi odağında olmuştur. Tarihi süreçte önemli bir yer teşkil eden şehir, Osmanlı Devleti'nde sancak merkezi olmuştur. Nüfus anlamında da bağlı olduğu kazalarıyla birlikte önemli bir nüfusa sahip olmuştur. Nüfusun 19. yüzyılda Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen göçmenler ile birlikte artış göstermesi ve iskân yeri olarak seçilmesi de dikkate değer bir nitelik taşımaktadır. Bu anlamda yoğun bir göçe sahne olmuştur. Osmanlı Devleti'nde sahip olduğu bu önem Cumhuriyet döneminde de artarak devam etmektedir.

ABSTRACT

The city of Amasya is in the interior part of central Black Sea region, in the south of Canik Mountains and in the west of the river Yeşilırmak and river Terkesan which waters Merzifon Plateu. In sense of its location, it has been the focus of social and economical activities for centuries. The city that has a significant place in history bacame a sanjak in Ottoman Empire. In the sense of population, it has had a great population includig its districts. The other peculiarity to which we should pay attention is that the population increased by the immigrants coming from Caucasian and Balkans in nineteen century and then it was selected as a settlement. Therefore, it was a city of great immigration at that time. This significance of its Empire period has been continously going on in Republic period.

ÖNSÖZ

Devletlerin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda içinde buldukları durumu en iyi özetleyen idari birimler şehirlerdir. Şehirler, kuruldukları zamandan şu anki durumlarına kadar yılların yaşanmışlıklarını ifade etmektedirler. Özellikle son yıllarda şehir tarihi hakkında birçok araştırma yapılmaktadır. Her ne kadar araştırmalar devam etse de şehirler hakkında söylenecek çok şeyler bulunacaktır.

Amasya, ilkçağlardan günümüze kadar birçok devletin kurulmasına ve yıkılmasına tanıklık etmiştir. Şehir en ihtişamlı dönemini Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde görmüştür. Bu dönemde Şehzade Sancağı olarak anılmaktaydı. 16 yüzyıldan sonra şehir karışıklılarla mücadelelere sahne olmuştur. Şehir, 17. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyıla kadar sakin durumda iken, 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise, şehirde bir hareketlilik yaşanmıştır. Kırım Harbi'nden sonra Kafkasya'dan Anadolu'ya yoğun olarak Türk göçleri yaşanmıştır. Osmanlı Devleti öncelikle iskân yerlerini belirlemiş ve daha sonra gelen göçmenleri iskân etmiştir. Amasya şehri de bu iskân yerlerinden bir tanesi olarak seçilmiştir. İskân edilmek istenen göçmenlerin ilk olarak iâşe ve barınma gibi temel ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Bazen yerli halk ile uyuşmazlıklar yaşansa da idarecilerin ve halkın yardımları ile bu uyuşmazlıklar ortadan kaldırılmaya gayret edilmiştir.

Amasya şehrinin nüfusunda 19. yüzyıl boyunca göçlerinde etkisiyle artışlar yaşanmıştır. Şehrin nüfus yapısı olarak Müslüman ve Hıristiyan nüfusa sahip olup, şehrin mahallelerinde birlikte yaşamaktaydılar.

Tez konusunun seçiminde ve hazırlanmasında desteklerini esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYA'ya, kütüphanelerindeki kitapları esirgemedен kullanımına sunan Tarih Bölümü hocalarıma, maddi ve manevi her konuda yanımda olan aileme teşekkürü bir borç bilirim.

AHMET CANER ÇATAL

2009

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ	1
A. AMASYA ŞEHRİ'NİN KISA TARİHİ.....	2
1. KURULUŞUNDAN OSMANLI DEVLETİ'NE KADAR ŞEHRİN TARİHİ.....	2
2. OSMANLI DÖNEMİNDE AMASYA ŞEHRİNİN TARİHİ	4
B. AMASYA ŞEHRİ'NİN FİZİKSEL YAPISI.....	6
1. Şehrin Genel Görüntüsü ve Esas Yol Sistemi	6
a. Şehrin Kalesi	8
b. Kral Mezarları.....	9
c. Amasya'nın Köprüleri	10
2. Amasya'nın Sanat ve Ticaret Yerleri.....	11
a. Bedesten ve Hanlar.....	11
b. Çarşı ve Pazar Yerleri.....	12
3. Yönetim Örgütlerinin Toplandığı Yerler	12
4. Dinsel ve Sosyal Yapılar	12
a. Amasya'nın Camii ve Mescidleri.....	12
b. Medreseler ve Mektepler	14
b.a. Medreseler.....	14
b.b. Mektepler	21
b.b.a. Osmanlı Yükselişi Döneminden Kalan Mektepler	22
b.b.b. İbtidai Okulları	23
b.b.c. Rüştüye Okulları.....	23
b.b.d. İdadi Okulları.....	24
c. Amasya'nın Hamamları.....	24

5. Amasya'nın Mahalleleri	25
I. BÖLÜM	28
AMASYA ŞEHRİ'NİN İDARİ TAKSİMATI	28
A. 19. YÜZYILA KADAR OSMANLI DÖNEMİNDE AMASYA ŞEHRİ'NİN İDARİ TAKSİMATI	28
B. 19. YÜZYILDA AMASYA ŞEHRİNİN İDARİ TAKSİMATI.....	30
C. AMASYA'NIN MAHALLELERİ.....	38
II. BÖLÜM.....	54
AMASYA'NIN DEMOGRAFİK YAPISI	54
A. AMASYA'NIN GENEL NÜFUSU VE BESLENME OLANAKLARI	55
1. Amasya'nın Genel Nüfusu	55
a. 19. Yüzyıla Kadar Amasya'nın Nüfusu.....	55
b. 19. Yüzyılda ve 20 Yüzyıl Başlarında Amasya'nın Toplam Nüfusu.....	57
2. Amasya Şehri'nin Beslenme Olanakları	67
B. AMASYA ŞEHRİ'NİN MAHALLELERE GÖRE NÜFUSU.....	70
C. DİNSEL GRUPLAR AÇISINDAN AMASYA ŞEHRİ'NİN NÜFUSU.....	72
1. Amasya Şehri'nde Dinsel Grupların Mahallelere Göre Dağılımı	75
III. BÖLÜM	76
AMASYA'DA İSKÂN SİYASETİ VE YAŞANAN SORUNLAR	76
A. İSKÂNIN GERÇEKLEŞMESİ	76
B. İSKÂN	78
1. Muhacir İskânı	78
2. Aşiretlerin İskânı.....	88
C. İSKÂANDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR.....	89
SONUÇ	93
KAYNAKÇA	95
ÖZGEÇMİŞ	100

KISALTMALAR

Adı geçen eser	: a.g.e
Adı geçen makale	: a.g.m
Adı geçen tez	: a.g.t
Aynı yer	: a.e.
Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafiya Fakültesi	: AÜDTCF
Başbakanlık Osmanlı Arşivi	: BOA
Cevdet Tasnif Adliye	: C.ADL.
Cevdet Tasnifi Dâhiliye	: C.DH.
Cilt	: C
Çeviren	: ev
Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi	: DH. MKT
Derleyen	: Der
Hicri	: H
İrade- Dâhiliye	: İ. DH.
İrade- Meclis-i Vala	: İ. MVL.
İslam Ansiklopedisi	: İ.A
Maliye Nezareti Varidat Kalemi, Temettuat Defterleri	: ML. VRD. TMT
Maliye Nezareti Varidat Kalemi Cizye Muhasebesi	: ML. VRD. CMH.
Meclisi- Vükela Mazbataları	: MV
Miladi	: M
Sadaret Evrakı Mektubi kalemi- Mühime	: A. MKT. MHM.
Sadaret Evrakı Mektubi Kalemi- Nezaret Devair	: A. MKT. NZD
Sadaret Evrakı Mektubi Kalemi- Umumiye	: A. MKT. UM.
Sayfa	: s
Sayı	: S
Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi	: TDİA

Yıldız Esas Evrakı

: Y. EE.

Yıldız Sadaret Evrakı Hususiye

: Y. A. HUS

GİRİŞ

Bu tezde, 19. yüzyılın ikinci yarısında Amasya şehrinin demografik yapısı ve iskân siyaseti hakkında araştırma yapılmıştır. Araştırma yapılırken birçok kaynaktan yararlanılmıştır. Özellikle, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne ait belgeler, temettuat ve cizye defterleri ile ikinci el kaynaklardan faydalanılmıştır.

Bu tezde, konunun daha iyi anlaşılmasına yarar sağlayacağı açısından giriş kısmında Amasya şehrinin kısa tarihi ve şehrin fiziksel yapısı anlatılacaktır. Amasya şehrinin tarihi, ilkçağlardan başlayıp incelediğimiz döneme kadar kısmını içermektedir. Şehrin fiziksel yapısı ise incelediğimiz dönem itibari ile şehrin görünümü ve şehir merkezindeki yapılar hakkında genel bilgiler verilecektir. Bu tez üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, Amasya şehrinin idari taksimatı hakkında bilgiler verilecektir. Amasya şehrinin idari taksimatı, Osmanlı Devleti'nin yükselişi döneminden başlayıp, devletin yıkılışına kadar zamanı içermektedir.

İkinci bölümde Amasya şehrinin demografik yapısı hakkında bilgiler verilecektir. Demografik olarak Amasya'nın genel nüfusu ve beslenme olanakları, Amasya merkezindeki nüfusun mahallelere göre dağılımı ile şehir merkezinde yaşayan dinsel gruplar ve bunların mahallelere göre dağılımı anlatılacaktır.

Üçüncü bölümde ise Amasya şehrine yapılan iskânlar hakkında bilgiler verilecektir. Öncelikle iskân siyaseti hakkında bilgiler verildikten sonra, muhacir ve aşiret iskânları anlatılıp, iskânda karşılaşılan sorunlar dile getirilecektir.

A. AMASYA ŞEHİRİ'NİN KISA TARİHİ

1. KURULUŞUNDAN OSMANLI DEVLETİ'NE KADAR ŞEHİRİN TARİHİ

Amasya'nın eski ismi Amasea¹ Amaseia² Amasise³ dir. Amasya şehrinin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu tam olarak bilinmemekle beraber, Amasya şehri kuran Amas isminde bir zattır. Amasya şehri M.Ö iki bin yıllarında kurulmuştur.⁴

Amasya'nın milattan önceki dönemleri hakkında pek fazla bilgiye sahip değiliz. Amasya, Hitit, Frig, Pers ve Makedonya Krallıkları zamanında mücadelelere sahne olmuştur. Amasya, Makedonya Kralı İskender'den sonra Pontus Krallığı hâkimiyetine girmiştir. Pontus Krallığının en eski şehirlerinden birisidir. Pontus döneminde (M.Ö 291-M.Ö 46) VII. Mithradates zamanında Roma orduları komutanı Pompee Amasya'yı işgal etmiş, şehri ve kaleyi tahrip etmişse de her defasında Pontus Kralı VII. Mithradates tarafından şehir tekrar geri alınmıştır.⁵ Pontus Krallığı, Roma Hükümdarı Sezar zamanında Roma topraklarına katılması ile birlikte Amasya şehri de Roma Devleti sınırlarına girmiş oluyordu.

Roma hâkimiyeti ile birlikte Amasya eyalet merkezi haline gelmiştir. Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında doğu ve batı olarak ikiye ayrılması ile birlikte Amasya, imparatorluğun doğu toprakları kısmında kalarak Bizanslıların himayesine geçmiştir. Amasya M.S yedinci yüzyılda Hüsrev Perviz zamanında Sasanilerin akınlarına maruz kalmış ve bir süre Sasani Devleti himayesi altında kalmıştır. Daha sonra şehri Bizans İmparatoru Heraklius geri almıştır.⁶

¹ İ.Nihat Orlu, **Amasya Hakkında Coğrafya ve Tarih Bilgisi**, Amasya 1939, s.10.

² İlhan Şahin-Feridun Emecen, "Amasya", **TDİA**, C.III, İstanbul 1991, s.1.

³ Hüseyin Hüsameddin Yaşar, **Amasya Tarihi**, Ankara 1986, s.11.

⁴ Orlu, **a.g.e.**, s.10.

⁵ Charles Texier, **Küçük Asya Coğrafyası, Tarih ve Arkeolojisi**, C.III, Çev. Ali Suat, Ankara 2002, s.170.

⁶ Muzaffer Doğanbaş, **Amasya**, Amasya 2003, s.20.

Amasya, 712 yılında Araplar tarafından işgal edilmiş ise de, Bizanslılar Amasya'yı tekrar almışlardır.⁷ Amasya'nın Türkler tarafından ne zaman fethedildiği konusunda kesin bir bilgi yoktur. Büyük Selçuklu Devleti, 1071 yılında Malazgirt Savaşı ile birlikte Anadolu'nun kapılarını Türklere açmıştır. Bu savaştan sonra Anadolu'nun içlerine doğru Türk akınları da başlamış oluyordu.

Amasya şehrinin Trabzon Rum İmparatorlarına (Komnen Hanedanına) geçtiği söylene de⁸ 1075 yılında Selçuklu Sultanı Alparslan'ın komutanlarından Melik Danişmend Ahmet Gazi tarafından fethedilmiştir.⁹ Kısa süreli olarak Haçlı seferlerine maruz kalan Amasya, Haçlı seferlerinden sonra hükümet merkezi oldu.¹⁰ Selçuklu idare yapısı gereğince ve Türk hâkimiyet telakkisine göre, ülke hanedanın ortak malı olmasından dolayı 1193 yılında Selçuklu hükümdarı, II. Kılıçarslan'nın ülkeyi on bir oğlu arasında pay ettiği sırada Amasya, Nizameddin Argun Şah'ın hissesine düştü.¹¹ Çok geçmeden bütün eyaletleri hâkimiyeti altında toplayan Rükneddin Süleyman Şah, Amasya'yı da kendi hâkimiyeti altına almış oluyordu.¹²

Amasya, Selçuklu Devleti ile Moğollar arasında 1243 yılında yapılan Köseadağ Savaşından sonra yıkılma dönemine girdikten sonra Moğolların umumi valileri tarafından idare edilmeye başlandı. İlhanlıların emirlerinden olan ve Orta Anadolu'da devlet kuran Eretna Bey'in idaresi altında kalan Amasya, Eretna'nın oğullarından Giyaseddin Mehmed Bey döneminde, Amasya'ya Emir Şadgeldi Paşa hâkim olmuştu.¹³

⁷ Pars Tuğlacı, **Osmanlı Şehirleri**, İstanbul 1985, s.1; İ.Şahin- F.Emecen, a.g.m, s.1.

⁸ Orlu, **a.g.e.** s.15.

⁹ Mükremin Halil Yınanç, "Amasya", **İA**, C.I, Eskişehir 2001, s.394.

¹⁰ Tuğlacı, **a.g.e.** s.17.

¹¹ Tuncer Baykara, **Anadolu'nun İdari Tarihine Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı**, Ankara 1988, s.54; Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, İstanbul 2002,s.53.

¹² Yınanç, a.g.m, s.394.

¹³ Ahmet Şimşirgil, "XVI. Yüzyılda Amasya Şehri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.XI, İzmir 1996, s.79.

2. OSMANLI DÖNEMİNDE AMASYA ŞEHRİNİN TARİHİ

Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra Anadolu'da Türk birliği bozulmuştu. Moğolların etkisinin azalmasından sonra Anadolu'da -özellikle de Batı Anadolu'da- beyliklerin oluşmaları göze çarpılmaktadır. 1299 yılında Osmanlı Devleti'nin kurulması ve Bizans'a doğru hareket etmesi ile büyüyüp Rumeli'ye geçerken aynı zamanda da Anadolu'nun doğusuna doğru da yayılmaya başlamıştı.

Kadı Burhaneddin Ahmed'in ve Candaroğulları ile Karamanoğulları Beyliklerinin Osmanlı Devleti'ne karşı tehlike oluşturmalarından dolayı Osmanlı hükümdarı I.Murad'ın 1386 yılında Candaroğulları üzerine yürüyerek Kastamonu'yu almıştır. Daha sonra Osmaniçik, Gümüş ve Amasya'nın Osmanlı Devleti himayesine girdiklerini bildirmeleri üzerine I.Murad oğlu Şehzade Bayezid'i 1386 yılında Amasya'ya göndermiştir. Böylelikle Amasya, Osmanlı Devleti'ne katılmış oluyordu. I.Murat zamanında merkezi Amasya olmak üzere Rum Eyaleti oluşturuluyor ve Şehzade Bayezid ise Amasya'nın ilk valisi oluyordu.¹⁴

I.Murad'ın 1389 yılında Kosova Savaşı'nda şehit düşmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin hükümdarı Bayezid olmuştur. Amasya Valiliğine ise Şehzade Çelebi Mehmed getirilmiştir. 1402 yılında Yıldırım Bayezid ile Timur arasında Ankara Savaşı meydana gelmiştir. Osmanlı kuvvetleri yenilmiş ve Yıldırım Bayezid ise esir edilmiştir.¹⁵ Timur, kısa sürede Anadolu'yu hâkimiyeti altına almıştır. Bunun üzerine Çelebi Mehmed'de Timur'a bağlılığını bildirmiştir. Timur hâkimiyeti elde ettikten sonra Anadolu'da beyliklere tekrar yerlerini vererek Anadolu'yu terk eder. 1402 yılı ile 1413 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde Fetret Devri olarak bilinen şehzadeler mücadelesi yaşanmıştır. Çelebi Mehmed bu mücadelelerden sonra Osmanlı padişahı oldu. Çelebi Mehmed padişah olduktan sonra 1413 yılı içerisinde Sivas ve Amasya

¹⁴ Adnan Gürbüz, **Toprak Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1993, s.25.

¹⁵ Kani Kuzucular, **Amasya Kenti'nin Fiziksel Yapısının Tarihsel Gelişimi**, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994,s.52; İ.Şahin- F.Emecen, a.g.m, s.1; Yınanç, a.g.m, s.394; Orlu, a.g.e, s.25.

yöresini Rum Beylerbeyliği olarak düzenlemiş ve Amasya Beylerbeyliği'ne ise Yörgüç Paşa'yı getirmiştir.¹⁶

1415 yılında Amasya'da meydana gelen depremde can ve mal kaybı yaşanmıştır. Bunu fırsat bilen Kara Tatarlar, İskilip'te ayaklanmışlar ve bunun üzerine Çelebi Mehmed Amasya'ya Şehzade II. Murad'ı Amasya Valiliğine göndermiştir. 1421 yılında II. Murad Osmanlı Devleti tahtına çıkması ile Amasya Beylerbeyliği'ne II. Murad'ın lalası Hamza Bey getirilmiştir. Hamza Bey kardeşi ile birlikte Şehzade Mustafa'ya yapılacak olan savaşa çağrılınca Amasya Beylerbeyliği'ne tekrar Yörgüç Paşa getirilmiştir.¹⁷

1437 yılında Amasya'ya II. Mehmed vali olarak atanmıştır. II. Mehmed padişah olup 1453 yılında İstanbul'u fethettikten sonra 1454 yılında Amasya'ya oğlu Sultan Bayezid'i (II. Bayezid) vali olarak göndermiştir. 1481 yılında Fatih Sultan Mehmed'in ölümü üzerine Sultan Bayezid padişah olmuştur. Sultan Bayezid padişah olunca yerine büyük oğlu Şehzade Ahmed'i Amasya'ya vali olarak bıraktı. 1512 yılında Yavuz Sultan Selim Osmanlı Devleti'nin padişahı olduktan sonra ise Mustafa Paşa'yı Beylerbeyi olarak Amasya'ya göndermiştir. Sultan Selim Han 1516 yılında Mısır seferine çıkınca Celal ve Zunnun Halife'nin elebaşılığında Şiiler isyan etmiştir. İsyân güçlükle bastırılmıştır. 1520 yılında Yavuz Sultan Selim vefat etmiştir. Bunun üzerine Sultan Süleyman (Kanuni) padişah olmuştur. Amasya'da isyanlar devam etmiş ve 1533 yılında isyanlar bastırılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman Erivan seferinden sonra 1554 yılında Amasya'ya ordusu ile birlikte gelmiştir. O sıralar Amasya'yı ziyaret eden Busbeck, 7 Nisan 1555 günü Kanuni Sultan Süleyman'ın huzuruna çıkmıştır.¹⁸

16. yüzyılın sonlarına doğru Amasya çevresinde eşkıyalık olayları baş göstermiştir. Osmanlı Devleti'ni yıllarca uğraştıran bu eşkıyalık olayları 1608 yılında son bulmuştur. 18. yüzyılın başlarında Yozgat dolaylarında başlayan Çapanoğlu

¹⁶ Baykara, a.g.e, s.87-96.

¹⁷ İsmail Erdoğan, **XX. Yüzyıl Amasya Tarihi ve İnanç Coğrafyası**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1996,s.20.

¹⁸ Ali Tuzcu, **İlkçağlardan Cumhuriyete Seyahatnamelerde Amasya**, Kayseri 2007, s.26.

ayaklanması Amasya'ya kadar yayılmıştır. 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın ortalarına kadar Amasya sükûnet içerisinde kalmıştır. Bu yıllar arasında Amasya'da ticari ve iktisadi yönden gelişmeler görülmüştür.

B. AMASYA ŞEHİRİ'NİN FİZİKSEL YAPISI

1. Şehrin Genel Görüntüsü ve Esas Yol Sistemi

Amasya, Karadeniz bölgesinin orta kesiminin iç kısmında, Canik Dağları'nın güneyinde yer almaktadır. Şehir, deniz seviyesinden 400 m yüksekliktedir. Amasya şehri, Yeşilirmak nehri ile Merzifon Ova'sını sulayan Terkesan Irmağı'nın birleştiği yerin batısında, Yeşilirmak'ın açtığı iki tarafı yüksek kayalıklarla çevrili dar bir vadide kurulmuştur.¹⁹ İnsan emeği ve doğa buraya hem kent hem de kale karakterini mükemmel bir şekilde yansıtmıştır.²⁰ Şehrin dar bir vadiye kurulması, vadinin iki tarafının kısmen dik yamaçlara sahip olması yerleşimin Yeşilirmak vadisi boyunca uzun bir şerit üzerinde oluşmasını sağlamıştır. Yeşilirmak nehrinin kuzey tarafı dağlık olmasına karşın, güney tarafı daha az meyillidir. Yeşilirmak nehri üzerinde su dolapları bulunmakta olup, su dolapları vasıtasıyla bağ ve bahçeler sulanmaktadır. Şehir, Karaman, Kırklar, Lokman ve Ferhat dağları ile çevrilidir.²¹

Amasya'nın antik dönemden kalan kalesi ve kral mezarları kenti en iyi gören yerde inşa edilmiştir. Şehir, kuruluş itibari ile kale-şehir görünümüne sahip olarak gelişme göstermiş, zamanla kalenin dışına çıkmış, mahalleler, imarethaneler, medreseler, camiler, hanlar, hamamlar kısacası şehrin temel yapı taşlarında artışlar görülmüştür. Amasya şehri kuruluşundan itibaren en büyük imar gelişmesini Osmanlı Devleti'nin yükseliş döneminde göstermiştir. Amasya'nın bu kadar gelişmesinde kuşkusuz ki Şehzade Sancağı olmasının çok büyük payı vardır. Bu dönemde şehrin fiziksel yapısı içerisinde İslami eserlerin sayısı artmıştır. 16.yüzyıldan 19.yüzyıl arasında pek

¹⁹İ.Şahin - F.Emecen, a.g.m, s.1.

²⁰Strabon, **Antik Anadolu Coğrafyası**, Kitap XII-3, Çev. Adnan Pekman, İstanbul 2000, s.27.

²¹Biral Bayram Güngör, **H.1226-1229 (M.1811-1814) Tarihli Şer'iyye Sicil Defterine Göre Amasya'nın İdari, İctimai ve İktisadi Durumu**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2000, s.XI.

gelişme gösteremeyen şehir, bu zaman dilimleri arasında birçok kez deprem ve yangınlara maruz kalmıştır. Bu yüzyıllar arasında yangın ve depremlerin açmış olduğu tahribatı düzeltmekle uğraşmıştır.

19. yüzyılda Amasya şehri genel olarak önceki yüzyıllardan kalan yapılarla paralellik göstermiş, Osmanlı Devleti bünyesinde yapılan değişikliklerle de yeni yapılar oluşturulmuştur. Bu yapılar aşağıdaki çeşitli bölümler içerisinde belirtilecektir.

H.1308 (1890) Sivas Vilayeti Salnamesi'nde Amasya Sancağı merkez kasabada, yirmi camii, kırk yedi mescid, yirmi yedi medrese, altı tekke, yedi imaret, sekiz zaviye, bir kütüphane, bir mekteb-i rüştiye, yirmi iki İslam mektebi, üç Ermeni mektebi, bir Rum, bir de Protestan ve Katolik mektepleri ile bunlara ait kiliseler vardır. Bundan başka bir hükümet konağı, bir askeri redife, bir karakol üç bin sekiz yüz on üç hane, bin yüz yirmi iki dükkân ve mağaza, yirmi dokuz han, on dört hamam, on dokuz fırın, dokuz fabrika ve atmış yedi değirmen bulunmaktadır.²²

Amasya'nın gelişmesinde önemli etmenlerden bir tanesi de ticaretin gelişmiş olması ve ticaret yolları üzerinde bulunmasıdır. İlk çağlardan itibaren Tarsus-Kayseri, Zile, Samsun ticaret yolu üzerinde bulunan Amasya, Osmanlı döneminde ticari ve iktisadi bir merkez olarak önemli bir şehirdir.²³ 16.yüzyılın başlarında Amasya, Bursa-Tebriz İpek Yolu'nun Anadolu içindeki bir kanadı olan Ankara-Çankırı-Çorum-Amasya-Tokat yolu içerisinde bulunmaktaydı. Busbeck Amasya'ya giderken bu yolu takip etmiştir.²⁴ Ticaret canlı olmakla beraber, ipek böcekçiliği ve ipek ticareti yaygın olarak yapılmaktaydı.²⁵

Amasya'da 19. yüzyılda ticaret canlılığını korumaktadır. Üretilen ve imal edilen ürünler Samsun limanı vasıtasıyla hem devlet sınırları içerisindeki vilayetlere

²² H. 1308 Sivas Vilayeti Salnamesi, Sivas 1308, s.212.

²³ Hasan Ali Yavuz, 1777-1780 Yılları Arasında Amasya, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1999, s.15.

²⁴ O.G.Busbeck, Türk Mektupları, Çev. Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul 1939, s. 67-70.

²⁵ Suraiya Faroqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, İstanbul 2004, s.190; Tuzcu, a.g.e, s.285.

hem de Avrupa'ya ihraç edilmekteydi. 1887 yılında Sivas Vilayeti'ni, Karadeniz (Samsun limanı) ve ülkenin diğer yerlerine bağlamak amacı ile iki yol belirtilmektedir. Bunlardan ilki Samsun-Sivas yoludur. Bu yol Amasya ve Tokat'tan geçen demiryoludur. Diğeri ise Sinop-Samsun yoludur. Bu yol ise Amasya'nın 15 km yakınından geçen demiryoludur.

a. Şehrin Kalesi

Tarihin ilk zamanlarından itibaren kaleler, kentlerin kurulmasında önemli bir etmendir. Kaleler genellikle savunma amaçlı olmakla birlikte, bölgenin hâkim noktası olan kısmında kurulmaktadır.

Amasya kalesi, Amasya'nın tam ortasına bakan dağın üzerinde Arap tarihçilerinin Harşene adında bir kişi tarafından kurulmuş olup, ²⁶ Harşene kalesi olarak bilinen kale, Yukarı Kale ya da Kale-yi Bala olarak da bilinmektedir. Kalenin iki burcu, iki kapısı, bir sarayı, bir camii, bir medresesi, bir zaviyesi, bir imarethanesi ve iki hamamı,²⁷ kalenin cephanesi, buğday ambarları, su sarnıçları²⁸ ve kalenin doğusunda zindanlarının bulunduğu belirtilmektedir. ²⁹ Kalenin kapılarından biri, Şamlar Mahallesi'ne diğeri ise Hızır Paşa Mahallesi'ne açılmaktadır.³⁰ Bundan başka kalenin altında iki tane yeraltı yolunun olduğu, bu yeraltı yollarının birisi kalenin aşağısında bulunan Yeşilirmak'a çıktığı ve bir diğeri de dar geçitlerle dışarıya bağlantısının bulunduğu kaynaklarda vurgulanmaktadır. ³¹

Amasya kalesi, tarihin çeşitli zamanlarında saldırılara maruz kalmış, saldırılarda kale alınamasa da, kalenin bazı kısımları yıkılmıştır. Zaman içerisinde yıkılan kısımlar tekrar onarılmıştır. Kaleye saldırıları hafifletmek amacıyla kalenin bulunduğu tepelerin çok aşağılarında ikinci bir duvar ve siperler yaptırılmıştır.

²⁶Yaşar, **a.g.e.**, s.48.

²⁷ Yaşar, **a.g.e.**, s.54.

²⁸Tuzcu, **a.g.e.**, s.66.

²⁹ Orlu, **a.g.e.**, s.27.

³⁰ Yaşar, **a.g.e.**, s.54.

³¹ Tuzcu, **a.g.e.**, s.134.

Amasya kalesi, Mitridat'ın Romalılara yenilmesi üzerine Pompe tarafından yıktırılmış ve M.Ö 69 yılında Romalılar tarafından tekrar tamir ettirilmiştir.³² Kale'yi 1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'yu fethetmeye başlayan Selçuklu komutanlarından 1075 yılında Danişmend Ahmed Gazi, 1146'da I.Mesud, 1222'de I. Alaaddin Keykubad tamir ettirmiştir. Daha sonra kale, 1319'da Gümüşlüzade Taceddin Mahmud Çelebi, 1369'da Şadgeldi, 1449'da II. Murat ve 1511 yılında ise Şehzade Ahmed'in Amasya Valiliği sırasında, Amasya muhafızı Mustafa Bey tarafından tamir olunmuştur.³³ 1530 yılı tahrir defterine göre, kalede bir dizdar, bir kethüda ve 57 nefer müstahfız bulunmaktaydı.³⁴

Harşene Kalesi'nin aşağı kısmında Yeşilırmak nehrinin kıyısında İç Kale, Aşağı Kale olarak da bilinen Enderun Kalesi bulunmaktaydı. Kale, doğudan Helkis Mahallesi, batıdan Sabuküddin Mahallesi, güneyden Yeşilırmak, kuzeyden Harşene Kale'si ile sınırlıdır. Kalenin üç kapısı ve iki burcu vardır. ³⁵ Kapılardan güneydoğuya bakan tarafta Karanlık Kapısı Alçak Köprüye, diğer kapı Mağdenus Kapısı (halk arasında Maydanoz Kapısı olarak anılır) Sultan Bayezid Camii önüne çıkıp, Mağdenus Köprüsünden geçilir. Bir diğeri batıda bulunan Meydan Kapısı olup Sabıküddin Mahallesi'ne çıkmaktaydı.³⁶

Enderun kalesinin arka tarafında mağaraların hizasında Kızlar Sarayı olarak bilinen ve iki kapısı, bahçesi, iki hamamı, mutfığı, iç ve dış avlusu bulunan harabe şeklinde olan bir saray da mevcuttur.³⁷

b. Kral Mezarları

Harşene Kalesi'nin güneyinde bulunan mağaralar, hangi devirlere ait olduğu tam olarak belli olmamakla beraber kaynaklarda Pont hükümdarlarının mezarları

³² Orlu, **a.g.e.**, s.27.

³³ Gürbüz, **a.g.e.**, s.43.

³⁴ BOA, TD 387, Ankara-1997, s.25.

³⁵ Tuzcu, **a.g.e.**, s.67.

³⁶ Yaşar, **a.g.e.**, s.44.

³⁷ Yaşar, **a.g.e.**, s.45.

olarak belirtilmektedir. Fakat hükümdarların isimleri hakkında bilgiler mevcut değildir. Bu mezarlar genellikle kayalar oyularak yapılmıştır. Amasya'da bu mağaralar on iki tane olup, bunlardan beş tanesi Kızlar Sarayı üstünde, ikisi Saray Mahallesi'nde, biri Meydan Köprüsü karşısında, birisi Ahırönü'nde, biri Ziyare yolunda (Aynalı Mağara), ikisi de Sığır Pazarı'nın güneydoğusunda bulunan Yassı Kaya'nın kuzeyinde bulunan mağaralardır.³⁸

c. Amasya'nın Köprüleri

Amasya şehrinin içinden geçen Yeşilirmak nehrinin üzerinde altı adet köprü bulunmaktadır. Köprülerin dört tanesi kargir diğer ikisi ise ahşap olarak yapılmıştır.³⁹

Çalrak Köprü: Güney Boğazı'nın sonunda bulunan köprü, güney tarafının ortasında ufak ve dört köşe bir oda şeklinde çıkıntısı olduğundan çalrak denmiştir. Kargir yapıdadır.⁴⁰

Meydan Köprüsü: Sultan Bayezid Camii'nin batısında, Hacı İlyas Mahallesi'nin sonundadır. Kale kapısı hizasındadır. Kargir yapıdadır.⁴¹

Mağdinus Köprüsü: Sultan Bayezid Medrese'si önündedir. Ahşap olarak yapılmıştır.⁴²

Alçrak Köprü: Pont döneminden kalan köprü, zaman geçtikçe alçaldığından bu ad ile adlandırılmıştır. Kızlar Sarayı'nın hizasındadır. Ayakları kargir, üstü ise ahşaptır.⁴³

³⁸ Yaşar, a.g.e, s.61.

³⁹ Kargir: Taş ve tuğla ile yapılmış binalara denir. Birde ahşap çatıkların arası harçla karışık taş ve tuğla parçaları doldurularak yapılanı vardır ki buna yarım kargir denir. Adnan Turani, **Sanat Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1993, s.64.

⁴⁰ Yaşar, a.g.e, s.74.

⁴¹ Yaşar, a.e.

⁴² Yaşar, a.g.e, s.75.

⁴³ Yaşar, a.e, s.75.

Helkis Köprüsü: Helkis Mahallesi'ndeki oturanların bu köprüden geçmesiyle bu adla anılır. Bugünkü hükümet konağı karşısındadır. Kargir yapıdır.⁴⁴

Kuş Köprüsü: Şamlar Mahallesi'nde Kumacık Hamamı'nın önündedir. Kargir yapıdadır.⁴⁵

2. Amasya'nın Sanat ve Ticaret Yerleri

Şehrin sanat ve ticaret kesimini hanlar ve çarşılar belirler. Bunların yerlerinin tespiti, şehir planında ticari faaliyetlerinin nerelerde toplandığını belirlemektedir.

a. Bedesten ve Hanlar

Amasya'da Saraçhane Mahallesi'nde 1864 yılında Amasya Mutasarrıfı Ziya Paşa tarafından hükümet konağı yapılmak maksadı ile Meydan Köprüsü'nü genişletmek istemiş ve Garipler Mescidi'ni yıktırılmıştır. Bu mahallede bulunan mezarlığı da kaldırılarak yerine bedesten inşa ettirmiştir.⁴⁶ Şehir merkezinde 29 han bulunmakta olup, bunların isimleri ve yerleri hakkında teferruatlı bilgi verilmemektedir.⁴⁷

Rahtvan Mehmet Paşa Hanı: 1699 yılında Hoca Süleyman Mahallesi'nde Amasya Mutasarrıfı Rahtvan Medmed Paşa tarafından taştan yaptırılmıştır.⁴⁸

Hacı Osman Bey Hanı: Hoca Süleyman Mahallesi'nde 1748 yılında Bekir Beyzade Osman Bey tarafından yaptırılmıştır.⁴⁹

⁴⁴ Yaşar, a.g.e, s.74-75.

⁴⁵ Yaşar, a.g.e, s.75.

⁴⁶ Yaşar, a.g.e, s.119.

⁴⁷ H. 1308 Sivas Vilayeti Salnamesi, s.211-212.

⁴⁸ Yaşar, a.g.e, s.110.

⁴⁹ Yaşar, a.e, s.110.

b. arşı ve Pazar Yerleri

Kağı Pazarı: Devehane Mahallesi'nin ortasındadır. Amasya mütesellimi Aydın Beyzade Kağı Ali Ağa tarafından geliri yüksek vakıflar tanzim edilerek, pazar teşkil edilmiş ve bu pazara Kağı Pazarı denmektedir⁵⁰

İbadullah arşısı: Bozahane Mahallesi'ndedir. Ubeydullah Efendi tarafından 1525 yılında yaptırılmıştır.

Bakkallar arşısı: Hoca Süleyman Mahallesi'ndedir.

Bundan başka isimleri belli olup da yerleri tespit edilemeyen Sığır Pazarı, Aşağı Pazar, Yukarı Pazar adlı alışveriş yerleri bulunmaktaydı.

3. Yönetim Örgütlerinin Toplandığı Yerler

1864 yılında Amasya Mutasarrıfı Ziya Paşa, Helkis Mahallesi'nde, Kaptan-ı Derya Hafız Ali Paşazade el-Hac Ahmed Mikdad Paşa'nın evi ile bahçesini alarak bir hükümet konağı yaptırmıştır. Aynı yılda paşanın selamlığını da belediye dairesi olarak yaptırmıştır. 1894 yılında belediye bahçesinin doğusunda bir polis karakolu yaptırılmıştır.⁵¹ Bundan başka Amasya Sancağı'nda bir askeri redife bulunmakla beraber yeri tespit edilememiştir.

4. Dinsel ve Sosyal Yapılar

a. Amasya'nın Camii ve Mescidleri

Bu kısımda elde edebildiğimiz bilgilerden camii ve mescidlerin adları ve tespit edebildiğimiz kadarı ile yapılış tarihlerini vereceğiz. Çünkü bu başlık ayrı bir araştırma konusu olacak şekilde geniştir. Amasya'nın fiziksel yapısını açıklamak

⁵⁰ Yaşar, a.g.e, s.112.

⁵¹ Yaşar, a.g.e, s.138.

amacıyla bu kadar kısa bilgiler verilecektir. Amasya’da yaptırılan camiiler genellikle camii yaptıran kişi ve bulunduğu mahallenin adı ile anılmaktadır.

Camiiler ve Mescidler	Yapılış Tarihleri
Sultan Bayezid Camii	1485
Küçük Ağa Camii	1495
Bayezid Paşa Camii	1414
Mehmed Paşa Camii	1495
Hacı İlyas Camii	1486
Fethiye Camii	1116
Yörgüç Paşa Camii	1431
Taceddin İbrahim Camii	1325
Burma Minare Camii	1300
Çilehane Camii	tarihi belli değil
Gümüşlü Camii	1402
Hatuniye Camii	1509
Kilari Selim Ağa Camii	1485
Pir Mehmed Çelebi Camii	tarihi belli değil
Saraçhane Camii	1371
Kara Sungur Bey Camii	tarihi belli değil
Yakup Paşa Camii	1412
Sofular Camii	1501
Şamlar Camii	tarihi belli değil
Abide Hatun Camii	“
Alaca Minare Camii	“
Bozacı Camii	1525
Çelebi Mehmed Camii	1669
Eğri Camii	1803
Saman Pazarı Camii	1473
Çeribaşı Camii	tarihi belli değil
Enderun Camii	1215

Hacı Hamza Nigari Camii	1892
Kadı Hayrettin Ağa Mescidi	tarihi belli değil
Şeyh Ahmet Efendi Mescidi	“
Taş Han Şadırvan Mescidi	“
Kapısı Kible Mescidi	1432
Hoca Mustafa Çelebi Mescidi	tarihi belli değil
Ubeydullah Mescidi	“
Hacı Mehmed Ağa Mescidi	1689
Kepük Mescidi	1262
Şeyh Mescidi	1734
Garipler Mescidi	1517
Kağnı Mescidi	1223
Sefer Ağa Mescidi	1468
Hoca Mustafa Çelebi Mescidi	1495

b. Medreseler ve Mektepler

b.a. Medreseler

Amasya’da otuz altı medrese bulunmaktadır, Fakat bunlardan bazıları kullanılamaz halde olup, bazıları da ilgisizlikten yok olmuştur. Bu dönemde Vilayet Salnamelerine bakıldığında medrese sayılarında azalma olduğu görülmektedir. 1308 (1890) yılı Sivas Vilayeti Salnamesi’nde Amasya’da yirmi yedi medrese bildirilmekte olup ayrıntılı bilgiler verilmemektedir.⁵² 1898 yılında bu sayı yirmi ikiye düşerken, 1899 yılında ise bu sayı on yedi olarak belirtilir. Amasya medreseleri 1899 yılı maarif salnamesinde ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. Salnamede Amasya’daki medreseler; Sultan Bayezid, Kaşifiye, Cami-i Enderun, Yukarı Yakacık, Aşağı Yakacık, Saraçhane, Recep Efendi, Pirinççi, Atabey, Osman Baba, Benderli, Bayzid Paşa, Ayas, Osman Bey, Yakup Paşa, Abdullah Paşa, Hızır Paşa,

⁵² H. 1308 Sivas Vilayeti Salnamesi, s.211.

Devehane, Mehmed Paşa ve Yakutiye Medreseleri olarak belirtilmektedir. 1900 yılında medreselerde bir değişiklik olmamıştır.⁵³

1. Alaca Yahya Medresesi: Saraçhane Camii'nin doğu tarafında olup, Yeşilirmak kenarındadır. Amasya Emiri Şahgeldi Paşa 775 (1373) yılında yaptırmıştır. Daha sonra hasar gören medrese, 1470 yılında II. Bayezid'in Lalası Alaca Yahya Bey tarafından yeniden imar edilerek vakıfları tanzim edildiği için Alaca Yahya Medresesi denilmiştir. "Aluca Yahya Medresesi" olarak da kaynaklarda geçmektedir.⁵⁴ Ziya Paşa'nın mutasarrıflığı zamanında 1855'te yıkılarak yerine rüştiye mektebi yapılmıştır. 1893 yılında çıkan yangında yanmış ve 1910 yılında yerine bir ibtidai mektebi yapılmıştır.⁵⁵

2. Atabey Medresesi: Sığır Pazarı'nda, dere kenarındadır. Meşhur Amasya komutanlarından Nasuriddin Ahmet Atabey tarafından yaptırılmış ve 727 (1327) de vakıfları tanzim edilmiştir. 1877 tarihinden beri gereken ilgi gösterilmediğinden kullanılmamaktadır.⁵⁶

3. Bekir Paşa Medresesi: Köprübaşı Mahallesi'nde, Rum kilisesinin doğusuna bitişik köşe başındadır. Sabık Mısır Mirlivası (Tuğgeneral) Amasyalı Bekir Beyzade el- Hac Osman Bey tarafından 1164 (1751)'de Darülhadis olarak yapılmış ve vakıfları tanzim edilmiştir. 1883 yılında yıkılmaya yüz tutmuştur. 1891 yılında ön cephesi yıkılarak altına dükkânlar ve üstüne odalar yapılarak tamir edilmiştir.⁵⁷

4. Benderli Medresesi: Kocacık Mahallesi'nde İğnecizade Türbe'sinin arkasındaki sokaktadır. 1228 (1871)'de Amasya tüccarının ileri gelenlerinden Benderli el-Hac Hafız Feyzullah Ağa tarafından yaptırılıp, vakıfları tanzim

⁵³ Turgut İleri, **Maarif Salnamelere Göre 20. Yüzyılın Başlarında Amasya'da Eğitim ve Eğitim Kurumları**, Samsun 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1998, s.91-92.

⁵⁴ Erdoğan, a.g.t, s.30.

⁵⁵ Pars Tuğlacı, **a.g.e**, s.20; Yaşar, **a.g.e**, s.222; Erdoğan, **a.e**.

⁵⁶ Yaşar, **a.g.e**, s.223; Tuğlacı, **a.g.e**, s.20; Erdoğan, **a.e**.

⁵⁷ Erdoğan, **a.e**. ;Yaşar, **a.g.e**, s.224.

edilmiştir. 1893'te büyük bir yangında tahribat görmüş ve 1900 yılında medrese yeniden inşa edilmiştir.⁵⁸

5. Burma Minare Medresesi: Burma Minare Camii'nin doğu tarafındaki çeşmenin bitişiğindedir. İlk önce mahkeme binası olarak kullanılmakta iken, 1703'te mahkemenin İğnecizade Türbesinin bitişiğindeki eve nakil edilmesinden sonra mimar Amasyalı Hüseyin Beyzade el-Hac Hafız Hasan Efendi burayı satın almış ve bir sıbyan mektebi yaptırmıştır. 1909 yılında eşraftan Hatibzade el-Hac Mehmed Emin Efendi mektebin yerine çok güzel bir medrese yaptırmıştır.⁵⁹

6. Büyük Ağa Medresesi: Şamlar Mahallesi'nde " Bahçeler İçi " diye meşhur olan bağların başındaki yol üzerinde olup, Sultan II. Bayezid'in Amasya'daki Kapı Ağası Hüseyin Ağa tarafından 1485'te yaptırılmış ve vakıfları tanzim edilmiş olup, bu medreseye "Medrese-yi Hüseyniye" de denmektedir.⁶⁰

7. Tekke Medresesi: Pir İlyas Mezarlığı'nın yanında Çevikçe Tekkesi yerindedir. 1832 yılında medrese olmuştur.⁶¹

8. Çöplüce Medresesi: Yakup Paşa Mahallesi'nde ibtidai mektebinin bitişiğindedir. 1819'da Enderun-ı Hümayun idarecilerinden Amasyalı Açızcade el-Hac Mehmed Ağa tarafından yaptırılıp vakıfları tanzim edilmiştir.⁶²

9. Hacı Hamza Efendi Medresesi: Bayezid Paşa Mahallesi'nde, Karabağlı el-Hac Hamza Efendi Camii'nin batısında olup 1894 yılında yaptırılmıştır.⁶³

10. Hüsamiye Medresesi: Kuba Mahallesi'nde olup Kubalızade eş-Şeyh Hüsameddin Hüseyin el- Halveti tarafından 1453 yılında yaptırılıp, vakıfları tanzim

⁵⁸ Yaşar, **a.g.e.**, s.225.

⁵⁹ Yaşar, **a.e.** ; Tuğlacı, **a.g.e.**, s.20.

⁶⁰ Yaşar, **a.g.e.**, s.226.

⁶¹ Yaşar, **a.g.e.**, s.227; Tuğlacı, **a.e.**

⁶² Yaşar, **a.g.e.**, s.228.

⁶³ Yaşar, **a.e.**

edilmiş olmasına nazaran gereken önem verilmediğinden 1826 tarihinden beri harap bir vaziyettedir.⁶⁴

11. Hızır Paşa Medresesi: Hızır Paşa Mahallesi'nde, Ok Meydanı'nda özel bir konak içerisinde olup, 1466 yılında Osmanlı kumandanlarından Ata Bey'in oğlu Hızır Paşa tarafından yaptırılmıştır.⁶⁵

12. Halifet Medresesi: Şamice Mahallesi'nde, Halifet Gazi Türbesi'nin batısında bulunan medrese, Amasya'da yaptırılan ikinci medresedir. Selçuklu Emirlerinden Mübaruziddin Halife Alp tarafından 1225 tarihinde yaptırılmış ve 1647 yılındaki zelzelede zarar görmüş, 1888 yılında yenilenmiştir.⁶⁶

13. Hayriye Medresesi: Gök Medrese Mahallesi'nde olup, Amasya eski mütesellimi saray kapıcıbaşlarından Türüdzade el- Hac Ali Ağa tarafından 1795 yılında yaptırılmıştır. Hayriye namıyla ünlü olup, "Yukarı Bakacak Medresesi" olarak da bilinmekteydi.⁶⁷

14. Darülhadis Medresesi: Pirinççi Mahallesi'nde olup, kadılardan Seyyid Ali oğlu el- Hac Osman Çelebi tarafından 1527 yılında Darülhadis olarak yaptırılmış ve 1730 yılında çıkan yangında tahrip olmuştur. 1738 yılında tekrar inşa edilmiş olan medrese bugün harap durumdadır.⁶⁸

15. Dağrakiye Medresesi: Mehmed Paşa Camii'nin batısında, Yeşilırmak nehrinin kenarında ve İnekler Türbesi bitişiğindedir. Amasya Valisi Emir Nureddin Dağrak tarafından 1224 yılında mescid olarak yaptırılmış, daha sonra Hızır Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa bu mescidin yanında bir camii yaptırmış ve bu mescidi de 1495 yılında medreseye çevirmiştir.⁶⁹

⁶⁴ Yaşar, **a.g.e**, s.228-229; Erdoğan, a.g.t, s.31.

⁶⁵ Yaşar, **a.g.e**, s.229.

⁶⁶ Yaşar, **a.g.e**, s.231-232.

⁶⁷ Yaşar, **a.g.e**, s.234.

⁶⁸ Yaşar, **a.g.e**, s.234-235; Erdoğan, **a.e**.

⁶⁹ Yaşar, **a.g.e**, s.235-236.

16. Rahmaniye Medresesi: Savakça Mahallesi'nin doğusunda, dağ kenarında yüksek bir yerde kurulmuştur. Abdurrahman-i Erzincani Türbesi civarında, saray kapıcıbaşlarından Amasya eski mütevellisi Hacı Feyzullah'ın oğlu el-Hac Abdurrahman Ağa tarafından 1792 yılında yaptırılmıştır. 1859 yılında yıkılmıştır.⁷⁰

17. Saraçhane Medresesi: Saraçhane Camii'nin batısında, hususi bir konak içerisinde olup, Yeşilirmak kenarındadır. Hayır sahiplerinden ve Hacıköyü kazası eşrafından Kızıklızade el-Hac Mehmed Efendi tarafından 1883 yılında ahşap bir bina olarak yaptırılmıştır.⁷¹

18. Sultan Bayezid Medresesi: Sultan Bayezid Camii'nin batı tarafında özel bir alanda olup, 1486 yılında Sultan II. Bayezid'in emri ile yaptırılmıştır. "Medrese-yi Sultani" olarak da bilinen medrese halk arasında genellikle bu adla anılmıştır.⁷²

19. Sungurlu Medresesi: Burma Minare Camii'nin batısında, Pervane Bey Mahallesi'ndedir. 1750 yılında Sungurlu kazası eşrafından Sungurzade el-Hac Mehmed Ağa tarafından yaptırılmış, bu medreseye "Sunguriye Medresesi" de denilmektedir.⁷³

20. Sofular Medresesi: Sofular Mahallesi'nde, Abdullah Paşa Camii şerifinin batısında, Darülhadis'in arkasındadır. Bu medresenin kuzey tarafında derslane bulunmaktadır. Bu dershanede asrının meşhurlarından Köprülü Hacı Hafız Mustafa Teyfik Efendi öğrencilerine bir mekân olarak 1892 yılında Cünüzade el-Hac Ağa tarafından yaptırılmıştır.⁷⁴

⁷⁰ Yaşar, a.g.e, s.237.

⁷¹ Yaşar, a.e.

⁷² Yaşar, a.g.e, s.238; Tuğlacı, a.g.e, s.20.

⁷³ Yaşar, a.g.e, s.239.

⁷⁴ Yaşar, a.g.e, s.240.

21. Torumtay Medresesi: Gök Medrese Mahallesi'nin batısında Torumtay Türbesi'nin kible tarafında bulunan camii şerifin içinde olup, 1267 yılında Amasya Valisi Beylerbeyi Seyfeddin Torumtay tarafından yaptırılmıştır.⁷⁵

22. Tayyar Paşa Medresesi: Meydan Köprüsü'nün kuzeybatısında, Ehli Hatun Tekkesi'nin bitişiğinde olup, 1803 tarihinde Canikli Hacı Ali Paşazade Tayyar Mahmud Paşa tarafından yaptırılmış ve vakıfları tanzim edilmiştir. Medrese, Yeşilirmak kenarında bahçelidir ve ahşap yapıdadır. 1871 yılında harap olduğunda Şirvanzade Mehmed Rüştü Paşa tarafından tamir ettirilmiştir. Daha sonra 1895 yılında Dersiam Gürcü Mehmed Paşa tarafından tamir ettirilmiştir.⁷⁶

23. Abdullah Paşa Medresesi: Sofular Mahallesi'nde Abdullah Paşa Camii'nin avlusunda olup, 1485 yılında Darülhadis olarak yapılmış ve Abdullah Paşa'nın oğlu Abdi Bey tarafından 1501 yılında vakıfları tanzim edilmiştir.⁷⁷

24. Osmaniye Medresesi: Karatay Mahallesi'nde Hacı Mahmud Çelebi Tekkesi bitişiğinde olup, 1736 yılında Antepli el-Hac Kara Osman Efendi tarafından yaptırılarak vakıfları tanzim edilmiştir. Halk arasında "Tekke Medresesi" olarak da bilinmektedir. Medresedeki eğitime bir müddet ara verildikten sonra Caniklizade el-Hac Mehmed Hilmi Efendi tarafından eğitime devam edilmiştir.⁷⁸

25. Fatimiye Medresesi: Gümüşlüzade Camii'nin güneydoğusunda, Gümüşoğlu Tekkesi yerinde olup, Sultan I. Mahmud Han'ın saraylılarından Amasyalı Fatma Hatun tarafından 1740 yılında yaptırılmış, 1745 yılında da vakıfları tanzim edilmiştir. Halk arasında "Medrese-yi Fatimiye" veya "Gümüşlü Medresesi" olarak da bilinmekteydi.⁷⁹

⁷⁵ Yaşar, a.g.e, s.240.

⁷⁶ Yaşar, a.g.e, s.242; Tuğlacı, a.g.e, s.20.

⁷⁷ Yaşar, a.g.e, s.243.

⁷⁸ Yaşar, a.g.e, s.244.

⁷⁹ Yaşar, a.g.e, s.244-245.

26. Feyziye Medresesi: Gök Medrese Mahallesi'nde Hayriye Medresesi karşısında olup Sabık Anadolu Kazaskeri Amasyalı İbrahim Efendi namına yaptırılarak vakıfları tanzim edilmiştir. Vakıfları kaybolduğundan medrese de harap olmuştur.⁸⁰

27. Kadı Medresesi: Fethiye Mahallesi'ndedir. Medreseyi 1495 yılında Anadolu Kazaskeri Molla Beylikzade Molla Vildan Mehmed Çelebi yaptırmıştır. Vakıflarını da oğlu Abdurrahman Efendi 1505 yılında tanzim etmiş olup, medresenin yeri şuan belli değildir.⁸¹

28. Kapancızade Medresesi: Devehane Mahallesi'nde Kağrı Pazarı'nın kuzeybatı ucunda Sultan Bayezid Mektebi civarındadır. Divan-ı Hümayun hocalarından Amasyalı Kapancızade el-Hac Hüseyin Zeki Efendi tarafından 1842 yılında yaptırılmış ve vakıfları tanzim edilmiştir.⁸²

29. Kaşifiye Medresesi: Eski Kethüda Mahallesi'nde, Çukur Kilisesi'nin batı tarafında Abdüllatif Kütüphane'sinin doğusundadır. Amasya Ayan'ından Sabık Bostancıbaşı Kalaycı Halil Ağazade el-Hac Ömer Ağa'nın 1761 yılında vasiyeti üzerine 1762 yılında yapılmıştır.⁸³

30. Küçük Ağa Medresesi: Şamlar Mahallesi'nde İyas Ağa Camii'nin önünde hususi bir alan içinde olup, camiinin kuzeybatı tarafındadır. Küçük Kapı Ağası olarak meşhur olan İyas Ağa tarafından 1495 yılında yaptırılmış ve vakıfları tanzim edilmiştir.⁸⁴

31. Mehmed Paşa Medresesi: Mehmed Paşa Mahallesi'nde olup, Mehmed Paşa Camii şerifinin avlusunun bir kısmında ve camiinin kuzeyi ile doğusuna

⁸⁰ Yaşar, a.g.e, s.245-246.

⁸¹ Yaşar, a.g.e, s.246.

⁸² Yaşar, a.g.e, s.247; Erdoğan, a.g.t, s.31.

⁸³ Yaşar, a.g.e, s.248.

⁸⁴ Yaşar, a.g.e, s.249.

düşmektedir. Hızır Paşazade Mehmed Paşa tarafından 1495 yılında yaptırılmış ve vakıfları tanzim edilmiştir.⁸⁵

32. Mehmed Bey Medresesi: Mehmed Paşa Camii'nin kuzeybatısındadır. Mehmed Paşa'nın torunlarından Kurt Beyzade Mehmed Bey tarafından 1891 yılında yaptırılmıştır.⁸⁶

33. Narlı Bahçe Medresesi: Şehzadeler Türbesi önünde görülen mezarlığın batı tarafındadır. 1653 yılında Amasya ayanından şehir kethüdası Dürüdüzade el-Hac Hafız Süleyman Ağa tarafından yaptırılmış ve vakıfları tanzim edilmiştir. Halk arasında "Süleymaniye Medresesi" olarak bilinmekteydi.⁸⁷

34. Yakup Paşa Medresesi: Yakup Paşa Mahallesi'ndedir. Yakup Paşa tarafından 1412 yılında "Halveti Tekkesi" olarak inşa ettirilmiştir, 1622 yılında medreseye çevrilmiştir.⁸⁸

35. Yörgüç Paşa Medresesi: Gök Medrese Mahallesi'ndedir. Yörgüç Paşa Camii içinde ve önünde bulunan birkaç taş odadan oluşan yerdir ve Yörgüç Paşa tarafından 1431 yılında yaptırılmıştır. 1634 yılında ahşaptan on iki oda daha eklenmiştir. 1855 yılında yıkılmıştır.⁸⁹

b.b. Mektepler

Amasya merkez kazası dâhilinde Osmanlı yükseliş döneminden kalan mektepler sekiz tanedir. Bu mektepler vakıflara sahip olup öğretim kadrosunun da geçimini sağlamaktadır. Ayrıca bu mekteplerden bazıları ise medreseden mektebe çevrilmiştir.⁹⁰ 19.yüzyıl başlarına kadar yüz otuz sıbyan mektebi bulunmaktaydı.⁹¹

⁸⁵ Yaşar, **a.g.e.**, s.250.

⁸⁶ Yaşar, **a.g.e.**, s.250-251.

⁸⁷ Yaşar, **a.g.e.**, s.251; Erdoğan, a.g.t, s.31.

⁸⁸ Yaşar, **a.g.e.**, s.252.

⁸⁹ Yaşar, **a.g.e.**, s.253-254; Tuğlacı, **a.g.e.**, s.20.

⁹⁰ Yaşar, **a.g.e.**, s.212.

⁹¹ Yaşar, **a.g.e.**, s.217.

Bunlara ek olarak ta iki tane yeni mektep ilave edilmiştir.⁹² Bunlardan başka Amasya genelinde on ibtidai, dört adet rüştiye, bir idadi Müslüman okulu ile gayrimüslimlere ait dört ibtidai ve bir rüştiye olmak üzere beş adet Ermeni okulu, beş adet Rumlara ait ibtidai okulu olmakla birlikte, biri Amerikan diğeri Fransız okulu da mevcuttur.⁹³

b.b.a. Osmanlı Yükseliş Döneminden Kalan Mektepler

1. Temenna Mektebi: Temenna Mahallesi'nde olup Hızır Paşa'nın azatlılarından Hüsameddin-i Temennayi tarafından 1473 yılında yaptırılmıştır. Fakat terk edilmiştir.⁹⁴

2. Hatuniye Mektebi: Hatuniye Camii'nin doğu tarafında olup, Şehzade Ahmed'in annesi Bülbül Hatun tarafından 1509 yılında yaptırılmış ve 1863 yılında ise ibtidai mektebi olmuştur.⁹⁵

3. Hızır Paşa Mektebi: Hızır Paşa Mahallesi'ndeki Hızır Paşa Camii'nin yanındadır. Hızır Paşa tarafından 1466 yılında yaptırılmıştır. Fakat terk edilmiştir.⁹⁶

4. Sultan Bayezid Mektebi: Sultan Bayezid Camii'nin doğusunda bulunan imarethanenin hizasındaki köşe başında olup, Sultan II. Bayezid tarafından 1485 yılında yaptırılmış, 1883 yılında ibtidai mektebi haline getirilmiştir.⁹⁷

5. Şahbula Mektebi: Sofuzade Mahallesi'ndeki mescidin yanında olup, Yörgüç Paşa'nın zevcesi Şahbula Hatun tarafından 1437 yılında yaptırılmış ve daha sonra sıbyan mektebi olarak kullanılmıştır.⁹⁸

⁹² Yaşar, **a.g.e.**, s.212.

⁹³ İleri, **a.g.t.**, s.71-112.

⁹⁴ Yaşar, **a.g.e.**, s.212.

⁹⁵ Yaşar, **a.e.**

⁹⁶ Yaşar, **a.g.e.**, s.213.

⁹⁷ Yaşar, **a.e.**

⁹⁸ Yaşar, **a.e.**

6. Acem Ali Mektebi: Acem Ali Mahallesi'nde yine aynı adı taşıyan çeşmenin batısında olup, Acem Ali Ağa tarafından 1468 yılında yaptırılmıştır. Ayrıca bu mektebe "Balcı Mektebi" de denilmiştir.⁹⁹

7. Ali Paşa Mektebi: Selağzı'nda, Gümüşlüzade Mahallesi'nin güneyinde olup, eski Sadrazamlardan Ali Paşa tarafından 1510 yılında yaptırılmıştır. 1889 yılında bu mektep, kadınlara ait ibtidai mektebi olmuştur.¹⁰⁰

8. Küçük Ali Mektebi: Şamlar Mahallesi'nde, Küçük Kapı Ağası İyas Ağa tarafından 1495 yılında yaptırılmış olup, 1909 yılında ibtidai mektebi olmuştur.¹⁰¹

b.b.b. İbtidai Okulları

Amasya Sancağı dâhilinde ilk defa 1882 yılında kurulmakla birlikte, 1882-1897 yılları arasında kurulan on tane ibtidai okulu vardır. Bunlardan biri Zara köyünde diğeri ise Ulvi köyünde, kalan sekiz adet ibtidai okulu ise Amasya merkez kasabasında bulunmaktadır. 1875 yılında Amasya'yı gezen Vitale Cuinet, Amasya Sancağı'nda altı yüz yirmisi Müslüman, üç yüz bir Gregoryan Ermeni, bir Katolik Ermeni, on adet Protestan Ermeni, otuz tane Rum Ortodoks ve iki Latin Katolik olmak üzere toplam dokuz yüz atmış dört tane ibtidai (ilkokul) mektebinin bulunduğu hakkında bilgi vermektedir.¹⁰²

b.b.c. Rüştüye Okulları

Amasya Sancağı merkezinde 1864 yılında Maarif Nezareti tarafından Alaca Yahya Medresesi yıktırılarak ilk defa rüştüye mektebi yaptırılmış ve 1883 yılında tek rüştüyenin yeterli olmamasından dolayı da üç tane daha ilave edilmiştir.¹⁰³ Vitale Cuinet, Amasya'da Müslümanlara ait iki adet rüştüye (ortaokul) okulunun varlığını

⁹⁹ Yaşar, **a.g.e.**, s.213.

¹⁰⁰ Yaşar, **a.g.e.**, s.214.

¹⁰¹ Yaşar, **a.e.**

¹⁰² Tuzcu, **a.g.e.**, s.276.

¹⁰³ İleri, **a.g.t.**, s.78.

bildirmektedir.¹⁰⁴ 1890 yılı Sivas Vilayeti Salnamesi'ne göre, Amasya merkezi dâhilinde bir adet rüştiye mektebi bulunduğu belirtilmektedir.¹⁰⁵

b.b.d. İdadi Okulları

Osmanlı Hükümeti, taşrada vilayetler ve sancaklarda idadi okulları açılmasında ve yaygınlaşmasında uygulamış olduğu siyaseti çerçevesinde Amasya Sancağı'nda 1892 yılında bir adet idadi okulu açılmıştır.¹⁰⁶

c. Amasya'nın Hamamları

Kumacık Hamamı: Bayezid Paşa Mahallesi'nde Kuş Köprü hizasında olup, Küçük Kapı Ağası Ayas Ağa tarafından 1495 yılında Kocacık Hoca Ahmed Çelebizade Hoca Mehmed Çelebi'den bu hamamın yerini satın alarak, hamamı inşa ettirmiştir. Kocacık Hamamı da denilmiştir.¹⁰⁷

Hızır Paşa Hamamı: Beylerbeyi Atabekzade Hayreddin Hızır Paşa tarafından 1466 yılında kendi adı ile anılan mahallede yaptırmıştır.¹⁰⁸

Sümbül Hamamı: Hızır Paşa Mahallesi'nde, Hızır Paşa Camii'nin batısında "Çifte Hamam" denilen yerdedir. Her sene sümbül çiçeğinin açılma zamanında kadınların burasını ziyaret etmelerinden dolayı burasına, "Sümbül Hamamı" denilmektedir.¹⁰⁹

Yukarı Hamam: Kurşunlu Mahallesi'nin doğusundadır.¹¹⁰

¹⁰⁴ Tuzcu, a.g.e, s.276.

¹⁰⁵ H.1308 Sivas Vilayeti Salnamesi, s.213.

¹⁰⁶ İleri, a.g.t, s.84.

¹⁰⁷ Yaşar, a.g.e, s.90.

¹⁰⁸ Yaşar, a.g.e, s.109.

¹⁰⁹ Yaşar, a.g.e, s.110.

¹¹⁰ Yaşar, a.g.e, s.129.

Sinan Hamamı: Kayabaşı Mahallesi'nde, Selağzı'nın batı tarafında olup, Sivas Beylerbeyi Sinan Paşa tarafından 1511 yılında yaptırılmıştır.¹¹¹

Çardaklı Hamamı: Gök Medrese Mahallesi'nde olup, aynı adla anılan camiinin güney batısındadır. 1879 yılında sel baskınından zarar görmüştür.¹¹²

Kaya Paşa Hamamı: Kazancı Mahallesi'ndedir.¹¹³

Kadı Hamamı: Fethiye Mahallesi'nde Kadı medresesinin yanında olup, 1506 yılında Abdurrahman Çelebi tarafından yaptırılmıştır.¹¹⁴

Çukur hamamı: Hatuniye Mahallesi'nde ve Hatuniye Camii'nin batı tarafında olan hamam, Selçuklu Sultanı Mesud'un komutanlarından Rıdvan Bey tarafından yaptırılmıştır.¹¹⁵

Alaca Hamamı: Köprübaşı Mahallesi'ndedir. 1470 tarihine kadar Alaca Yahya Bey b. Yakubşah Çelebi'nin tasarrufunda kalmasından dolayı bu ad ile anılmıştır.¹¹⁶

5. Amasya'nın Mahalleleri

19.yüzyılın ikinci yarısında Amasya'da toplam elli bir mahalle bulunmaktadır. Aşağıda sadece Amasya'nın mahallelerinin isimleri verilecektir. Bunun nedeni de idari taksimat anlatılırken mahallelerden ayrıntılı bir şekilde bahsedilecek olmasıdır.

İslam Mahallesi

Eski Kethüda Mahallesi

¹¹¹ Yaşar, **a.g.e.**, s.144.

¹¹² Yaşar, **a.g.e.**, s.134.

¹¹³ Yaşar, **a.g.e.**, s.128.

¹¹⁴ Yaşar, **a.g.e.**, s.126.

¹¹⁵ Yaşar, **a.g.e.**, s.109.

¹¹⁶ Yaşar, **a.g.e.**, s.131.

Üçler Mahallesi
Uzun Mustafa Mahallesi
Bayezid Paşa Mahallesi
Bozahane Mahallesi
Pirinççi Mahallesi
Pervane Mahallesi
Tatar Mahallesi
Temenna Mahallesi
Cami-i Enderun Mahallesi
Çırakçı Mahallesi
Çeribaşı Mahallesi
Çıkrık Mahallesi
Hacı İlyas Mahallesi
Hacı Hamza Mahallesi
Hekim Çelebi Mahallesi
Hatuniye Mahallesi
Hızır Paşa Mahallesi
Hoca Süleyman Mahallesi
Darüsselam Mahallesi
Dere Mahallesi
Recep Mahallesi
Ziyare Mahallesi
Sabıkuddin Mahallesi
Saraçhane Mahallesi
Saray Mahallesi
Sadeddin Mahallesi
Şamlar Mahallesi
Şamice Mahallesi
Şhreküstü Mahallesi
Savakça Mahallesi
Sofuzade Mahallesi
Sofiler Mahallesi

Acem Ali Mahallesi
Fethiye Mahallesi
Kuba Mahallesi
Karatay Mahallesi
Kazancı Mahallesi
Kameruddin Mahallesi
Kocacık Mahallesi
Kurşunlu Mahallesi
Kılıççı Mahallesi
Küpçeğiz Mahallesi
Köprübaşı Mahallesi
Gökmedrese Mahallesi
Gümürlüzade Mahallesi
Mehmed Paşa Mahallesi
Helkis Mahallesi
Yakutiye Mahallesi
Yakup Paşa Mahallesi

I. BÖLÜM

AMASYA ŞEHİRİ'NİN İDARİ TAKSİMATI

A. 19. YÜZYILA KADAR OSMANLI DÖNEMİNDE AMASYA ŞEHİRİ'NİN İDARİ TAKSİMATI

Amasya Sancağı'nın idari taksimatına ilişkin bilgiler II Bayezid döneminden itibaren tahrir defterleri sayesinde daha düzenli bir şekle dönüşmüştür. 15 numaralı II Bayezid dönemine ait icmal tahrir defterinde sancak içerisinde Geldiklan, Yavaşeli ve Birgoma, Akdağ, Ladik, Simre, Argoma, Aştagul nahiyeleri; Argoma nam-ı diğer Merzifon, Gümüş, Amasya Vilayetleri olarak kaydedilmiştir. Görüldüğü üzere kaza ve nahiyeler terimlerinin bilinen anlamlarıyla yer almadığı, kaza yerine vilayet terimi kullanıldığından bir terim karışıklığı yaşanmaktadır. Bundan sonra Yavuz Sultan Selim dönemine ait tarihsiz Amasya kazasının yer almadığı bir mufassal tahrirde, Merzifon, Ladik, Gümüş kazaları ve Simre-yi Ladik nahiyesi yer almaktadır. H. 937/1530 tarihli 387 numaralı Muhasebe-yi Vilayet-i Karaman ve Rum Defterinde sancağa ait bilgilerin çeşitliliği dikkat çekmektedir. Sancak; Amasya, Ladik, Merzifon kazalarına ayrılmıştı. Amasya kazasında Geldiklanabad, Akdağ, Lâdik kazasında Argoma nahiyeleri, Merzifon'da da Gümüş nahiyesi yer almaktaydı. Amasya kazasına bağlı 321 köy, 17 mezra, 3 cemaat kaydedilmişti. Argoma nahiyesi ile birlikte Lâdik kazasında 125 köy, 40 mezra, 4 cemaat vardı. Gümüş nahiyesinin de yer aldığı Merzifon kazasında 16 köy bulunmaktaydı. Kazaların genel yekûnunu belirttikten sonra Amasya şehri ve nahiyelerle ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır.

Şehrin 52 mahallesi ve 4 köyü yer almaktadır. Geldiklan'da 121 köy, 16 mezra, 2 cemaat, Akdağ'da 37 köy, 1 mezra yer almaktaydı. Ladik kasabasında 16 mahalle 11 köy, 1 mezra olup, Simre-yi Ladik'de 76 köy, Birgoma- Yavaş ve Aştagul'da 54 köy, 3 mezra, Argoma'da 130 köy, 19 mezra yer alıyordu. Merzifon kasabasında 34 mahalle, 1 Pazar, Gümüş nahiyesinde 17 mahalle, 1 Pazar, 17 köy kayıtlıydı. ¹ Tarihsiz ve bir kısmı eksik olan 982 numaralı icmal defterinde Geldiklan, Argoma, Akdağ, Simre-yi Ladik, Birgoma, Aştakul, nahiyeleri ile Amasya kalesi kaydedilmişti. Bundan başka bir tarihsiz ve eksik 95 numaralı tahrir defterinde Amasya Sancağı adı altında tahrir yapılmıştı. 776 numaralı eksik avarız tahrir defterinde Amasya, Zünnun-abad, Merzifona-abad, Gümüş, Geldiklan, Havza, Kilikiras, Merzifon kazaları ile Ezinepazarı, Geldiklan, Akdağ nahiyelerinden oluşmaktaydı. Burada dikkat çeken nokta Geldiklan'ın hem nahiye hem de kaza olarak yer almasıdır. Geldiklan tarihi süreç itibarıyla nahiye konumundadır. Kaza şeklinde ifade edilmesi hatalı yazımdan kaynaklandığı izlenimini vermektedir. Maliyeden Müdevver Defterler katalogu içerisinde 17798 numarada kayıtlı eksik mufassal defterde sancağın nahiyeleri Geldiklan-abad, Argoma, Ak-dağ, Kilikiras olarak kayıtlıdır.²

Evliya Çelebi, döneminin Amasya şehri hakkında birinci elden bilgiler vermektedir. Çelebi'ye göre, sancağa bağlı dokuz kaza ve 3 nahiye yer almaktadır. Köprü-yü Simre, Zeytin, Gümüş, Bulak, Merzifon, Gergevaz, Ladik, Veray, Zünnunabad (Elvan Çelebi) dir. Nahiyeler de İnepazarı, Akdağ ve Kefe'le'dir.

18. Yüzyıl ikinci çeyreğine ait H. 1143/ 1730 tarihli salyane ve nüzul defterinde Amasya kazası içerisinde Geldiklan, Ezinepazarı, Akdağ, Hakala nahiyeleri yer almaktadır. Bu döneme ait başka kayıtlarda da Ezinepazarı'nın

¹ **387 Numaralı Muhasebe-yi Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri**, Ankara 1997, s. 27; Yaşar Yücel, "XVI ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İdari Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler", **Bellekten**, C. XLI; S. 163 (Temmuz 1977), s. 498.

² **387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri 937/ 1530 II**, Ankara 1997, s.XXI.

İnepazarı veya Özi, Hakala nahiyesi için de Argoma ya da Suluova isimlerinin kullanıldığı görülmektedir.³

18. Yüzyılın son çeyreğine ait Amasya şer'iyye sicillerinde Köprü-yü Simre, Bulak, Gergevaz ve Zünnunabad kazalar arasında yer almamaktadır. Evliya Çelebi'nin belirttiği bu kazaların nahiye olması muhtemeldir.⁴

B. 19. YÜZYILDA AMASYA ŞEHRİNİN İDARİ TAKSİMATI

Amasya, 19. yüzyıl başları itibariyle eyalet taksimatında Sivas Eyaleti içerisinde yer almaktaydı. Taksimat içerisinde eyalete bağlı yedi sancaktan (Sivas, Amasya, Bozok, Çorum, Canik, Divriği, Arapgir) biri idi. Aynı zamanda kendi adıyla anılan sancağın merkezi idi.⁵ Yüzyılın ikinci çeyreği itibariyle 1831 Nüfus sayımına göre Sivas Vilayeti içerisinde Sivas, Amasya, Bozok, Çorum, Canik, Divriği, Arapgir Sancakları yer almaktaydı.⁶

19. Yüzyılda Osmanlı Devleti işlevini yitirmiş, kurumlarını ve sarsılan merkezi otoriteyi kurmak, devleti mali, idari ve adli alanlarda düzenli bir yapıya kavuşturmak için bir dizi yenilik ve ıslahatlar içerisine girmiştir.

Osmanlı Devleti iktisadi bünyesi ve toplumsal kurumları ile endüstri çağına ayak uyduramamıştır.1839 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda aydın bürokratlar ile iç ve dış baskılar sonucunda zorunlu olarak Gülhane Hattı Hümayunu olarak bilinen Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Bu fermanla birlikte İmparatorluk bünyesindeki tebaa, hangi mezhepten olursa olsun herkesin eşit olacağı, halkın can ve mal güvenliğinin sağlanması, vergilerin konması ve toplanması ile askerlik hizmeti gibi konuları içermekteydi.

³ Hüseyin Güneş, **XVIII. Yüzyılın İkinci Çeyreği Lale Devri'nde Amasya**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2001, s.61.

⁴ Yavuz, a.g.t, s.21.

⁵ Baykara, **a.g.e.**, s. 117.

⁶ Fazıla Akbal, " 1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari taksimat ve Nüfus", **Belleten**, C. XV, S.57-60, Ankara 1951, s.622-623.

Tanzimat'tan sonra İmparatorluk bünyesinde vergilerin toplanması görevinin vali, ayan ve eşrafın elinden alınması ve kötü uygulamalarını ortadan kaldırılması için vilayetlere Muhassıllar gönderilmiştir. Bu Muhassıllar vilayetlerde vali yetkisinde olup ve validen bağımsızdırlar. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye tarafından gönderilen Muhassıllar, gönderildikleri vilayetlerde kendi başkanlıklarında Muhassıl Meclisleri kurmuşlardır. Sancak merkezinde ise Liva Muhassıl Meclisleri kurulmuştur.⁷ Tanzimat'ın ilanıyla birlikte kazalarda meclisler oluşturulması anlamında Amasya'da da seçim yapıldı. Dört kişinin seçildiği mecliste Süleyman Efendi başkanlığa getirildi. Seçim sonucuyla ilgili 13 Şubat 1840'da Dâhiliye Nezareti'ne bilgi verildi.⁸

Muhassılların maiyetlerinde bir mal kâtibi, nüfus kâtibi ve emlak kâtibi bulunacaktı. Bu memurlardan başka memleketin hâkimi, müftüsü, askeri zabiti ve ileri gelenlerden dört kişinin katıldığı bir meclis kurulacak ve bu on kişilik meclise, gayrimüslim ahali bulunan yerlerde metropolit veya hahambaşı gibi ruhani veya dini reisler ile iki nefer kocabaşlar da girecektir.⁹

Yeni düzenlemeler çerçevesinde Amasya kazasının idari taksimatı hakkında H. 1260-1261 tarihli temettuat sayımı önemli bilgiler vermektedir. Bu sayıma göre, Amasya Sancağı: Amasya, Gümüşhacıköy, Vezirköprü, Merzifon, Havza, Zeytun,

⁷ İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Ankara 2000, s.35; Vecihi Tönük, **Türkiye'de İdare Teşkilatının Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu**, Ankara 1945, s. 160; Tefvik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İstanbul 1999, s. 38; MusaÇadircı, "Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", **Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan**, Ankara 1985, s. 260; Mehmet Aydın, "Tanzimatla Aranan Hüviyet", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu** Ankara 31 Eki- 3 Kasım 1989, Ankara 1994, 17; Musa Çadircı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876)", **IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, C. II, Ankara 1988, s. 1155; Musa Çadircı, "Tanzimatın İlanı Sıralarında Türkiye'nin Yönetimi (1826-1839)", **Belleten**, C. LI, S. 201 (Aralık 1987), s. 1220.

⁸ BOA, Cevdet-Dahiliye, 5699, (1).

⁹ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, C. II, Ankara 1981, s. 1269; Tayyib Gökbilgin, "Tanzimat hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri 1", **Belleten**, C. XXXI, S. 121 (Ocak 1967), s. 97; Musa Çadircı, " Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", **Belleten**, C. LII, S.203 (Ağustos 1988), s. 626; Musa Çadircı, " Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", **Belleten**, C. XXXIV, S. 135 ((Temmuz 1970)s. 411; Ortaylı, **a.g.e.**s.34

Mecitözü, Ladik kazalarından oluşmaktaydı. Defterlere göre Amasya kazası Hakala, Akdağ, Ezinepazarı, Geldiklan nahiyelerini içeriyordu. İdari taksimata göre Hakala nahiyesine bağlı Mirahur, Kulay, Alevi, Bozyeni, Uzunoba, Eraslan, Firuz, Abdülğani, Sinezi, Gödelez, Narmanağılı, Arıcık, Emir, Bayırlı, İb, Değirmenderesi, Kazanlı, Hacı Bayram, Çorlu, Deveci, Öyük, Dereköy, Kulu, Sarıca köyleri vardı.¹⁰ Akdağ nahiyesine Kocaköy, Zığre, Siga, Sofular, Taşbaşı, Gündüz, Başalan, Beyce, Eyemi, Seracık, Merkep Kışlacığı, Mevrek, Sarılar, Tarda, Kızseki, Karakise, Kızıl Kışlacık, Kozalan, Ilıca, Yıkılkan, Çukurvıran, Aktaş, Boyalı, Akvıran köyleri bağlıydı.¹¹ Ezinepazarı nahiyesi içerisinde Keçili, Odasaray, Darı, Uygur, Karataş, Kara Ali, Tatar, Asi Abdal, Şeyh Sa'di, Kürtler, Kale, Bağcı Abdal, Kızılca-yı sagır, Saz, Sancar, Nurani, Kızılca-yı kebir, Ebecik, Zoğlu, Halifeli, Bayat, Kirab, Hanka, Üfle, Virmaş, Karsan, Kalsak, Abacı, Sarayözü, Sarı Alan, Büke köyleri kayıtlıydı.¹² Musaköy, Kutu, İmrad, Kuvay, Yağmur, Orta, Yaylacık, Ulus, Elgazi, Bağlıca, Köyceğiz, Buraklı, Yordanık, Zare, Yoros, Sana köyleri Geldiklan nahiyesi içerisinde yer almaktaydı.¹³

Vezirköprü kazasında Kurza, Muslu, Köylü Alanı, Ovacık, Paşa, Kabaklı, Oymaağaç, Cuma, Meşeli, Gökse, Aydınli, Hoyratlı, Yağınözü, Elmalı, Nıharlı, Halkalı, bağcı, Yeni Dam, Melikli, Kuşçular, Girlek, Küfelek, Buruk, esen, Gülom, Çakalar, Tabran, Çekemedan, Musacık, Aydoğan, Kümeviran, Hacılı, Çobanviran, Başkadı, Danabaş, Derekürt, İlemi, Narlı-yı Süfli, Ortaklar, Karapınar, Taşlıöyük, Esenbey, Safsaray, Cavender, İncesu, Kale-yi Kebir, Virancık, İnkaya, Ahmet Dede, Terük, Emircik, Akvıran, Damalı, Kızılcaviran, Edvan, Somukalanı, Çerçiyen, Boğa, Gömlekhisar, Bayram, Halil Bekar, Hacı Osmanlı, Kocaoğlu, Bicikler, İğdırkaya, Bacılı, Şeyhli, Karlı, Kargıcık, Anazelik, Süleyman, Kalıncasüünü, Vezir, Onurlu, Köpek, Kara Faki, Elaldı, Kayaş, Çal, Türkmen, Kızılca Kurt, Veli Hasanlı, Çubuklar, Gökahmetli, Sarıçoban, Haydarlı, Yamaklar, Mengen, Bilkavak, Kızıllı, Karalar, Kurili, Çalıklı, Dıgalu köyleri bulunmaktaydı.¹⁴

¹⁰ BOA, ML. VRD. TMT, 12893-13035.

¹¹ BOA, ML. VRD. TMT, 12822, 13028.

¹² BOA, ML. VRD. TMT, 12896-13492.

¹³ BOA, ML. VRD. TMT, 12911-13532.

¹⁴ BOA, ML. VRD. TMT, 14022- 14124.

Merzifon kazasında Müşerref, Zafer, Şeyhyeri, Ulakhacı, Makası, Karakaya, Hayrettin, Karatepe, Belver, Alan, Ilıcak, Kürtler, Karınca, Koç, Han, Eymir, İlaladı, Balbekir, Sehmüdevlet, Hırta, Semedi, Yakup, İlmi, Bulak köyleri temettuat defterinde kaydedilmişti.¹⁵

Karacaviran, Lerzan, Susuz, Kara Halil, Kayacık, Çakıralanı Havza kazası defterlerinde kayıtlı köylerdi.¹⁶

Zeytun kazasında Tireler, Çatlık, Pelidçik, Küçük Zeytin, Çonuk Deresi, Karabüy, Kozhayat, Kamil, Çaylı, Karanar, Alan, Erduası, Hanefi, Aydınli, Kızıl Kilise, Canlı, Alakeşenci, Suruk, Ulagu, Ser Yaşmak, Çatal, Soruk, Darıçay, Kale, Gönli, Arap, Çeyşfaki, Saraycık, Oruç köyleri bulunmaktaydı.¹⁷

Mecitözü'nde Palabıyık, Haydutoğlu, Şalıoğlu, Sakaklı, Çıkrık, İbek, Elköy, Dağla, Şeyh Mustafa, Kadı Deresi, Molla Hasanoğlu, Soyca köyleri defterde yer almaktaydı.¹⁸

Ladik'te Akyar (Karapınar), Kızıoğlu, Şanolu, İbi, Bulad, Kilyas, Kara Abdal, Gümüş Çakır, Boğaz, Aşağı Aynoz köyleri bulunmaktaydı.¹⁹

Elviran, Saraycık, Beden, İmirler, Basımak, Düğenci, Çay, Askeri, Ovacık, Keçiköy, Köşeler, Yaşman, Elek, Göl, Kızılcviran, Tankaza, Kızılca, Kazık, Arap Hacı, Kanlıca, Kozalan, Kombay, Küplüce, Malul, Eslemez, Çal, Sekü, Emeti, Bademli, Kutluca, Çeleni, balıklı köyleri Gümüşhacıköy kazasına bağlıydı.²⁰

¹⁵ BOA, ML. VRD. TMT, 14151-14197.

¹⁶ BOA, ML. VRD. TMT, 13667-13674.

¹⁷ BOA, ML. VRD. TMT, 14997-15025.

¹⁸ BOA, ML. VRD. TMT, 14145-14149.

¹⁹ BOA, ML. VRD. TMT, 15078-15090.

²⁰ BOA, ML. VRD. TMT, 13532-13573.

Amasya Sancağı'nda bulunan Protestan cemaat için Amasya meclisinde kendi ileri gelenlerinden seçilmek üzere bir temsilci bulundurulması 1 Temmuz 1854 tarihli Dâhiliye Nezareti görüşü doğrultusunda kabul edildi.²¹

Amasya Sancağı'nın 1855 yılında Sivas'a bağlanması düşüncesi ortaya atılmışsa da, işlerin daha da karışacağı düşüncesiyle Sadaret bu öneriyi olumlu yaklaşmadı.²²

Yozgat Sancağı'nın Hüseyinabad kazasında iskân edilen Kadilli aşiretinin öşür ve diğer vergiler bakımından Bozok Sancağı'na, askeri ve mali yönden Amasya Sancağı'na bağlı idi. Aşiret üzerinde bulunan 78.376 kuruşun tahsil edilmesi isteği aşiret müdür ve kaymakamlıklarının bu yıl içinde lağvedildiğinden bunlara para ödenmemesi bildirmişti.²³ Aşiret mensuplarının nüfus kayıtlarının gönderilmesi isteği, aşiret bütün işlemlerinin Yozgat Sancağı'na kaydedilmesi Sadaret'ten 24 Temmuz 1860 tarihinde mutasarrıflığa gönderilen yazıda belirtildi.²⁴

Yeni hazırlanan arazi kanunnamesi 1861 Temmuz itibariyle Gümüşhacıköy, Havza, Saz, Kelekerasi, Merzifon, Veray kazalarında henüz uygulanmaya başlanmamıştı. 31 Temmuz 1861'de Defter-i Hakani'den Mutasarrıflığa gönderilen yazıda, henüz bu kazalara ait arazi cetvellerinin ulaşmadığı, arazi kanunnamesine göre düzenlenip cetvellerin vakit geçirilmeden gönderilmesi istenmekteydi.²⁵

Aynı yılda Mecitözü, Veray kazaları ile Geldiklan nahiyesinde meskûn 400 küsur Milli Aşireti müdürlük altında idare edilmekte idi. Müdürlüğün lağvedilip aşiretin Mecitözü kazasına ilhakı kabul edilmiş ise de, kazanın uzaklığı göz önüne alınarak bundan vazgeçildi.²⁶

²¹ BOA, Cevdet-Adliye, 3387, (1).

²² BOA, A. MKT. NZD, 138/ 89, (1).

²³ BOA, A. MKT. UM, 416/ 65, (1).

²⁴ BOA, A. MKT. UM, 416/ 49, (1).

²⁵ BOA, A. MKT. UM, 488/ 21, (2).

²⁶ BOA, A. MKT. UM, 431/ 16, (1).

Zile kazası 12 Ocak 1861'de Sivas Sancağı'ndan ayrılarak Amasya Sancağı'na, bağlandı. Aynı tarihte Saz kazası da sancağa eklendi.²⁷

5 Şevval 1277(16 Nisan 1861) tarihinde vilayet ve sancaklara gönderilen tamimde, vilayet ve kaza meclislerinde gayrimüslim temsilciler bulunmasına rağmen, yazışmalarda bunların yer almadığı hatırlatılarak, bu mühürlerin de kullanılması bildirilmekteydi.²⁸

Zeytun kazası müdürü Hüseyin Ağa'ya maaş tahsis edilmediğinden kaza vergisine ilaveten 450 kuruş verilmesi hakkında Amasya Meclisi kararı incelenmek üzere Meclis-i Vala'ya gönderildi.²⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat reformları ile idari yapı büyükten küçüğe göre Eyalet (vilayet), Sancak (liva), Kaza, Nahiye ve Karye (köy) şeklinde teşkil edilmiştir.

Tanzimat'ın ilanından sonra vilayetlerde idari anlamda değişiklikler yapılmıştır. Bu bağlamda, Bozok, Kayseri ve Amasya Sancakları H.1262 (1845-46)'de Ankara Vilayeti'nden ayrılarak Sivas Vilayeti'ne bağlandılar. ³⁰ 1846 yılında ilk olarak basılmış olan devlet salnamesinde Amasya, sancak olarak Sivas Eyaleti içerisinde bulunmaktadır.³¹

Sancağın Gümüş ve Hacıköy kasabaları H. 1285 (1868- 69) yılına kadar Merzifon kazasına bağlı bir nahiye şeklinde idare edilmekteydi. Bu tarihte yönetim Hacıköy kasabasına nakledilerek maden müdürlüğü de kaymakamlığa bağlandı. Bir süre sonra da maden müdürlüğü maden işlerinin yoğunluğu sebebiyle kaymakamlıktan ayrılarak müstakil hale getirildi. 21 Rebiülevvel 1317 tarihinde Gümüş kasabası halkının Dâhiliye Nezareti'ne gönderdikleri dilekçede, Hacıköy kazasında hükümet konağı kira ya da satın alınması halinde 2.500 lira para

²⁷ BOA, A. MKT. UM, 447/ 56, (1).

²⁸ BOA, A. MKT. MHM, 443/ 19, (1).

²⁹ BOA, A. MKT. UM, 118/ 70, (1).

³⁰ BOA, İrade- Dâhiliye, 6679, (1).

³¹ Tönük, a.g.e, s.110.

harcanacağı, Gümüş madeninden yılda 250 lira tasarruf sağlanacağı, merkezi tekrar Gümüş'e taşınmasıyla kazanın ilerlemesinin "iki kat " daha artacağı yönünde bilgi verilmekteydi. İdari merkezin ise Gümüş kasabasına nakli istenmekteydi.³²

Havza nahiyesi 1881 yılında üçüncü sınıf kaymakamlığa dönüştürüldü. Kaymakam için aylık 1250 kuruş maaş Şura-yı Devlet'in onayıyla kabul edildi. Eski kaymakamlardan Akif Efendi kaymakamlığa atandı.³³

Ladik kazası idare meclisine ve mahkeme azalığına 1898 yılında Rum milletinden temsilci seçilip, Ermenilerden seçilmemesi üzerine, Ermeni cemaatinin dahiliye Nezareti'ne şikayeti üzerine Ladik Kaymakamlığı, 29 Şevval 1316 (12 Mart 1899) Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği cevapta, kazada Ermeni cemaati az olduğu, dini günlerinde Merzifon'dan papaz geldiği için meclis ve mahkemeye temsilci seçilmediğini bildirdi.³⁴

19. yüzyılın son çeyreğinde Amasya Sancağı, Amasya kazası ile birlikte sekiz kaza ve bunlara bağlı elli bir nahiye ile bin iki yüz bir köy bulunmaktadır. Amasya'nın kaza ve bunlara bağlı nahiyeleri şöyledir.

Amasya kazası: Akkale, Aslan, Oloun, Toursouz, Kezil, Kışlacık, Mahmadlar, Emir, Gerne, Buga, Akviran ve Ebemi olmak üzere on iki nahiye ve bunlara bağlı toplam iki yüz elli bir köy bulunmaktadır.

Merzifon Kazası: Zoku (zuku), Aldık, Gulu ve Küşadiye olmak üzere dört nahiye ve bunlara bağlı toplam yüz atmış beş köy bulunmaktadır.

Vezirköprü Kazası: Ortaklar, Gulam, Oymaağaç, Samukalan, Paşaköy, Göl, Kızılkese ve Ağlağı (Avlağı) olmak üzere sekiz nahiye ve bunlara bağlı toplam olarak yüz atmış beş köy bulunmaktadır.

³² BOA, Y.EE, 134/ 46, (1).

³³ BOA, Cevdet-Dâhiliye, 6789, (1).

³⁴ BOA, Y. EE, 134/ 56, (1).

Osmancık Kazası: Hazıhamza, Kızıltepe, Dodurga, Akvıran ve Karavıran olmak üzere beş nahiye ve bunlara bağlı toplam yüz köy bulunmaktadır.

Gümüşhacıköy Kazası: Kanlıcaçay, Emirler, Salur, Enseme ve İsbare olmak üzere altı nahiye ile bunlara bağlı toplam seksen köy bulunmaktadır.

Ladik Kazası: Ayvalı, Şeyhli, İneöz, Heniske ve Ezine Pazarı olmak üzere beş nahiye ile bunlara bağlı toplam yüz doksan beş köy bulunmaktadır.

Havza Kazası: Sivrikese, Girem, Yenice ve Çakıralan olmak üzere dört nahiye ve bunlara bağlı toplam yüz otuz beş köy bulunmaktadır.

Mecitözü Kazası: Fıgani, Elvan Çelebi, Doğla, Gök, Karahacıb ve Veray olmak üzere yedi nahiye ve bunlara bağlı toplam yüz otuz beş köy bulunmaktadır.³⁵

19. yüzyıl son yirmi yıllık dönemini içeren 1882-93 sayımına göre, Amasya Sancağı'nda Amasya, Vezirköprü, Merzifon, Gümüşhacıköy, Mecitözü, Osmancık, Ladik, Havza kazaları yer almaktaydı.³⁶

H. 1321 tarihli Sivas Vilayeti Salnamesi'nde Amasya Sancağı içerisinde Amasya, Köprü, Merzifon, Gümüşhacıköy, Mecitözü, Ladik, Havza kazalarından oluşmaktaydı.³⁷

Sivas Vilayeti'ne ait H. 1325 tarihli salnameye göre, Amasya Sancağı: Amasya, Köprü, Merzifon, Gümüşhacıköy, Mecitözü, Ladik, Havza kazalarını içeriyordu.³⁸

³⁵ H. 1308 Sivas Vilayeti Salnamesi, s.211-219.

³⁶ Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu 1831-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, İstanbul 2003, s. 176-177.

³⁷ H. 1321 Sivas Vilayeti Salnamesi, Sivas 1321, s. 235-239.

³⁸ H. 1325 Sivas Vilayeti Salnamesi, Sivas 1325, s.256-257.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce yaptırdığı nüfus sayımına (1914) göre, Amasya, Havza, Köprü, Gümüşhacıköy, Merzifon, Ladik kazaları Amasya Sancağı'nı teşkil etmekteydi.³⁹

C. AMASYA'NIN MAHALLELERİ

Amasya'nın 19. yüzyılın ikinci yarısında şehir merkezinde elli bir tane mahallesi bulunmaktadır. Bu mahallelerin isimlerinin nereden geldiği ve mahallede içerisinde bulunan yapılar ile mahallenin konumu hakkında bilgiler verilecektir.

1. İslam Mahallesi: Amasya'nın doğu tarafında, Gedikli Kaya eteğine yerleşmiş olan mahalle, doğudan Gedikli Kaya bağları, batıda dere, güneyde Temenna Mahallesi ve kuzeyde Yassı Kaya ile sınırlıdır. 1410 yılında Amasya kadısı Bedreddin Mahmud-i Buhari'nin kerimesi ve hattat Hamdullah Efendi'nin halası olan Eslem Hatun'dan dolayı önceleri Eslem olarak bilinen mahalle, halk arasında İslam Mahallesi'dir. Mahallede, Eslem Hatun bir mescid, bir mektep ve bir de çeşme yaptırmış, vakıflarını da tanzim etmiştir.⁴⁰

2. Eski Kethüda Mahallesi: Sultan Bayezid Camii'nin doğu tarafında olup, doğudan Köprübaşı Mahallesi, batıdan Sultan Bayezid Tabhane sırası, güneyden Bozahane ve kuzeyden Yeşilırmak ile sınırlıdır. 1432 yılına kadar Amasya valisi olan Yörgüç Paşa'nın kethüdası ve adaleti ile meşhur olan Mehmed Ağa'nın ölümünden sonra yerine gelen kethüdanın da ismi Mehmed Ağa olduğundan eski olan Mehmed Ağa'ya Eski Kethüda denmesinden ve bu kişinin burada oturmasından dolayı bu mahalleye Eski Kethüda Mahallesi denilmiştir.

³⁹ Karpat, a.g.e, s. 216-217.

⁴⁰ Ahmet Demiray, **Resimli Amasya Tarih, Coğrafya, Salname-Klavuz ve Kazalar**, Ankara 1954, s.119; Yılmaz Karadeniz, **H.1182 Şer'îye Siciline Göre Amasya'nın İdari, Sosyal, Siyasi ve İktisadi Yapısı**, İnönü Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1996, s.21; Yaşar, a.g.e, s.85-86.

Eski Kethüda Mehmed Ağa bu mahallede bir mescid yaptırmıştır. Bu mescid Kapısı Kible Mescidi'dir. Bu mescidin böyle anılmasının nedeni, mescidin kapısının Kibleye gelmesindedir.⁴¹

3. Üçler Mahallesi: Sultan Bayezid Camii'nin kible tarafında, Alishir Mahallesi'nin yerinde olup, doğudan Devehane Mahallesi, batıdan Recep Mahallesi, güneyden bir kısmı Küpçeğiz Mahallesi ve bir kısmı da mezarlık, kuzeyden, şose yolu ile sınırlı ve eskiden Simre isimli meşhur yer olarak bilinmekteydi. Çelebi Sultan Mehmed'in hocası Niğdelizade Süfi Bayezid ile amcaları Feyzullah ve Yakup Çelebilere halk arasında Üçler denilmekte ve bu mahallede 1412 yılına kadar ikamet etmelerinden dolayı da bu mahalleye Üçler Mahallesi denilmektedir.

1515 yılına kadar bu mahallede ikamet eden bir başka üçler daha vardır. Bunlar Şehzade Sultan Ahmed'e nüfuz edip itibar kazanan İranlı Kutbüddin Ahmed, İsa ve Mahmud isimli fesatçılardır.⁴²

4. Uzun Mustafa Mahallesi: Burma Minare Camii'nin kuzeyinde ve Şehinşah Mülkü'nde olan mahalle, doğudan Dere Mahallesi, batıdan Hoca Süleyman Mahallesi, güneyden Kılıççı Mahallesi ve kuzeyden Kazancı Mahallesi ile sınırlıdır. Sultan II. Mehmed Han ve Sultan II. Bayezid Han devrinin tüccarlarından olan Hoca el-Hac Mustafa Çelebi bu mahallede 1500 yılına kadar ikamet etmesinden dolayı bu mahalleye Uzun Mustafa Mahallesi denilmiştir. Hoca Mustafa Çelebi bu mahallede bir mescid, bir mektep ve çeşme yaptırarak vakıflarını tanzim etmiştir.⁴³

5. Bayezid Paşa Mahallesi: Kuş Köprü'nün güneyinde bulunan mahalle, eski Foka Mahallesi yerinde olup, doğudan Bağlar, batıdan Dere Mahallesi, güneyden Savakça Mahallesi ve kuzeyden Yeşilirmak ile sınırlıdır. 1413 yılına kadar burada ikamet eden Osmanlı vezirlerinden Yahşi Beyzade Bayezid Paşa'nın ismi ile anılmaktadır.

⁴¹ Yaşar, **a.g.e.**, s.86; Karadeniz, a.g.t, s.16; Demiray, **a.g.e.**, s.123.

⁴² Demiray, **a.g.e.**, s.126; Yaşar, **a.g.e.**, s.87; Karadeniz, a.g.t, s.14.

⁴³ Demiray, **a.g.e.**, s.121; Yaşar, **a.g.e.**, s.88.

Bayezid Paşa bu mahallede ırmak kenarında kendi ismi ile anılan bir camii yaptırmıştır ve vakıflarını tanzim etmiştir. Ayrıca Çelebi Mehmed zamanında birinci vezir ve Karamanoğlu seferinde hizmetinden dolayı Çelebi Mehmed kendisini Rumeli Beylerbeyliği'ne getirmiştir. II. Murad, amcası Mustafa Çelebi üzerine Bayezid Paşa'yı göndermiş ve savaşta Bayezid Paşa ölmüştür.⁴⁴

6. Bozahane Mahallesi: İbadullah Çarşısı'nın iki tarafında ve Emir Seyfeddin Sungur Mülkü yerinde bulunmaktadır. Doğudan Hoca Süleyman Mahallesi, batıdan Devehane Mahallesi, güneyden Çeribaşı Mahallesi ve kuzeyden Eski Kethüda Mahallesi ile sınırlıdır. Şehzade Ahmed zamanında, bozanın yaygınlaştığı sırada, bu mahallede bozahane yaptırılmış olmasından dolayı 1495 yılından itibaren mahalleye Bozahane mahallesi denmektedir.1525 yılında Ubeydullah Efendi bir mescid yaptırmış, bir han ile iki dükkân ve iki ev vakfetmiştir.⁴⁵

7. Piriñçi Mahallesi: Savakça Deresi'nin batı tarafında ve saray altında yerleşmiş olup, doğudan Savakça Deresi, batıdan Mehmed Paşa Mahallesi, güneyden Yakup Paşa Mahallesi ve kuzeyden Yeşilirmak nehri ile sınırlıdır. Sultan II. Bayezid ümerasından Piriñçi Sinan Bey'in bu mahallede ikamet etmesi ve bir mescid ile bir mektep inşa ettirip vakıflarını tanzim etmesiyle 1506 yılından itibaren bu mahalleye Piriñçi Mahallesi denilmektedir.⁴⁶

8. Pervane Bey Mahallesi: Burma Minare Camii'nin batı tarafındadır. Doğudan Uzun Mustafa Mahallesi, batıdan Acem Ali Mahallesi, güneyden Çırakçı Mahallesi ve kuzeyden Hoca Süleyman Mahallesi ile sınırlıdır. Büyük Pervane Bey'in yeğeni İzzeddin Mehmed Pervane Bey, burada 1495 yılına kadar ikamet ettiği

⁴⁴ Karadeniz, a.g.t, s.8; Yaşar, a.g.e, s.89; Demiray, a.g.e, s.114.

⁴⁵ Yaşar, a.g.e, s.91;Demiray, a.g.e, s.123; Karadeniz, a.g.t, s.9.

⁴⁶ Demiray, a.g.e, s.115;Karedeniz, a.g.t, s.18; Yaşar, a.g.e, s.92.

için bu mahalleye Pervane Bey Mahallesi denilmiştir. Burma Minare Camii ve Sungurlu Medresesi bu mahallede bulunmaktadır.⁴⁷

9. Tatar Mahallesi: Şamlar Mezarlığı'nın kuzeyinde Külüs ismiyle meşhur olan mevkide olup, doğudan şose yolu, batıdan Ahmak bağları, güneyden mezarlık ve kuzeyden külüs ile sınırlıdır.1873 yılından beri burada iskân edilen Tatarların gelmesiyle buranın ismi de halk arasında Tatar Mahallesi olarak söylenmiştir. Miri Defterlerde İhsaniye Mahallesi olarak geçmektedir.⁴⁸

10. Temenna Mahallesi: Zincirli Kaya'nın kuzey eteğinde ve Danişmend emirlerinden Fatih Gazi Bahçesi yerinde olan mahalle, doğudan Zincirli Kaya, batıdan ve güneyden dere, kuzeyden İslam Mahallesi ile sınırlıdır. Amasya'da şehzadelerin meddahlarından ve İran şairlerinden olan Temanna-yı Nişaburi, Fethiye Bahçesi olarak bilinen Fatih Gazi Bahçesi'nde ikamet etmesinden dolayı 1417 tarihinden itibaren bu isimle anılmaktadır⁴⁹

11. Cami-i Enderun Mahallesi: İçeri şehirde, Hatuniye Mahallesi civarında bulunan mahalle, Karatay Mahallesi'nden ayrılmıştır. Doğudan Saray, batıdan Karatay Mahallesi, güneyden Yeşilirmak ve kuzeyden Kale-i Bala ile çevrilidir. Bu mahallenin ortasında Enderun Camii diye meşhur olan camii bulunmasından dolayı bu mahalleye Cami-i Enderun Mahallesi denilmektedir.⁵⁰

12. Çıracı Mahallesi: Pervane Bey Mahallesi'nde iken buradan ayrılmış olup, doğudan Kılıççı Mahallesi, batıdan Acem Ali Mahallesi, güneyden Darüsselam Mahallesi ve kuzeyden Pervane Bey Mahallesi ile sınırlıdır. Amasya Valisi Şehzade Sultan Mustafa'nın yakınlarından Çıracızade el-Hac Halil Çelebi b. Ahmed Çelebi'nin bu mahallede ikamet edip, 1550 yılında burada bir mescid yaptırması münasebeti ile bu mahalleye Çıracı Mahallesi denilmiştir.⁵¹

⁴⁷ Yaşar, **a.g.e.**, s.93; Demiray, **a.g.e.**, s.120; Karadeniz, a.g.t. s.11.

⁴⁸ Demiray, **a.g.e.**, s.114 Yaşar, **a.g.e.**, s.96.

⁴⁹ Yaşar, **a.g.e.**, s.97; Demiray, **a.g.e.**, s.119; Karadeniz, a.g.t, s.25.

⁵⁰ Karadeniz, a.g.t, s.20; Yaşar, **a.e.**; Demiray, **a.g.e.**, s.125.

⁵¹ Yaşar, **a.g.e.**, s.99; Demiray, **a.g.e.**, s.120; Karadeniz, a.g.t, s.18.

13. Çeribaşı Mahallesi: Karakaya'nın kuzey eteğinde ve eski Sungur Mülkü denilen yerdedir. Doğudan Acem Ali Mahallesi, batıdan Devehane Mahallesi, güneyden Şhreküstü Mahallesi ve Karakaya, kuzeyden Bozahane Mahallesi ile sınırlıdır. Amasya Emiri Şadgeldi Paşa'nın ve daha sonraki Divitdar Ahmed Paşa zamanında meşhur emirlerinden olan Çeribaşı Eminüddin Mehmed Çelebi'nin bu mahallede ikamet etmesi ve bir mescid yaptırmasından dolayı bu mahalleye Çeribaşı Mahallesi denilmiştir.⁵²

14. Çıkırık Mahallesi: Hankah-ı Mesudi Mahallesi yerinde olup, doğudan Üçler Mahallesi, batıdan Şamice Mahallesi, güneyden Küpçeğiz Mahallesi ve kuzeyden Recep Mahallesi ile sınırlıdır. Resmi kayıtlarda Şeyh Kırık ma'a Hankah Mahallesi olarak kayıtlıdır. Şeyh Kırık diye meşhur olan Mehmed Çelebi'nin burada ikamet ederek tekke civarındaki kendine ait odasında riyazete çekilmiş olmasından dolayı 1437 yılından beri bu mahalleye Şeyh Kırık Mahallesi denilmekte olup, halk arasında Çıkırık Mahallesi denilmiştir. Bu mahallede Sultan Mesud hankah yaptırmasından dolayı 1165 yılına kadar da bu mahalleye Hankah Mahallesi'de denilmiştir.⁵³

15. Hacı İlyas Mahallesi: Sultan II. Bayezid Han Camii'nin batısındadır. Doğudan Sultan Bayezid Camii, batıdan Yörgüç Paşa Camii, güneyden şose yolu ve kuzeyden Yeşilirmak nehri ile sınırlıdır. İmaret Arkası da denilmektedir. Ümeradan Hacı Nevruz Beyzade Hacı İlyas Bey'in bu mahallede ikamet etmesi ve burada bir mescid yaptırmasından dolayı bu mahalleye Hacı İlyas Mahallesi denilmiştir.⁵⁴

16. Hacı Hamza Mahallesi: Kuba Mahallesi altında ve Fethiye Mahallesi'nden ayrılmış bir mevkiye bulunan mahalle, doğudan Dere Mahallesi, batıdan Darüselam Mahallesi, güneyden Kuba Mahallesi ve kuzeyden Fethiye Mahalleri ile sınırlıdır. Sultan II. Bayezid'in Amasya Valiliği zamanında lalası ve

⁵² Demiray, **a.g.e.**, s.126; Yaşar, **a.g.e.**, s.99; Karadeniz, a.g.t, s.10.

⁵³ Yaşar, **a.g.e.**, s.100; Karadeniz, a.g.t, s.25.

⁵⁴ Karadeniz, a.g.t, s.17; Yaşar, **a.g.e.**, s.101; Demiray, **a.g.e.**, s.128.

istişare ettiği kişilerden olan İsa Beyzade Hacı Hamza Bey'in burada ikamet etmesinden dolayı bu mahalle Hacı Hamza Mahallesi olarak adlandırılmaktaydı. Bu mahallede Hacı Hamza Bey, bir büyük kargir mescid ve yanında bir çeşme yaptırıp vakıflarını da oğulları tarafından tanzim edilmiştir.⁵⁵

17. Hekim Çelebi Mahallesi: Hızır Paşa Mahallesi'nin doğu tarafında olan mahalle, doğudan Kamerüddin Mahallesi, batıdan Hızır Paşa Mahallesi, güneyden umumi yol ve kuzeyden Kırklar Dağı'nın eteği ile sınırlıdır. 1485 yılında ünlü tabib Hekim Bedreddin Çelebi'nin burada ikamet etmesinden dolayı mahalle bu isimle anılmaktadır.⁵⁶

18. Hatuniye Mahallesi: İçeri şehirde ve ırmak kenarında olan mahalle, doğudan Cami-i Enderun Mahallesi, batıdan Kurşunlu Mahallesi, güneyden Yeşilirmak nehri ve kuzeyden Karatay Mahallesi ile sınırlıdır. Sultan II. Bayezid'in eşi Bülbül Hatun bu mahallede kendi adı ile anılan bir camii yaptırmış ve doğu tarafına mektep ve birde imarethaneyi 1509 yılında yaptırmışından dolayı bu mahallenin ismi Hatuniye Mahallesi olarak bilinmektedir.⁵⁷

19. Hızır Paşa Mahallesi: Amasya'nın kuzey batısındaki Ok Meydanı üstünde, önceleri Komninus Sarayı sonradan Kavak denilen yüksek bir yerde bulunan mahalle, doğudan Hekim Çelebi Mahallesi, batıdan Şeyh Cui Bağları, güneyden Ok Meydanı ve kuzeyden Kırklar Dağı ile sınırlıdır. Beylerbeyi Atabeyzade Hayreddin Hızır Paşa vefatına kadar burada yaşaması ve burada bir camii, medrese, mektep, zaviye, iki hamam ve birçok çeşmeyi 1466 yılında yaptırmışından dolayı bu mahallenin adı Hızır Paşa Mahallesi olarak anılmıştır.⁵⁸

20. Hoca Süleyman Mahallesi: Acem Ali Mahallesi'nin kuzeyinde ve eski Şehinşah Mülkü yerinde olan mahalle, doğudan Uzun Mustafa Mahallesi, batıdan Bozahane Mahallesi, güneyden Acem Ali Mahallesi ve Pervane Bey Mahallesi ile

⁵⁵ Yaşar, a.g.e, s.107; Demiray, a.g.e, s.120; Karadeniz, a.g.t, s.20.

⁵⁶ Yaşar a.g.e, s.108; Demiray, a.g.e, s.130.

⁵⁷ Karadeniz, a.g.t, s.19; Yaşar, a.e; Demiray, a.g.e, s.124.

⁵⁸ Yaşar, a.g.e, s.109; Karadeniz, a.g.t, s.17; Demiray, a.g.e, s.129.

kuzeyden Kazancı Mahallesi ile sınırlıdır. Tüccarlardan Şeyh Hamidoğlu Hoca Süleyman Çelebi 1473 yılına kadar burada ikamet etmesinden dolayı bu mahallenin adına Hoca Süleyman Mahallesi denilmiştir.⁵⁹

21. Darüselam Mahallesi: Uzunyol Mezarlığı'nın doğu tarafında Taksim'in altında olan mahalle, doğudan Hacı Hamza Mahallesi, batıdan Çırakçı ve Acem Ali Mahalleleri, güneyden Taksim Önü'nde bulunan yol ile sınırlıdır. Bu mahallede Selçuklu vezirlerinden Müinüddin Süleyman Pervane Bey'in sarayı ve kendi dairesi olup zamanında Darüselam denilmekte ve 1262 yılından beri bu mahalle Darüselam ismiyle anılmaktadır.⁶⁰

22. Dere Mahallesi: Kuba Mahallesi'nin altında bulunan bu mahalle, doğudan Çakallar Deresi, batıdan Fethiye Mahallesi, güneyden Kuba Mahallesi ve kuzeyden Kılıççı Mahallesi ile sınırlıdır. Bu mahalle dere kenarında bulunmasından dolayı bu isim ile adlandırılmaktadır.⁶¹

23. Devehane Mahallesi: Mahalle, doğudan Bozahane Mahallesi, batıdan Üçler Mahallesi, güneyden Çeribaşı Mahallesi ve kuzeyden Eski Kethüda Mahallesi ve Bayezid Camii ile sınırlıdır. Kağrı Pazarı bu mahallenin ortasındadır. İlk Osmanlı seferlerinde yiyecek ve askeri mühimmat nakli için getirilen beylik develerin durağı olmasından dolayı bu mahalleye Devehane Mahallesi denilmiştir. Bu mahallenin kuzey tarafında Sultan Bayezid Mektebi karşısında Hocazade Emir İmam el-Hac Abdüllatif Efendi 1746 yılında bir kütüphane yaptırmıştır.⁶²

24. Recep Mahallesi: Sultan Mesud Türbesi'nin doğusunda eski Simre beldesinin yerinde olan mahalle, doğudan Üçler Mahallesi, batıdan Şamice Mahallesi, güneyden Şeyh Kırık Mahallesi ve kuzeyden şose yolu ile sınırlıdır.

⁵⁹ Karadeniz, a.g.t, s.23; Yaşar, a.g.e, s.110.

⁶⁰ Yaşar, a.g.e, s.111; Karadeniz, a.g.t, s.13; Demiray, a.g.e, s.119.

⁶¹ Karadeniz, a.g.t, s.19; Yaşar, a.e.

⁶² Demiray, a.g.e, s.123; Karadeniz, a.g.t, s.9; Yaşar, a.g.e, s 111-112.

Sultani muallimlerinden Sadreddin Recep Çelebi burada ikamet edip bir mescid yaptırdığı için bu mahalleye Recep Mahallesi denilmektedir.⁶³

25. Ziyare Mahallesi: Amasya'nın kuzeydoğu ucunda, Akdağ nahiyesinden ayrılıp Yeşilirmak'a inen ufak bir dağın eteğindedir. Eskiden muhkem bir kale ve güzel bir beldenin ismi olan Ziyare, isminin nereden geldiği ve bu kalenin kim tarafından yapıldığı belli değildir. Önceleri Semendu veya Zemendu halk arasında Hayra veya Zeyre denilmiş ve sonunda Ziyare denilmiştir.⁶⁴

26. Sabıkuddin Mahallesi: Meydan Köprüsü'nün önünde bulunan mahalle, doğudan Kale kapısı, batıdan Kameruddin Mahallesi, güneyden Yeşilirmak nehri ve kuzeyden Harşene dağı ile sınırlıdır. Eski ümeradan Sabıkuddin Ebu Bekir'in 1378 yılına kadar burada ikamet etmesinden dolayı bu isimle anılmıştır. Halk arasında Sıbkuddin Mahallesi resmi kayıtlarda ise Ahi Sabıkuddin Mahallesi denilmiştir. 1832 yılında Amasya müftülerinden Saçlı el-Hac Mahmud Efendi bu mahallede bir kütüphane yaptırmıştır.⁶⁵

27. Saraçhane Mahallesi: Alçak Köprü'nün güneydoğusundadır. Doğudan Selağzı, batıdan köprübaşı, güneyden Kazancı ve Kocacık Mahalleleri ve kuzeyden Yeşilirmak nehri ile sınırlıdır. Önceleri Şahinşah Bahçesi olarak bilinen bir yerde, dericiler ve ayakkabıcılar ikamet etmişlerdir. Sultan Çelebi Mehmed, Amasya'da Sultan iken burada bir Saraçhane inşa ettirmiş olmasından dolayı bu mahalleye Saraçhane Mahallesi denilmiştir.

Amasya Emiri Şadgeldi Paşa 1371 yılında bir camii yaptırmış ve bu camiinin ismi de bu mahallede olmasından dolayı Saraçhane Camii olarak anılmıştır. Bundan başka bu mahallede Selçuklu sultanı Sultan Mesud bir hamam yaptırmıştır.⁶⁶

⁶³ Yaşar, **a.g.e.**, s.113; Demiray, **a.g.e.**, s.126; Karadeniz, a.g.t, s.23.

⁶⁴ Yaşar, **a.e.**

⁶⁵ Yaşar, **a.g.e.**, s.117; Karadeniz, a.g.t, s.18; Demiray, **a.g.e.**, s.129.

⁶⁶ Demiray, **a.g.e.**, s.120; Yaşar, **a.g.e.**, s.118; Karadeniz, a.g.t, s.21.

28. Saray Mahallesi: Kızlar Sarayı'nın altında bulunan bu mahalle, doğudan Sade Helkis Mahallesi (Helkis Mahallesinin bir parçası), batıdan Cami-i Enderun Mahallesi, güneyden Yeşilirmak nehri ve kuzeyden Kızlar Sarayı ile sınırlıdır. Kızlarağası Firuz Ağa 1495 yılında bu mahallede bir mescid yaptırmıştır. Kırk Bedel buradadır. Kızlar Sarayı'nın burada olmasından dolayı bu mahalleye Saray Mahallesi denilmektedir.⁶⁷

29. Sadeddin Mahallesi: İçeri şehirde, Meydan Kapısı'nın iç tarafındadır. Doğudan Kurşunlu Mahallesi, batıdan Meydan Kapısı, güneyden Yeşilirmak nehri ve kuzeyden Kale-i Bala ile sınırlıdır. Önceleri Subaşı Musa Mülkü olan mahalle ulemadan Sadeddin Çelebi'nin 1369 yılına kadar burada ikamet etmesinden dolayı bu isimle anılmaktadır. Ahi Sadeddin Mahallesi ismiyle kayıtlı olan mahalle, halk dilinde Ah Sadeddin Mahallesi olarak anılmıştır. Sadeddin Çelebi'nin torunlarında Sadi Çelebi 1473 yılında bir camii ve bir zaviye yaptırarak vakıflarını tanzim etmiştir.⁶⁸

30. Şamlar Mahallesi: Kuş Köprü'ün kuzey tarafında olan mahalle, doğudan Yeşilirmak nehri, batıdan mezarlık, güneyden Kale-i Bala ve kuzeyden Bahçeler İçi bağları ile sınırlıdır. Eskiden Melik İsmail Danişmendi oturduğu için Danişmendli Mülkü denilmiştir. 1389 yılında Mısır hükümdarı Melik Eşref Şaban ile Çerkeslerden Melik Zahir Berkuk arasında iç çekişmeler meydana gelmiş ve Melik Eşref yanlısı olan Şamlılar başka bir yere göç etmek zorunda kalmışlar ve bunlardan bir kısmı da Amasya'ya gelmiş ve bu mahallede iskân oldukları için bu mahalleye Şamlar Mahallesi denilmiştir. Eski kayıtlarda Şamlular Mahallesi olarak kayıtlı olan mahalle halk arasında Şamlar Mahallesi ismiyle anılmıştır.

Bu mahallede Küçük Kapı Ağası İyas Ağa 1495 yılında bir camii ve camii önünde bir medrese yaptırıp vakıflarını tanzim ettirmiştir. Bu medresenin ismi Küçük Ağa Medresesi olarak bilinir.⁶⁹

⁶⁷ Karadeniz, a.g.t, s.12; Yaşar, a.g.e, s.119; Demiray, a.g.e, s.125.

⁶⁸ Yaşar, a.e; Demiray, a.g.e, s.129; Karadeniz, a.g.t, s.25.

⁶⁹ Karadeniz, a.g.t, s.11; Yaşar, a.g.e, s.120; Demiray, a.g.e, s.114.

31. Şamice Mahallesi: Gök Medrese civarında ve eskiden “Güdül Mülkü” olarak bilinen yerde bulunan mahalle, doğudan Recep Mahallesi, batıdan Gök Medrese Mahallesi, güneyden Çıkrık Mahallesi ve kuzeyden şose yolu ile sınırlıdır. Küçük Şami demek olan meşhur mimar Şemseddin Ahmed Şamice 1452 yılına kadar burada ikamet etmesinden dolayı Şamice Mahallesi denilmiştir. Şemseddin Ahmed Şamice’ye Küçük Şami denmesinin nedeni o dönemde Amasya’da aynı adı taşıyan iki kişinin olması ve bunlardan büyük olanına Şami Çelebi, küçüğüne ise Şamice Çelebi denilmiştir. Adı geçen mimar bu mahallede bir camii bir çeşme ve bir de mektep yaptırarak vakıflarını tanzim etmiştir. Ayrıca bu mahallede Hilafet Gazi Medresesi bulunmaktadır.⁷⁰

32. Şhreküstü Mahallesi: Uzunyol Mezarlığı’nın üstünde olup, doğu ve kuzey tarafları mezarlık, batı ve güney tarafları da Karakaya etekleridir. Şehrin dışında bir mahalle gibidir. Şhreküstü diye meşhur olan Pir Sinan-ı Halveti 1550 yılına kadar burada ikamet etmesinden dolayı bu ad ile anılmıştır. Eski kayıtlarda Pir Sinan Mahallesi olarak kayıtlı olan mahalle, halk dilinde Şaraküstü olarak bilinmektedir. Adı geçen pir vaazları esnasında Amasya valisi Şehzade Sultan Mustafa hakkında ileri geri sözler sarf etmesinden dolayı Sultan Mustafa, pirin vaaz etmesini engellemesi ve halkın da vaazlara gitmesini yasaklaması üzerine pir, bu olaydan sonra buraya gelerek inzivaya çekilmiştir.⁷¹

33. Sofuzade Mahallesi: Gümüşlüzade Mahallesi’nin altında olup, doğudan Yakutiye, batıdan ve güneyden Gümüşlüzade Mahallesi ve kuzeyden Yeşilırmak nehri ile sınırlıdır. Çelebi Mehmed’in muallimi ve müsteşarı olan Sofi Bayezid Çelebizade Mahmud Çelebi bu mahallede ikamet etmesinden dolayı mahalleye Sofi-zade Mahallesi denilmiştir.⁷²

⁷⁰Demiray, a.g.e, s.128; Yaşar, a.g.e, s.121; Karadeniz, a.g.t, s.14.

⁷¹ Baykara, “Şehre Küstü”, III. Milletlerarası Folklor Kongresi Bildirileri, C.II, Ankara 1986, s.67-68; Yaşar, a.g.e, s.122 ; Demiray, a.g.e, s.127.

⁷² Yaşar, a.g.e, s.123; Demiray, a.g.e, s.117; Karadeniz, a.g.t, s.21.

34. Sofiler Mahallesi: Gedikli Kaya'nın kuzeydoğu eteğinde bulunup, doğudan Pir İlyas Mezarlığı, batıdan Gümüşlüzade Mahallesi, güneyden Balus Kayası ve kuzeyden Yakutiye ve Mehmed Paşa Mahalleleri ile sınırlıdır. Vaktiyle bu mahallede dokuz sününün ikamet etmesinden dolayı bu mahalleye Sofiler Mahallesi denilmiştir.⁷³

35. Acem Ali Mahallesi: Uzunyolun ucunda olup, doğudan Çırakçı ve Pervane Bey Mahalleleri, batıdan Çeribaşı Mahallesi, güneyden Darüsselam Mahallesi ve kuzeyden Hoca Süleyman Mahallesi ile sınırlıdır. Ayandan meşhur Hoca el-Hac Acem Ali Ağa'nın 1475 yılına kadar burada ikamet etmesinden dolayı bu mahalleye Acem Ali Mahallesi denilmiştir. Adı geçen Acem Ali Paşa evinin önünde bir çeşme ve bir mektep yaptırmıştır.⁷⁴

36. Fethiye Mahallesi: Kuba Mahallesi'nin altında bulunup, doğudan Dere Mahallesi, batıdan Hacı Hamza Mahallesi, güneyden Kuba Mahallesi ve kuzeyden Kılıççı Mahalleleri ile sınırlıdır. Önceleri "Fetih Gazi Mülkü" namıyla kayıtlı olduğu halde sonradan Fethiye denilmiştir. Böyle denilmesinde Fetih Gazi'nin burada ikamet etmesinden anlaşılmaktadır. Bu mahallede Fethiye Camii bulunmaktadır.⁷⁵

37. Kuba Mahallesi: Köşk Kayası altında yüksek bir mevkedir. Doğudan Dere Mahallesi, batıdan yol, güneyden Köşk Kayası ve kuzeyden Fethiye Mahallesi ile sınırlıdır. Buranın adı önceleri Kubalı Mahallesi olup, Hüseyiniye tarikatı ileri gelenlerinden olan ve Amasya'da Kubalı Şeyh olarak tanınmış olan Cemaladdin Hüseyin b. Muhammed el-Fergabi el- Kubavi, 1407 yılına kadar burada ikamet etmesinden dolayı Kubalı Mahallesi denilmiş ve daha sonra Kuba Mahallesi denilmiştir. Adı geçen şeyhin torunu eş-Şeyh Hüsameddin Hüseyin el-Halveti bu mahallede bir medrese yaptırmış ve bu medrese kendi adı ile anılmıştır.⁷⁶

⁷³ Yaşar, **a.g.e.**, s.123; Karadeniz, a.g.t, s.23; Demiray, **a.g.e.**, s.118.

⁷⁴ Karadeniz, a.g.t, s.9; Yaşar, **a.g.e.**, s.124; Demiray, **a.g.e.**, s.120.

⁷⁵ Demiray, **a.g.e.**, s.120; Karadeniz, a.g.t, s.13; Yaşar, **a.g.e.**, s.125.

⁷⁶ Yaşar, **a.g.e.**, s.126; Demiray, **a.g.e.**, s.120.

38. Karatay Mahallesi: İçeri şehirde olup, doğudan Cami-i Enderun Mahallesi, batıdan Kurşunlu Mahallesi, güneyden Hatuniye Mahallesi ve kuzeyden dağ ile sınırlıdır. Selçuklu emirlerinden kale dizdarı ve Amasya muhafızı Celaleddin Karatay'dan dolayı bu mahallenin ismi Karatay Mahallesi denilmiştir. Şeyh Hayreddin Hızır Efendi 1534 yılında Şeyh Mescidi olarak bilinen mescidi yaptırmıştır.⁷⁷

39. Kazancı Mahallesi: Saraçhane Mahallesi'nin üstünde olan mahalle, doğudan Kocacık Mahallesi, batıdan Bozahane Mahallesi, güneyden Hoca Süleyman Mahallesi ve kuzeyden Saraçhane Mahallesi ile sınırlıdır. Eski kayıtlarda Kazancı Doğan Mahallesi olarak kayıtlı olan mahalle, Kazancı Doğan'ın 1452 yılında sekbanbaşılıktan azledilerek Amasya'ya gönderilmiş ve burada ikamet etmiş olmasından dolayı bu mahalle, Karatay Mahallesi olarak anılmıştır. Mahallenin eski adı Kaya Paşa Mahallesi olarak bilinmektedir.

Bu mahallede Kaya Paşa 1485 yılında bir camii ve mektep, Büyük Kapı Ağası Hüseyin Ağa ve Kızlarağası Firuz Ağa birer bedesten yaptırmış ve 1485 yılında Kiları Selim Ağa da kendi adı ile anılan bir camii yaptırmış ve vakıflarını tanzim ettirmiştir.⁷⁸

40. Kameruddin Mahallesi: Meydan Köprüsü'nün kuzeyindedir. Doğudan Sabıkkuddin Mahallesi, batıdan Hekim Çelebi Mahallesi, güneyden Yeşilirmak nehri ve kuzeyden dağ ile sınırlıdır. Amasya valisi Mübarüzüddin Halife Alp'in hizmetinde bulunmuş olan ümeradan Kameruddin el-Hadim 1243 yılına kadar burada ikamet etmesinden dolayı Kameruddin Mahallesi denilmiştir.⁷⁹

41. Kocacık Mahallesi: Uzun Mustafa Mahallesi altındadır. Doğudan Selağzı, batıdan Kazancı Mahallesi, güneyden Uzun Mustafa ve kuzeyden Saraçhane Mahallesi ile sınırlıdır. Kocacık diye meşhur olan Hoca el-Hac Ahmed Çelebi'nin

⁷⁷ Karadeniz, a.g.t, s.15; Yaşar, a.g.e, s.127; Demiray, a.g.e, s.125.

⁷⁸ Karadeniz, a.g.t, s.26; Yaşar, a.e.; Demiray, a.g.e, s.121.

⁷⁹ Yaşar, a.g.e, s.128, Demiray, a.g.e, s.129; Karadeniz, a.g.t, s.10.

burada ikamet etmesinden ve bir mescid ile bir çeşme yaptırmasından dolayı bu mahalleye Kocacık Mahallesi denilmiştir.⁸⁰

42. Kurşunlu Mahallesi: İçeri şehirde, Yukarı Hamam'ın batı tarafındadır. Doğudan Karatay Mahallesi, batıdan Sadeddin Mahallesi, güneyden Yeşilirmak nehri ve kuzeyden dağ ile sınırlıdır. Bu mahallenin diğer bir adı Yağ-ı Basaniye olup, Danişmend hükümdarlarından Yağbasan Gazi burada büyük bir han bina ederek Han-ı Yağbasan diye 1165 yılında meşhur olmuştur. Yağbasan Gazi'nin torunlarından Cemal Gazi Bey, hanı tamir ettirip üzerini kurşun ile örttürmüş olduğundan "Kurşunlu Han" denilmiş ve daha sonra "Han" lafzı kaldırılarak Kurşunlu ismi bu mahalleye isim olarak verilmiştir. Ayrıca Sultan Mesud'un sarayı bu mahallededir.⁸¹

43. Kılıççı Mahallesi: Burma Minare Camii'nin kible tarafında bulunup, doğudan dere, batıdan Pervane Bey ve Çırakçı Mahallesi, güneyden Fethiye Mahallesi ve kuzeyden Uzun Mustafa Mahallesi ile sınırlıdır. Sultan I. Selim'in emirlerinden Kılıççı Yusuf Bey bu mahallede 1511 yılında dere kenarında bir mescid yatırmış ve vakıflarını tanzim etmesinden dolayı bu mahalleye Kılıççı Mahallesi denilmiştir.⁸²

44. Küpçeğiz Mahallesi: Karakaya'nın eteğinde olan mahalle, doğudan Uzunyol Mezarlığı, batıdan Çıkrıkçı Mahallesi, güneyden dağ ve kuzeyden Recep ve Üçler Mahalleleri ile sınırlıdır. Sultan Mesud'un emirlerinden ve Salur kabilesinden olan Bahaeddin Günceğiz 1179 yılına kadar bu mahallede ikamet ettiği için mahalle bu isim ile anılmıştır. "Kepük Mescidi" bu mahallede bulunmaktadır.⁸³

45. Köprübaşı Mahallesi: Alçak Köprü'nün güney tarafında olup, doğudan Saraçhane Mahallesi, batıdan Eski Kethüda Mahallesi, güneyden Kazancı Mahallesi ve kuzeyden Yeşilirmak nehri ile sınırlıdır. Alçak Köprü'nün başında olduğu için bu

⁸⁰ Karadeniz, a.g.t, s.14; Yaşar, a.g.e, s.129.

⁸¹ Yaşar, a.e.; Demiray, a.g.e, s.128; Karadeniz, a.g.t, s.15.

⁸² Demiray, a.g.e, s.120; Yaşar, a.g.e, s.130; Karadeniz, a.g.t, s.16.

⁸³ Yaşar, a.e; Karadeniz, a.e.; Demiray, a.g.e, s.127.

mahalleye Köprübaşı Mahallesi denilmiştir. Sabık Anadolu Valisi Ömer Paşazade el-Hac Osman Bey bu mahallede köprübaşında bir mescid yaptırmış ve vakıflarını tanzim etmiştir.⁸⁴

46. Gök Medrese Mahallesi: Kılıç Arslan Türbesi diye meşhur olan Torumtay Türbesi'nin doğusundadır. Doğudan Şamice Mahallesi, batıdan mezarlık, güneyden Çıkrık (Şeyh Kırık) Mahallesi ve dağ ile kuzeyden Yeşilirmak nehriyle sınırlıdır. Önceleri “Güdül Mülkü” denilen yerde bulunup, Güdül Mahallesi denilmiştir. 1267 yılında Amasya valisi Beylerbeyi Emir Seyfeddin Torumtay bu mahallede bir camii ve medrese yaptırmıştır. Medrese Gök Medrese ismiyle meşhur olmasından dolayı bu mahalleye de Gök Medrese Mahallesi denilmiştir. Ayrıca bu mahallede Torumtay, Feyziye, Hayriye ve Yörgüç Paşa Medreseleri de bulunmaktadır.⁸⁵

47. Gümüslüzade Mahallesi: Selağzı'nın doğusunda bulunan mahalle, doğudan Sofular Mahallesi ve Yassı kaya, batıdan ve güneyden Selağzı ve Dere Mahallesi ile kuzeyden Sofuzade Mahallesi ile sınırlıdır. Selçuklu Sultanı Mesud'un Şehzadesi Sultan Gıyaseddin Muhammed Şah Mülkü denilmiş ise de 1521 yılına kadar Sultan Mesud'un emiri Gümüslüzade Taceddin Mahmud Çelebi'ye nispetle resmi kayıtlarda Gümüszade Mahallesi olarak kayıtlıdır.

Bu mahallenin yüksek bir yerinde Gümüslüzade Taceddin Mahmud Çelebi 1325 yılında, Taceddin Camii namıyla bir camii yaptırmış ve vakıflarını tanzim etmiştir. Bu mahallede Fatıma Hatun bu camiinin kible tarafında 1745 yılında bir medrese yaptırarak vakıflarını tanzim etmiştir. Topcuzade el-Hac Abdurrahman Abdi Ağa 1803 yılında Eğri Camii diye meşhur olan camii yaptırmıştır.⁸⁶

48. Mehmed Paşa Mahallesi: Timarhane'nin doğu tarafındadır. Doğudan Piriççi ve Yakutiye Mahalleleri, güneyden Yakup Paşa Mahallesi ve kuzeyden

⁸⁴ Karadeniz, a.g.t, s.22; Yaşar, a.g.e, s.131.

⁸⁵ Yaşar, a.g.e, s.132; Demiray, a.g.e, s.127; Karadeniz, a.e.

⁸⁶ Karadeniz, a.g.t, s.8; Yaşar, a.g.e, s.134-135; Demiray, a.g.e, s.117.

Yeşilırmak ile sınırlıdır. Önceleri Doğrakiye Mahallesi ismiyle meşhur olan mahalle, 1485 yılından itibaren Mehmed Paşa Mahallesi denilmeye başlanmış ve Doğrakiye sadece medresenin ismi olarak kalmıştır. Bu mahallede Doğrakiye, Mehmed Paşa ve Mehmed Bey Medreseleri bulunmaktadır.⁸⁷

49. Helkis Mahallesi: Alçak Köprü'nün kuzey tarafından, Kuş Köprü üzerindeki Leğen Kaya'ya kadar uzanan bir şerit üzerindedir. Doğudan ve güneyden Yeşilırmak nehri, batıdan Saray Mahallesi ve kuzeyden Harşene Dağı ile sınırlıdır. Anadolu Rum ayanlarından Halkis'in, Türkler fethetmeden önce burada ikamet etmesinden dolayı adı kalmış ve sonraları Helkis denilmiştir.

Bu mahalle eskiden iki kısma ayrılmış olup, hükümet köpüsünün batı tarafında bulunan ve saathanenin önüne kadar olan kısmına Sade Helkis Mahallesi, buradan Leğen Kaya'ya kadar olan kısma da Bağ Helkis Mahallesi denilmiştir.

Bağ Helkis Mahallesi'nde eski Kaptan-ı derya Hafız Ali Paşa-zade el-Hac Ahmed Mikdad Paşa'nın evi ve bahçesini 1864 yılında Amasya Mutasarrıfı Ziya Paşa, İzzet ve Nuri Beylerden satın alarak yerine Hükümet Konağı ve arkasına umumi bir hapisane yaptırmıştır. Ahmed Mikdad Paşa'nın selamlığını Belediye Dairesi ve Paşa'nın iki katlı evini de telgrafhane yaptırmıştır. 1894 yılında belediye bahçesinin doğusunda bir Polis Karakolu yaptırmıştır.⁸⁸

50. Yakutiye Mahallesi: Tımarhane'nin batı tarafında bulunan mahalle, doğudan ve güneyden Gümüslüzade Mahallesi, kuzeyden Mehmed Paşa Mahallesi ve batıdan Yeşilırmak nehri ile sınırlıdır. Önceleri Gıyaseddin Şah Bahçesi denilen yer, Osmanlı komutanlarından Sinaneddin Yakut Paşa'nın burada ikamet etmesinden dolayı buraya Yakutiye Mahallesi denilmiştir.

Bu mahallenin önünde Darü'ş-şifa bulunmaktadır. Halk arasında Tımarhane olarak meşhurdur. Bu Darü'ş-şifa'yı Tatar hükümdarı Sultan Olcaytu Mehmed Han-ı

⁸⁷ Yaşar, **a.g.e.**, s.136; Demiray, **a.g.e.**, s.118; Karadeniz, a.g.t, s.11.

⁸⁸ Demiray, **a.g.e.**, s.124; Karadeniz, a.g.t, s.24 Yaşar, **a.g.e.**, s.137-138.

Hüdabende ve zevcesi İlduş Hatun'un saltanatları zamanında Anber Ağa ile Anadolu Emiri Ahmed Bey tarafından 1308 yılında inşa etmişlerdir.⁸⁹

51. Yakup Paşa Mahallesi: Mahalle doğudan Savakça Mahallesi, batıdan Gümüslüzade Mahallesi, kuzeyden Mehmed Paşa Mahallesi, güneyden Pir İlyas Mezarlığı ile sınırlıdır. Osmanlı komutanlarından Yakup Paşa bir camii, yanında bir minare ve iki tarafında Çilehane (Halveti Zaviyesi) ve dersane ile şeyh odası yaptırarak 1412 yılında vakıflarını tanzim etmiştir.⁹⁰ Amasya şehrinin merkezinde bu elli bir mahallenin dışında 2 tane mahalle vardır ki, bu mahalleler de Amasya'nın mahallerinden sayılabilir.

52. Karasenir Mahallesi: Amasya'nın güneybatı tarafında olup, Amasya'ya 11 km uzaklıktadır. Emir Seyfeddin Karasungur Çiftliği olarak bilinen ve sonraları değişikliğe uğrayarak Karasenir denilmiştir. Bu mahallede Karasungur Bey'in kendi adı ile anılan camii ve mektebi bulunmaktadır.⁹¹

53. Kayabaşı Mahallesi: Karasenir Mahallesi'nin güneyinde olan mahalle, Yeşilırmak ile Çekerek Irmağı'nın arasında üçgen bir yarımada şeklindedir. Burası, Kayabay Çiftliği olarak bilinmesine rağmen, sonraları "Kayabaşı" denilmiştir.⁹²

⁸⁹ Yaşar, **a.g.e.**, s.138-139; Demiray, **a.g.e.**, s.117; Karadeniz, a.g.t, s.19.

⁹⁰ Yaşar, **a.g.e.**, s.139; Demiray, **a.g.e.**, s.118.

⁹¹ Yaşar, **a.g.e.**, s.142.

⁹² Yaşar, **a.e.**

II. BÖLÜM

AMASYA'NIN DEMOGRAFİK YAPISI

Dil, din ve etniklik olarak belirli bir alanda yaşayan insanların rakamsal verilerine nüfus denir. Geçmişte ve gelecekte devletlerin ve milletlerin var olabilmeleri ve bu varlıklarını devam ettirebilmelerinin en önemli unsurudur.

İlkçağlardan günümüze kadar birçok devletin kuruluşuna, güçlenmesine ve yıkılmasına tanıklık etmiş olan Amasya; Hitit, Frig, Pers, Pontus, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Devletleri'ne temel oluşturmuştur. Amasya bazen hükümet merkezi bazen de eyalet merkezi olarak bu devletlerin içerisinde yer almıştır. Amasya'nın eyalet veya hükümet merkezi olmasında nüfus olarak güçlü olmasının önemi büyüktür. Bir yerleşim yerinin vilayet, kaza ya da köy olmasında nüfusunun belli oranda olmasına bağlıdır. Elde edilen bilgiler ışığında Amasya'nın nüfusu hakkında bilgiler verilecektir.

A. AMASYA’NIN GENEL NÜFUSU VE BESLENME OLANAKLARI

1. Amasya’nın Genel Nüfusu

a. 19. Yüzyıla Kadar Amasya’nın Nüfusu

Amasya nüfusu hakkında Osmanlı Devleti öncesinde herhangi bir bilgi bize ulaşmamıştır.¹ 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde nüfus bilgileri, 17. yüzyılda bu uygulamadan tamamıyla vazgeçilene kadar her on yılda bir, sonraları ise her otuz yılda bir olmak üzere tahrirler yapılmıştır.² Bu tahrirlerde Osmanlı Devleti’nin (eyalet, sancak, kaza, köyler) bütün idari yönetim birimlerindeki nüfusu yaklaşık olarak belirtilmektedir. Amasya Sancağı’na ait ilk nüfus bilgilerimiz 1523 yılına aittir. 989 hane (1.555 nefer) Müslüman, 414 hane (435 nefer) Yahudi ve Rum (74 nefer Yahudi geriye kalan 361 nefer ise Hıristiyan) idi. Tahmini nüfusu belirleyebilmek için hane sayıları kabul gören beş sayısı ile çarpıldığında,³ ortalama nüfus 4.945 Müslüman, 2.070 gayrimüslim ile toplam tahmini nüfus 7.015’tir.⁴

Bundan iki yıl sonra (1525) Amasya’nın tahmini nüfusu 8.000 civarında olup bunun 2.000 kadarı gayrimüslim idi. Bu bilgidен hareketle 1523 yılının bilgileriyle tutarlılık göstermektedir.⁵

Amasya Sancağı’nda 16. yüzyılın ikinci çeyreğine ait H.937/1530 tarihli Muhasebe-yi Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri bize önemli bilgiler vermektedir. Sancak merkezi olan Amasya şehrinde 1.042 Müslüman hane, 471 mücerred, 324 gayrimüslim hane ve 48 muaf yer almaktadır. Bu itibarı ile 1.042 Müslüman hanesi 5.210, mücerred de eklendiğinde 5.681 Müslüman nüfus ortaya çıkmaktadır.

¹ İ.Şahin- F.Emecen, a.g.m, s.1.

² Kemal H. Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi**, Ankara 2002, s.41.

³ Nejat Göyünç, “Hane”, **TDİA**, İstanbul,1997, C.15, s.552-553.

⁴ Ronal Jenings, “Urban Population in Anatolia in the Sixteen Century, A study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon ve Erzurum”, **International V. Middle East Studies** 7, Çev. Gülbadi Alan U.S.A 1976, s.37.

⁵ İ.Şahin- F.Emecen, a.g.m, s.2.

Gayrimüslim bakımından 324 hanede 1.620 nüfus kabul edilebilir⁶. Amasya şehrinde tahmini toplam nüfus 7.349'dur.

Geldiklan ve Akdağ nahiyeleri ile birlikte Amasya kazasında 4.976 Müslüman hane ile 2.209 Müslüman mücerred, 324 de gayrimüslim hane bulunmaktaydı. Bu anlamda Müslüman nüfus (mücerred dâhil) 27.089 iken gayrimüslimler ise 1.620 nüfusa sahip oldukları düşünülebilir.⁷

Ladik kazasında Simre-i Ladik ve Argoma nahiyeleri dâhil 8.334 Müslüman hane, 95 gayrimüslim hane, 4.190 Müslüman mücerred, 59 gayrimüslim mücerred ve 25 de muaf bulunmaktadır. Ladik kazasında 45.860 (mücerred dâhil) tahmini Müslüman nüfusa karşılık, 534 de gayrimüslim nüfusun yaşadığı akla gelmektedir.

Merzifon kazasında nahiye-yi Gümüş'te dâhil 1.712 Müslüman hane, 302 gayrimüslim hane, 1.058 Müslüman mücerred, 49 gayrimüslim mücerred ve 41 de muaf bulunmaktadır. Merzifon kazasında 9.618 (mücerred dâhil) tahmini Müslüman nüfusa karşılık, 1.559 (mücerred dâhil) gayrimüslim olduğu düşünülebilir.⁸ Bu bilgiler ışığında Amasya Sancağı'nda 82.567 Müslüman ve 3.713 gayrimüslim ile 123 muaf bulunmaktadır.

Amasya'nın nüfusu 1576 yılında 3.326 nefer⁹ olup, 1523'e göre % 67 artmıştır. Zimmiler %78, Müslümanlar % 64 artış göstermiştir. Zimmiler içerisinde Hıristiyanlar % 97 artarken, Yahudiler de ise % 14 düşüş görülür.¹⁰

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 16. yüzyılın ortalarına kadar devletin her kademesinde büyüme görülmekte, nüfusun da buna orantılı olarak artış göstermiştir. Fakat 1550 yılında başlayıp, 17. yüzyılın büyük bir kısmına kadar etkisi devam eden

⁶ Belli hizmetler mukabilinde vergi muafiyeti elde eden görevliler aile olarak kabul edilirse 240 nüfusa sahip olduğu düşünülebilir.

⁷ 387 Numaralı Muhasebe-yi Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri(937/1530) II, Ankara 1997, s.25.

⁸ 387 Numaralı Muhasebe-yi Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri(937/1530) II, s.27.

⁹ Nefer: Bir adam, tek kişi, er; Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Ferit Develioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara 1999, s.817.

¹⁰ Jenings, a.g.m, s.38.

Celali İsyancı'nın¹¹ etkisiyle Anadolu coğrafyası özellikle de Amasya nüfus olarak bu isyanlardan etkilenmiş ve Amasya'nın nüfusunda azalmalar yaşanmıştır.¹²

Amasya'nın nüfusu 1642'de, 1523 yılının % 87 kadar yani 6.103 (1.731 nefer), 1576 yılının ise yarısı kadar yani 1.736 neferdir.¹³ 17. yüzyılın sonralarına doğru Amasya'yı ziyaret eden Evliya Çelebi Amasya nüfusunu 5.000 hane (yaklaşık 20.000 nüfus) olarak bildirmektedir.¹⁴

18. yüzyılın sonlarında batı, coğrafi keşiflerin de etkisi ile birlikte siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik olarak her yönden Osmanlı Devleti'nden üstün duruma geçmişti. 1699 Karlofça Antlaşması ile duraklama devrine giren Osmanlı Devleti 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması ile de gerileme dönemine girmiş ve batının üstünlüğünü kabul ederek bir dizi yenilik hareketlerine başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde toprak kayıpları ile birlikte buralarda yaşayan, özellikle Müslüman halk, Osmanlı Devleti sınırları içerisine bilhassa Anadolu'ya doğru göç etmeye başlamıştır. Bu göçlerle birlikte Anadolu nüfusu artmıştır.

1781 yılında Anadolu'yu ziyaret eden Domenico Sestini, Amasya şehir merkezi nüfusunun 15.000 kişi ve bunların Türkler, Ermeniler ve Rumlardan oluştuğunu ve ticaretle uğraşılan büyük bir şehir olarak tasvir ederken yaşayan nüfusu ayrıntılı olarak belirtmemiştir.¹⁵

b. 19. Yüzyılda ve 20 Yüzyıl Başlarında Amasya'nın Toplam Nüfusu

18. yüzyılın sonlarından itibaren değişmek zorunda kalan Osmanlı sistemi, vergi, askerlik ve yönetim düzeni için birtakım verilere ihtiyaç duymuştur. Özellikle yenicilerin kaldırılmasıyla askeri sistem için ihtiyaç duyulan insan kaynağını ve toplumun ekonomik düzenini belirleyebilmek için 1831 yılında Anadolu'da ve

¹¹ Celali isyanları için bkz. Mustafa Akdağ, **Celali İsyancıları 1550-1603**, AÜDTCF Yayınları, Ankara 1963.

¹² Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, İstanbul 2004, s.39.

¹³ Jennings. a.g.m, s.39.

¹⁴ İ.Şahin-F.Emecen, a.g.m, s.2.

¹⁵ Tuzcu, **a.g.e**, s.82-83.

Rumeli'deki toprakların bir bölümünde sadece erkeklerin sayımı yapılarak Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı yapılmıştır.¹⁶ Osmanlı Devleti'nde yapılan ilk nüfus sayımına göre Amasya'nın nüfusu da şu şekildedir.

Kazalar	İslam	reaya	toplam
Amasya şehri	4326	2053	6379
E. pazar, Akdağ, Geldik	2849	134	2983
Erbaa	5307	-	5307
Day, z. Abad, Kelkurası	1002	14	1016
Kedere (Köprü)	4563	419+60	5042
Havza	2665	314	2979
Ladik	2257	222	2479
Gümüş madeni	2751	444	3195
Hacıköy	2574	644	3218
Zeytun ve köyleri	3916	-	3916
Merzifon	1866	2178	4044

Buna göre, Amasya Sancağı genel nüfusu 40.558 olmakla beraber bu nüfusun 34.076'sı İslam, geriye kalanın 5.940'ı reaya ve 60'ı ise Kıpti olarak kayıt edilmiştir.¹⁷ 60 kişilik Kıpti nüfus Amasya'nın Kedere (Köprü) kazasında bulunmaktadır. Bu kayıtlarda reayanın tam olarak nelerden oluştuğu belirtilmemiştir. Bundan dolayı da reaya içerisinde hangi dini inanışa sahip olan nüfus hakkında bilgiler net olarak bilinmemektedir.

19. yüzyılın ilk yarısı itibariyle nüfus hakkında cizye defterlerinden faydalanarak gayrimüslimlerin nüfusu hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Amasya Sancağı'na ait ilk defter H.1258 (1842- 1843) yılına aittir. Deftere göre, şehirde 198 Rum ve 886 Ermeni yaşamaktaydı. Ziyre ve Zana köylerinden 61 Rum ile kazada 39 de misafir kaydedilmiştir.¹⁸

¹⁶ Yunus Koç, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı (1300-1900)", **Osmanlı Sosyal İktisat Tarihi** (makaleler), Der. Alaaddin Aköz, Konya 2004, s.510; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 2004, s.91.

¹⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk Nüfus Sayımı (1831)**, Ankara 1943, s.209-210.

¹⁸ BOA, ML. VRD. CMH, 51.

Bu tarihten iki yıl sonra ait (H.1260) bir başka cizye kaydında şehirde 189, köylerde 71 Rum'un yaşadığı görülmektedir. Ermeni nüfusu da 1.106 olarak kayıt edilmiş ve şehirde 111 nüfus misafir de bulunmaktadır. Bu kayıta bir önceki kayda (H.1258) göre, bazı mahallelerde yaşayan Ermenilerin kaydedilmediği, bu yüzden de Ermeni nüfusun daha az olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹ Bir yıl sonraki diğer bir kayıt, kazalar itibariyle sancaktaki Ermeni ehl-i zimmetin mükelleflerini vermektedir. Bu sayıma göre, Amasya kazasında 1.806, Köprü'de 301, Gümüş'te 74, Hacıköy'de 489, Merzifon'da 1.370, Havza'da 279, Ladik'te 195, Mecitözü'nde de 30 nüfus Ermeni kayıtlıydı.²⁰

H.1263 (1847- 1848) yılına ait cizye defterine göre, Amasya şehrinde 185, köylerde 73 Rum bulunmaktaydı. Bundan başka milliyeti belirtilmeyen 74 kişi vardı.²¹ Merzifon kazasında 1.222 Rum mevcuttu.²²

Bir yıl sonrasına ait diğer bir cizye kaydında Amasya merkez kasabada 248 Rum, 1.098 Ermeni ve 439 da milliyeti belirtilmeyen misafir yer almaktaydı.²³

1856- 1857 yıllarında Amasya'yı gezen Karl Ritter, Amasya'da 4.000 hanenin olduğunu bunların 750'si Ermeni hanesi, 100'ü Rum hanesi ve geriye kalan 3150 hanenin de Müslümanlara ait olduğunu belirtir.²⁴ Bu bilgilere göre, Amasya merkez kasabada 15.750'si Müslüman, 3.750'si Ermeni ve 500'ü Rum olmak üzere toplam 20.000 nüfus olduğu tahmin edilmektedir.

1861 yılında Amasya'yı ziyaret eden G. Perrot, Amasya'nın nüfusunun 25.000'den fazla olduğunu ve Hıristiyanların ise şehir ve çevresinin toplam nüfusunun 1/4'ü oranında olduğunu belirtmektedir.²⁵

¹⁹ BOA, ML. VRD. CMH, 421.

²⁰ BOA, ML. VRD. CMH, 534.

²¹ BOA, ML. VRD. CMH, 727.

²² BOA, ML. VRD. CMH, 768.

²³ BOA, ML. VRD. CMH,1005.

²⁴ Tuzcu, a.g.e ,s.186.

²⁵ Tuzcu, a.g.e, s.225- 226.

1869 yılında Amasya'yı ziyaret eden William Gifford Palgrave, Amasya merkezinde 15.931 nüfusun ikamet ettiğini ve bu nüfusun 6.208'inin ise Hıristiyan olduğunu belirtmektedir. Amasya şehrinin kazaları hakkında da bilgiler veren Palgrave, Zile kasabasında 14.484 kişinin yaşadığını ve bunların 1.772'sinin Hıristiyan olduğu belirtir. Vezirköprü kazası merkezinde 5.594 kişinin yaşadığı ve bu nüfusun 1.185'inin Hıristiyan olduğunu, Osmancık kazası merkezinde 8.176 kişinin yaşadığını ve bunların 289'unun Hıristiyan olduğunu ve Merzifon kazası merkezinde ise 12.550 kişinin yaşadığını, bu nüfusun 6.676'sının Hıristiyan olduğunu belirtmektedir.²⁶

Amasya Sancağı'nı 1875 yılında gezen ve İstanbul'da Fransız Konsolosluğunda 12 yıl kâtiplik yapmış olan Vitale Cuinet, Amasya Sancağı nüfusu hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Kaza	M Sünni	M Şii	Er Grego	Er Protes	Er Katoli	R Orto	Toplam
Amasya	31500	15980	11000	1400	240	4800	64920
Merzifon	16000	8000	5000	700	120	1200	31020
V Köprü	13500	6500	3000	500	120	1000	24620
Osmancık	13000	7000	7300	540	120	980	28940
Hacıköy	11670	5355	6370	530	112	940	24977
Ladik	21330	10665	7330	930	160	200	40615
Havza	12500	6300	2000	450	110	960	22320
Mecitözü	12500	6200	2000	450	118	920	22118

Buna göre, Amasya Sancağı genel nüfusu 259.600 kişi olup bunun 198.000 kişi Müslüman ve 50.600 kişi Ermeni ve geriye kalan 11.000 kişi ise Rum olarak belirtilmiştir. Amasya genelinde Müslümanlar, Sünni ve Şii olarak iki ayrı nüfus grubu olarak belirtilerek bunların çoğunluğunu ise 132.000 nüfusla Sünni Müslümanlar oluşturmaktadır. Gayrimüslim nüfusa bakıldığında ise Ermeni ve Rum olarak gösterilmektedir. Bunlardan Ermenilerin Gregoryan, Protestan ve Katolik olarak üç gruba ayrılmaktadır. Ermenilerin çoğunluğunu ise 44.000 nüfusla Gregoryanlar en az Ermeni nüfusu ise 1.100 nüfusla Katolikler oluşturmaktadır. Rumlar ise Ortodoks olarak belirtilmiştir.

²⁶ Tuzcu, a.g.e, s.245-249.

Ayrıca Cuinet, kaza merkezlerinde yaşayan nüfusu da bize ayrıntılı olarak vermektedir.²⁷ Buna göre kaza merkezlerindeki nüfus şu şekildedir.

Kaza	M Sünni	M Şii	Er Greg	Er Prote	Er Katol	R Orto	Toplam
Merzifon	12000	1380	5000	700	120	80	19280
V köprü	6000	1600	500	100	120	280	8600
Osmancık	6900	1000	900	100	40	-	8940
Hacıköy	8100	3000	2400	300	-	-	13800
Ladik	406	-	194	-	-	900	1500
Havza	667	-	183	-	-	150	1000
Mecitözü	2300	-	710	102	-	400	3512

Buna göre, Amasya Sancağı'na bağlı kazalardaki kaza merkezlerinde toplam 57.352 nüfus bulunmaktadır.

Ayrıca, Hacıköy ile birlikte belirtilen Gümüş merkezinde ise 100 Müslüman nüfus var iken 940 nüfus ta Rum Ortodoks bulunmakta, bunlarla birlikte Hacıköy ve Gümüş merkezlerinde toplam 14.840 nüfus olduğu saptanır. Böylece kaza merkezlerinde toplam nüfus ta 57.672 olarak belirlenmektedir.

Kaza merkezlerindeki en fazla nüfusa sahip olan kaza 19.280 nüfusla Merzifon'dur. En az nüfusa sahip olan kaza ise 1.000 nüfusla Havza'dır. Kaza merkezlerindeki Müslümanların nüfusu 43.353 iken bu nüfus içerisinde 36.373 nüfusla Sünni Müslümanlar çoğunlukta olurken, Şii Müslümanların nüfusu ise 6.980'dir. Müslümanların en fazla olduğu kaza 13.380 nüfusla (Sünni ve Şii ile birlikte) Merzifon'dur. En az nüfusa sahip kaza ise 406 nüfusla Ladik kazasıdır.

Gayrimüslim tebaa içerisinde ise Ermenilerin nüfusu 11.469 iken en fazla nüfusu 9.887 nüfusla Gregoryan Ermeniler oluşturur. Sonra ise 1.302 nüfusla Protestan Ermeniler, en az ise 280 nüfusla Katolik Ermeniler oluşturmaktadır. Ayrıca Ermeni nüfusunun çok olduğu kaza ise 5.820 nüfusla (Gregoryan, Protestan ve

²⁷ Tuzcu, a.g.e, s.273-302.

Katolik dâhil olmak üzere) Merzifon'dur. En az Ermeni nüfusunun bulunduğu kaza ise 183 nüfusla Havza'dır. Rum nüfusuna bakıldığında ise toplam Rum nüfusu 1.810 olmakla beraber, Amasya kazaları içerisinde en fazla Rum nüfusuna sahip kaza, 900 nüfusla Havza'dır. En az Rum nüfusuna sahip kaza ise 80 nüfusla Merzifon'dur. Kaza dâhilinde Rum nüfusa sahip olmayan iki kaza bulunmaktadır. Bunlar ise Osmancık ve Hacıköy kazalarıdır. Fakat Gümüş, Hacıköy dâhilinde kabul edildiğinde ise Hacıköy hem kaza dâhilinde Rum nüfus barındırmış olacak hem de en fazla Rum nüfusuna sahip olan kaza olacaktır. Ayrıca Rum nüfusu da toplamda 2.750 nüfusa sahip olacaktır.

1876 yılında yapılan genel tahrirde, Amasya Sancağı'nın 102.782 nüfusa haiz olduğu tespit edilmiştir.²⁸ 1877/78 yılı Amasya Sancağı'nın nüfusu 35.827 hanede 115.167 nüfus olarak kaydedilmiştir.²⁹

1879 yılında Amasya'yı gezen Henry Franshawe Tozer, Amasya'nın nüfusunu yaklaşık olarak 20.000 kişi olarak belirtmektedir. Şehri gezerken Amasya Mutasarrıfı'nı da ziyaret eden Tozer, mutasarrıf ile konuşmalarında Osmanlı tarihinde 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ne Amasya'dan 15.000 kişinin katıldığını ve savaşa gidenlerin ancak onda birinin geri geldiğini ve bundan dolayı da Amasya şehrinin endüstri alanında zarar gördüğünü bildirmektedir.³⁰

1882/1893 yılında Amasya nüfusu kadın ve erkek olmak üzere ayrılarak ayrıntılı bir biçimde verilmiştir.³¹ Buna göre, Amasya Sancağı'nda 1882/1893 yılı erkek nüfusu şu şekildedir.

²⁸ Tuğlacı, **a.g.e.**, s.18.

²⁹ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1831-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, İstanbul 2003, s.159.

³⁰ Tuzcu, **a.g.e.** ,s.263.

³¹ Karpat, **a.g.e.**, s.176-177.

Kaza	Müslümanlar	Rumlar	Ermeniler	Katolikler	Protestanlar	Toplam
Amasya	18835	736	3134	13	66	22784
V. köprü	16142	932	507	-	95	17676
Merzifon	9616	89	2789	139	301	12934
G hacıköy	10309	1104	1314	-	80	12807
Mecitözü	15547	72	69	-	54	15742
Osmancık	8997	3	19	-	-	9019
Ladik	5879	994	94	-	-	6967
Havza	6907	1766	55	-	-	8728

Bunlara ek olarak 20 adet yabancı uyruklu erkek nüfus bulunmakla beraber Amasya Sancağı'nda toplam erkek nüfus 106.677 olarak hesaplanmaktadır. Toplam erkek nüfusun 92.232'sini Müslümanlar oluştururken 7.981'ini Ermeniler, 5.696'sını Rumlar, 596'sını Protestanlar ve 152'sini ise Katolikler oluşturmaktadır.

Amasya Sancağı'nda 1882/1893 yılı kadın nüfusu şu şekildedir.

Kaza	Müslümanlar	Rumlar	Ermeniler	Katolikler	Protestanlar	Toplam
Amasya	18335	678	3030	10	64	22122
V. köprü	13284	925	487	-	119	14815
Merzifon	9171	74	2528	140	258	12171
G.Hacıköy	9938	1045	1286	-	70	12339
Mecitözü	15992	80	63	-	51	16186
Osmancık	8594	-	26	-	-	8620
Ladik	5477	1000	85	-	-	6562
Havza	6723	1863	39	-	-	8625

Bunlara ek olarak 5 adet yabancı uyruklu kadın bulunmakla beraber Amasya Sancağı toplam kadın nüfusu 101.440 olarak hesaplanır. Toplam kadın nüfusun 87.514'ünü Müslümanlar oluştururken 7.544'ünü Ermeniler, 5.665'ini Rumlar, 562'sini Protestanlar ve 150'sini ise Katolikler oluşturmaktadır.

Amasya Sancağı nüfusu 1882/1893 yılında 106.677'si erkek ve 101.440'ı kadın olmak üzere toplam 208.117'dir. Bu nüfus 179.746'sı Müslüman, 15.435'ini Ermeniler, 11.361'ini Rumlar, 1.158'ini Protestanlar ve 302'sini ise Katolikler oluşturmaktadır.

1890 yılı Sivas Vilayeti Salnamesi'ne göre, Amasya'nın nüfusu şu şekildedir.³²

Kaza	Müslüman	Reaya	Muhacir	Toplam
Amasya	14589	3191	1239	19019
Merzifon	7480	2930	504	10914
Ladik	4795	777	-	5572
Mecitözü	4046	163	1513	5722
Gümüşhacıköy	9559	2897	180	12636
Osmancık	7855	43 kıp 1Er 3 R	114	8016
Havza	5681	2090	511	8282
Köprü	16215	1399	1011	18625

Buna göre, Amasya Sancağı dâhilinde 70.220 Müslüman, 13.447 reaya, 5.072 Muhacir, 43 Kıpti, 3 Rum ve 1 Ermeni nüfus olmak üzere toplam 88.786 nüfus bulunmaktadır. Salnameye göre, reaya Hıristiyan olarak belirtilmekle birlikte Osmancık kazası dışında tam olarak hangi mezhebe ait oldukları belirtilmemektedir.

H.1312 (1894- 1895) yılı Amasya Sancağı'nın nüfusuna dair bazı bilgiler olmakla birlikte, Amasya merkez kasabada 9.087 İslam 6.164 Ermeni, Amasya kazasında (nahiyeleri ile birlikte) 37.170 İslam ve 6.164 Ermeni sancak genelinde ise 179.146 İslam ve 15.125 Ermeni bulunmaktaydı. Bunlarla birlikte sancak genelinde toplam nüfus 194.271 nüfus olarak belirtilmiştir.³³

1321 (1903) yılı Sivas Vilayeti Salnamesi'ne göre, Amasya Sancağı'ndaki nüfus verileri kadın ve erkek olarak ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir.³⁴ Salnameye göre, Amasya erkek nüfusu verileri şöyledir.

Kaza	İslam	Rum	Ermeni	Katolik	Protestan	Yahudi	Kıpti	Toplam
Amasya	20728	857	3940	12	57	-	13	25607
Köprü	18257	1671	419	-	124	-	132	20603
Merzifon	11826	256	2961	147	342	-	333	15865

³²H.1308 Sivas Vilayeti Salnamesi, s.211- 219.

³³BOA, Y.A.HUS, 3005.

³⁴H.1321 Sivas Vilayeti Salnamesi, s.239-239.

G.Hacıköy	10996	1267	1541	-	86	-	-	13890
Mecitözü	17252	160	68	-	67	-	13	17560
Ladik	6834	1005	112	-	-	-	-	7951
Havza	7611	2253	49	-	-	-	-	9913

Amasya Sancağı'nda 93.504 Müslüman, 7.469 Rum, 9.090 Ermeni, 159 Katolik, 676 Protestan ve 491 Kıpti olmak üzere 111.389 erkek nüfus vardır.

Amasya Sancağı'nda 1903 yılı kadın verileri ise şu şekildedir.

Kaza	İslam	Rum	Ermeni	Katolik	Protestan	Yahudi	Kıpti	Toplam
Amasya	20704	916	3938	10	64	-	13	25645
Köprü	18590	1706	487	-	151	-	135	21069
Merzifon	11649	208	2704	154	407	-	284	15406
Ghacıköy	10920	1183	1397	-	68	-	-	13568
Mecitözü	17899	145	58	-	55	-	13	18170
Ladik	6779	1102	110	-	-	-	-	7991
Havza	7776	2012	37	-	-	-	-	9825

Buna göre, Amasya Sancağı'nda 94.317 Müslüman, 7.272 Rum, 8.731 Ermeni, 164 Katolik, 745 Protestan ve 445 Kıpti olmak üzere toplam 111.674 nüfus kadın bulunmaktadır.

Bunlarla birlikte 1903 yılında Amasya Sancağı genelinde 111.389'u erkek ve 111.674'ü kadın olmak üzere toplam 223.063 nüfus vardır. Bunların 187.821'i Müslüman, 14.741'i Rum, 17.821'i Ermeni, 333'ü Katolik, 1.421'i Protestan ve 936'sını da Kıpti nüfus oluşturmaktadır.

1325 (1907) yılı Sivas Vilayeti Salnamesi'ne göre, Amasya Sancağı nüfus verileri kadın erkek olarak geniş bir şekilde belirtilmiştir.³⁵ Amasya'nın 1907 yılı erkek nüfusu şu şekildedir.

³⁵H.1325 Sivas Vilayeti Salnamesi, s.256-257.

Kaza	İslam	Rum	Ermeni	Katolik	Protestan	Yahudi	Kıpti	toplam
Amasya	24529	1267	4489	53	123	-	39	30500
Köprü	20830	2309	493	2	101	-	101	23936
Merzifon	12680	409	3717	188	461	-	344	17799
Gümüşhacıköy	12664	1602	1698	-	75	-	-	16039
Mecidözü	18432	421	115	-	75	-	-	19043
Ladik	8302	2426	157	-	-	-	-	10885
Havza	8540	3785	23	13	4	-	-	12365

105.977'si Müslüman, 12.219'u Rum, 10.629'u Ermeni, 256'sı Katolik, 839'u Protestan ve 484'ü ise Kıpti nüfus olmak üzere Amasya Sancağı'nda 130.567 erkek nüfus bulunmaktadır.

Amasya Sancağı'nda 1907 yılı kadın nüfus verileri ise şu şekildedir.

Kaza	İslam	Rum	Ermeni	Katolik	Protestan	Yahudi	Kıpti	toplam
Amasya	22867	1111	4366	51	112	-	39	28536
Köprü	19841	2140	481	5	101	-	101	22777
Merzifon	11769	422	3400	190	440	-	344	16541
Gümüşhacıköy	12055	1604	1549	-	70	-	-	15277
Mecidözü	16874	318	114	-	70	-	-	17376
Ladik	7905	2140	162	-	-	-	-	10207
Havza	8036	3461	30	18	2	-	-	11547

99.347'si Müslüman, 11.196'sı Rum, 10.102'si Ermeni, 264 Katolik, 795'i Protestan ve 458'i ise Kıpti nüfus olmak üzere 122.261 kadın nüfus bulunmaktadır.

Bunlarla birlikte 1907 yılında Amasya Sancağı dâhilinde 205.284'ü Müslüman, 23.415'i Rum, 20.794'ü Ermeni, 520'si Katolik, 1.634'ü Protestan ve 942'si de Kıpti nüfus olmak üzere 252.828 nüfus bulunmaktadır.

1914 yılına gelindiğinde ise Amasya Sancağı nüfusu şu şekildedir.³⁶

³⁶ Karpat, a.g.e, s.216-217.

Kaza	İslam	Rum	Ermeni	Er. Kato	Protestan	Çingene	Toplam
Amasya	53123	2679	9598	121	260	217	65998
Havza	17475	7869	335	-	-	-	25679
Köprü	41853	4775	1032	7	320	282	48249
G.Hacıköy	24957	3660	3549	-	173	-	32339
Merzifon	25370	1067	8160	406	116	707	36870
Ladik	15861	4920	343	-	-	-	21124

Bu bilgilere göre, Amasya Sancağı genelinde 178.679 Müslüman, 24.950 Rum, 534'ü Katolik olmak üzere 23.551 Ermeni, 1.913 Protestan ve 1.206 Çingene nüfus ile bunların dışında 1 Yahudi ile 3 Süryani nüfus olmak üzere toplam 230.262 nüfus bulunmaktadır.

Amasya Sancağı'nın nüfusu (bütün sayımlar ve seyyahların verdiği bilgiler ışığında) zaman içerisinde artışlar göstermiştir. Bu artışların nedenlerinin neler olduğu konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Amasya nüfusunun artmasında doğum oranının mı, iskânların mı yoksa başka nedenlerin mi etkili olduğu bilinmemektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehre muhacirler gelmekteydi. Fakat gelen bu muhacirlerin Amasya'nın nüfusuna katkıları olmasına karşın, Amasya'da nüfus artışında belirleyici bir rol oynadığı düşünülemez.

2. Amasya Şehri'nin Beslenme Olanakları

19. yüzyılda Amasya'nın beslenme olanakları hakkında bilgilerden önce Amasya şehrinin fiziki şartları, iklimi ve arazisinin bilinmesi konunun anlaşılmasında önemli olacaktır. Amasya'nın dar bir vadide kurulması ve kuzeyinin yüksek dağlarla çevrili olmasına karşın, güneyi kuzeye oranla daha az meyillidir. Şehir, Samsun ilinden güneye doğru 133 km içerde olmasından dolayı da Karadeniz ikliminden ziyade karasal iklime daha yakın, geçiş iklimine sahiptir. Amasya'nın zemini eskisine nazaran hayli yüksektir. Zeminin yüksek olmasına karşın, verimli ovalara sahiptir. Yeşilirmak nehrinin Amasya'nın içerisinden geçmesi, tarım alanında sulama kolaylığı sağlamıştır. Ayrıca Yeşilirmak nehrinin üzerinde su dolaplarının olması, şehrin içinde vadiler boyunca verimli bağ ve bahçelerin sulanmasında önem arz etmektedir.

İlkçağlardan bu zamana Amasya'yı gezen çok sayıda seyyah, Amasya'nın bağ ve bahçeleri ile bugün dahi meşhur olan elmasından bahsetmektedir.³⁷ Amasya'nın tarımsal üretimi hakkında en geniş bilgileri 1875 yılında Amasya'yı ziyaret eden Vitale Cuinet vermektedir. Amasya ve civarında en kaliteli ve bol miktarda üretilen ürün, sert beyaz buğdaydır. Buğday özellikle çevre vilayetlere ve yabancı ülkelere satılan, geliri yüksek olan tarım ürünüdür. Buğdaydan başka arpa, çavdar, nohut, yulaf, mısır, kuru fasulye, bakla, mercimek ve bezelye tahılları üretilmekte olup, Amasya ve çevresinin tüketimi karşılandıktan sonra, çevre vilayetlere ya da yabancı devletlere satımı gerçekleşmekteydi.³⁸ Fakat gerek Osmanlı Devleti genelinde ve gerekse de Amasya Sancağı dâhilinde kuraklık zamanında zahirenin satılması veya şehir dışına çıkarılması yasaktı.

Nitekim 1887 yılında mayıs ayının kurak geçtiği, yetiştirilen buğdayın yarısının da yok olduğundan, buğdayın sancak dışına çıkarılmaması yolunda vilayetten gelen 25 Mayıs 1887 tarihinde Meclisi Vükela kararıyla uygun bulundu.³⁹

1887 yılında Amasya'da kuraklık sebebi ile halk zor duruma düşmüştü. Yemeklik ve zahire ihtiyacının bir kısmının Sivas Vilayeti'nden karşılanması ve geriye kalanının ise aşar bedelinden sağlanması yolunda Maliye Nezareti'ne 19 Ekim 1887 tarihinde bilgi verilmekteydi.⁴⁰

Amasya Sancağı'nda bazı kişilerin ihtiyaçları için tohumluk zahire isteklerinin bir an önce yerine getirilmesi için Dâhiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne 25 Ekim 1887 tarihinde gönderilen belgeden anlaşılmaktadır.⁴¹

Amasya Sancağı'nda 1888 yılında yağmur yağmamasından dolayı sancak dışına zahire çıkışı yasaklanmıştı. Fakat Amasya Sancağı'nın denize yakın olmasından dolayı zahire ihracı daha kolay olacağından, zahire ihracını önlemek için gerekli

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Tuzcu, **İlkçağlardan Cumhuriyete Seyahatnamelerde Amasya**, Kayseri 2007.

³⁸ Tuzcu, **a.g.e.**, s.281.

³⁹ BOA, MV, 20/ 39 (1).

⁴⁰ BOA, DH. MKT, 1456/ 66 (1).

⁴¹ BOA, DH. MKT, 1458/ 29 (1).

tedbirlerin alınması yolunda Dâhiliye Nezareti'nden 10 Mayıs 1888 yılında gönderilen tezkereden anlaşılmaktadır.⁴²

Erzurum şehrinin zahireye şiddetli ihtiyacından dolayı, Amasya'daki değirmenlerden 400.000 kıyye buğdayın satın alınarak Samsun'dan deniz yolu ile Trabzon'a ve oradan da Erzurum'a gönderilmesi ile ilgili yazı Trabzon ve Erzurum Vilayetleri ile Canik Mutasarrıflığı'na 26 Nisan 1893 tarihinde gönderilmiştir.⁴³

Sivas Vilayeti'nden 8 Aralık 1897 yılında gönderilen yazıda Amasya Sancağı'ndan zahire ihracına izin verildiği belirtilmektedir.⁴⁴

Amasya'nın Yakutiye Mahallesi'nde harap durumda olan ambarın tamiri ve yenilerinin yapılması hususunda Sivas Vilayeti'ne 8 Mayıs 1902 yılında yazı gönderilmiştir.⁴⁵

Sivas Vilayeti dâhilinde bulunan Amasya ve diğer sancaklarda tarımın geliştirilmesi için harman makinelerinin sancakların ihtiyaçlarına göre belirlenip gönderilmesi 14 Ocak 1903 tarihinde Ticaret ve Nafia Nezaretine yazı gönderilmiştir.⁴⁶

1890 yılı itibari ile Amasya dâhilinde 67 değirmen ve 19 adet fırın bulunmaktaydı.⁴⁷ Değirmenlerde un yapılıp, Amasya ve çevresinin tüketimi sağlandıktan sonra diğer şehirlere un satışı yapılmaktaydı.

Amasya'da tahılların yanı sıra sebze ve meyve üretimi de çok fazladır. Sebze üretiminde, taze ve kurutulmuş sebzeler Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ve yabancı devletlerde çok büyük talep görmektedir. Özellikle bamya rağbet gören sebzelerin başında gelir. Meyve olarak yetiştirilenler içerisinde ise Amasya'nın ismi

⁴² BOA, A. MKT. MHM, 499/ 14 (1).

⁴³ BOA, DH. MKT, 19/ 15 (1).

⁴⁴ BOA, Y.PRK. UM, 40/ 48 (1).

⁴⁵ BOA, DH. MKT, 506/ 44 (1).

⁴⁶ BOA, A. MKT. MHM, 727/ 30 (1).

⁴⁷ **H.1308 Sivas Vilayeti Salnamesi**, s.212.

ile özdeşleşmiş elması meşhurdur. Amasya genelinde yetiştirilen meyveler; armut, ayva, kiraz, şeftali, kayısı, vişne ve erik iken portakal, limon ve zeytin ağaçları olmasına karşın kışların soğuk geçmesinden dolayı fazla ürün alınmamaktadır. Amasya'nın etrafındaki tepelerde üzüm yetiştirilmektedir. Yetiştirilen üzümler hem kuru hem de yaş olarak tüketilmektedir. Üzümlerden şarap ve pekmez yapılmaktadır.⁴⁸

Amasya'da tarımın yanında hayvancılık da yapılmaktaydı. Etinden ve sütünden faydalanılan büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar ile taşımacılıkta kullanılan at ve eşeklerde yetiştirilmekteydi. 1888- 1889 yılında yetiştirilen hayvan sayıları ise büyükbaş (sığır, öküz ve inek) 20.000 baş, küçükbaş (keçi ve koyun) 171.630 baş ile at 10.000 baş ve eşek ise 4000 baştır.⁴⁹ Bunlardan başka ticari değeri yönünden ipek üretimde ipek böcekleri de yetiştirilmekteydi. Amasya çevresinde tut ağaçlarının varlığı ipek böcekçiliğinde önemli rol oynamaktadır. Amasya eskiden beri ipekçiliğin ünlü olduğu merkezlerden bir tanesidir. 1880 yılında ipek böceklerine bulaşan bir hastalık yüzünden üretim azalırken uygulanan pastörize yöntemle üretim tekrar yükselmiştir. Dut ağaçları da tekrar yetiştirilmeye başlanmıştır.⁵⁰

B. AMASYA ŞEHİRİ'NİN MAHALLELERE GÖRE NÜFUSU

Amasya şehrinin mahallerinde yaşayan nüfus hakkında H. 1260 /1261 (1844-1845 / 1846-1847) yıllarındaki temettu defterindeki verilen bilgilerden yararlanılarak açıklamaya çalışacağız. Verilen bilgiler mahallelerdeki vergi mükelleflerini içermektedir. Bu vergi mükellefleri hane reisleri olarak kabul edilirse, genel kabul gören beş rakamı ile çarpıldığında tahmini mahallede yaşayan nüfus hesaplanmaktadır.⁵¹

⁴⁸ Tuzcu, **a.g.e**, s.282.

⁴⁹ Tuzcu, **a.g.e**, s.283.

⁵⁰ Tuzcu, **a.g.e**, s.285.

⁵¹ BOA, ML. VRD. TMT, 12898-12900-12902-12905-12914-12917-12921-12924-12927-12928-12932-12933-12935-12937-12939-12940-12941-12945-12946-12947-12951-12957-12959-12964-12968-12970-12971-12973-12978-12980-12982-12988-12989-12997-12999-13000-13002-13007.

Mahalle Adı	Vergi Mükellef Sayısı	Tahmini nüfus
Temenna	23	115
Saray	2	10
Fahrettin	45	225
Şeyh Arık	33	165
Köyceğiz	2	10
Fethiye	24	120
Derehane	30	150
Dere	66	330
Karasenir	48	240
Hacı Hamza	28	140
Şamlar	43	215
Darüsselam	9	45
Gümüşlüzade	40	200
Aşağı Suadiye	79	395
Seyfettin	59	295
Cami-i Enderun	49	245
Pirinççi	2	10
Çeribaş	65	325
Recep	49	245
Pazar-ı Süfla	21	105
Üçler	106	530
Kılınççı	16	80
Acem Ali	39	195
Hatuniye	19	95
Bağ-ı Helkis	8	40
Yukarı Suadiye	31	155
Karatay	33	165
Bozahane	41	205
Hızır Paşa	59	295
Kayabaşı	68	340
Kazgancı	22	110
Bayezid Paşa	87	435
Gök Medrese	68	340
Kocacık	10	50
Sofular	46	230
Şeyh Cui	25	125
Mehmed Paşa	27	135
Şamice	69	345

Mahalle kavramı konusunda var olan genel kabuller çerçevesinde bazı yeni düşünceler de gündeme getirilebilir. Bu anlamda mahalleleri düşük, orta, yoğun nüfuslu olmak üzere üç ayrı gruba ayırmak mümkündür. Kanaatimize göre, 30 haneye kadar düşük, 30-60 arası hane orta, 60 ve yukarısı ise yoğun nüfuslu olarak düşünülebilir. Bu ayrıma göre 15 mahalle düşük, 15 mahalle orta ve 8 mahalle ise yoğun nüfuslu kabul edilebilir.

C. DİNSEL GRUPLAR AÇISINDAN AMASYA ŞEHİRİ'NİN NÜFUSU

19. yüzyılda 1831- 1914 yılları arasında Amasya nüfus verilerinden yararlanılarak, Amasya şehrinin dinsel grupları hakkında bilgiler verilecektir.

1831 yılı ile 1914 yılı arasında nüfus verilerine göre, Amasya merkezinde İslamiyet ve Hıristiyanlık dinine inanan nüfus bulunmaktadır. İslam dinine inananlar arasında Sünni ve Şii mezhebinde olan nüfus ve Hıristiyanlık dinine inananlar arasında Katolik, Protestan ve Ortodoks mezhebine mensup Ermeni ve Ortodoks mezhebine mensup Rum milletinden olan nüfus bulunmaktadır.

1831 yılında yapılan ilk nüfus sayımı, modern anlamda sağlıklı bilgiler vermemekle birlikte, Amasya nüfusu hakkında Müslüman zümre ve reaya olarak iki grup olarak kayıt edilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda Amasya merkez kasabada 4.326 Müslüman ile 2.053 Reaya (Gayrimüslim tebaayı içerdiği de düşünülmele birlikte açık bir bilgi yoktur.) olmakla birlikte 6379 nüfus bulunmaktadır.⁵² Buna göre, reaya toplam nüfusun yaklaşık olarak 1/3'nü temsil ederken Müslümanların nüfusunun ise yaklaşık olarak yarısına eşittir.

Dinsel gruplar hakkında cizye defterleri (özellikle gayrimüslimler, bunlar da genel olarak Rum ve Ermeni olarak) geniş bilgiler vermektedir. H.1258 (1842-1843) yılı cizye defterine göre Amasya merkez kasabada 198 Rum, 886 Ermeni (

⁵² Karal, **a.g.e.** s.209-210.

bazı mahalleleri bunun içerisinde gösterilmemiş) ve Amasya'nın merkez köyleri olan Ziyre ile Zana köylerinde 61 Rum nüfus yaşamaktadır.⁵³

H.1260 (1844- 1845) yılı cizye defterinde Amasya kasabasında Rumlar 189 nüfus, Ermeniler ise 1.106 nüfus belirtilmiştir. Amasya'nın merkez köylerinde 71 nüfus Rum bulunmaktadır.⁵⁴

H.1261 (1845- 1846) yılı cizye defteri sadece Ermeniler hakkında bilgiler sunmaktadır. Cizye defterine göre Amasya merkez kasabada 1.806 Ermeni nüfus bulunmaktadır.⁵⁵

H.1263 (1847-1848) yılı cizye defteri sadece Rumlar hakkında bilgi vermektedir. Bu cizye defterine göre Amasya merkez kasabada 185 Rum nüfus ile Amasya merkez köylerinde ise 73 Rum nüfusu bulunmaktadır.⁵⁶

H.1264 (1849- 1850) yılı cizye defterinde Amasya merkez kasabada 1.098 Ermeni nüfus ve 248 Rum nüfus bulunmaktadır.⁵⁷

1856- 1857 yılları arasında Amasya şehrini gezen Karl Ritter, Amasya merkez kasabada net bilgiler vermemekle birlikte nüfusun 4.000 hane (20.000 nüfus) olduğunu, bunların 3150 hane (15.750 nüfus) Müslümanlar, 750 hane (3.750 nüfus) Ermeni ve 100 hane (500 nüfus) Rum belirtmektedir. Buna göre, Müslümanlar Amasya kasabası toplam nüfusun yüzde 79.75'ini, Ermeniler toplam nüfusun yüzde 18.75'ini, Rumlar ise yüzde 2.50'sini oluşturmaktadır.⁵⁸

1861 yılında Amasya Sancağı'nı gezen G. Perrot, Amasya merkez kasabada 25.000'den fazla nüfusun olduğunu ve bu nüfusun 1/4'ünü Hıristiyanların

⁵³ BOA, ML. VRD. CMH, 51.

⁵⁴ BOA. ML. VRD. CHM, 421.

⁵⁵ BOA. ML VRD. CHM, 534.

⁵⁶ BOA. ML. VRD. CHM, 727.

⁵⁷ BOA. ML. VRD. CHM, 1005.

⁵⁸ Tuzcu, **a.g.e.**, s.186.

oluşturduğunu belirtirken, Hıristiyanların hangi zümre içerisinde olduğunu belirtmemiştir.⁵⁹

1869 yılında Amasya'ya gelen W.G. Palgrave, Amasya şehri nüfusu hakkında bilgi verirken sadece Müslüman ve Hıristiyan olarak belirtmiştir. Müslümanların nüfus 9.723 kişi, Hıristiyan nüfusu da 6.208 kişi olarak belirtmektedir.⁶⁰

1875 yılında Amasya şehrine gelen Vitale Cuinet, Amasya şehrinin nüfusunu ayrıntılı bir şekilde anlatırken, dini grupları da mezheplerine göre vermiştir. Amasya merkez kasabada 31.400 Sünni ve 15.980 Şii mezhebine mensup toplam 47.380 Müslüman, 13.000 Gregoryan, 1.400 Protestan ve 240 Katolik olmak üzere toplam 14.640 Ermeni ve 4.800 Ortodoks mezhebine mensup Rum bulunmaktadır.⁶¹

1882/1893 yılları arasında Amasya merkez kasabada 37.170 Müslüman, 1.414 Rum, 6.164 Ermeni, 23 Katolik ile 130 Protestan nüfus bulunmaktadır.⁶² 1890 yılında Amasya şehir merkezinde 14.589 Müslüman nüfusu, 3.191 Reaya (hangi dinsel gruba mensup olduğu tam olarak belli değil) nüfusu bulunmaktadır.⁶³

1903 yılında Amasya şehrinde 41.432 Müslüman, 1.773 Rum, 7.878 Ermeni, 22 Katolik ve 121 Protestan nüfus bulunmaktadır.⁶⁴ 1907 yılında ise 47.396 Müslüman, 2.378 Rum, 8.855 Ermeni, 104 Katolik ve 135 Protestan bulunmaktaydı.⁶⁵ 1914 yılında Amasya merkezinde 53.123 Müslüman, 2.679 Rum, 260 Protestan ve 121'i Katolik mezhebine mensup toplam 9.619 Ermeni bulunmaktadır.⁶⁶

⁵⁹ Tuzcu, **a.g.e.**, s.226.

⁶⁰ Tuzcu, **a.g.e.**, s.263.

⁶¹ Tuzcu, **a.g.e.**, s.276.

⁶² Karpat, **a.g.e.**, s.176-177.

⁶³ **H.1308 Sivas Vilayeti Salnamesi**, s.211-212.

⁶⁴ **H.1321 Sivas Vilayeti Salnamesi**, s.238-239.

⁶⁵ **H.1325 Sivas Vilayeti Salnamesi**, s.256-257.

⁶⁶ Karpat, **a.g.e.**, s.216-217.

1. Amasya Şehri'nde Dinsel Grupların Mahallelere Göre Dağılımı

Osmanlı toplumsal kuruluşunun ana çekirdeğini oluşturan mahallelerin sosyal birim olarak önemli rolleri vardır. Mahalleler, birbirini tanıyan ve aynı dine inanan insanların bir arada yaşadığı yerlerdir. Osmanlı döneminde mahalle, aynı mescid de ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte yaşadığı, şehirlerin en temel yapı taşıdır.⁶⁷ Mahalleler, bireyin ilk önce toplumsal kimlik bulması için önemli etmen, aynı zamanda bireysel ve kamusal ilişkilerin gündelik yaşamın örgütlendiği toplumsal yaşam alanlarıdır.⁶⁸ Osmanlı şehirlerinde Müslüman olmayanlar (Rumlar, Ermeniler, Yahudiler) ayrı mahallelerde oldukları gibi aynı mahallede de beraber yaşamaktaydılar.⁶⁹

17. yüzyılın ortalarında Amasya'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, Amasya'da 53 mahallenin olduğunu ve bunların 48'i Müslüman, 5'i de gayrimüslim olarak bildirmektedir.⁷⁰

H.1260 (1844-1845) yılı Amasya cizye defteri, Amasya şehir merkezindeki mahallelerde birlikte yaşamı en iyi şekilde açıklamaktadır. Cizye defterine göre, Hıristiyan Ermeni milletine mensup olan kişiler; Suvadiye, Dere, Acem Ali, Bayezid Paşa, Devehane, Çıracık, Mehmet Paşa, Temenna, Bozahane, Saraçhane, Yakutiye, Köprübaşı, Kazancı, Kalaycı, Sofuzade, Kocacık, Uzun Mustafa, Sufli Bazaar, Gümüşlüzade, Hoca Süleyman, Sofulu, Çörekçi, Darüsselam, İslam, Helkis, Eski Kethüda, Hacı Hamza, Saray, Küpçeğiz, Pervane Bey ve ismini okuyamadığımız iki mahallelerde yaşamaktaydı. Rum milletine mensup olanlar ise Hacı Hamza, Kocacık, Köprübaşı, Kazancı, Bozahane, İslam, Eski Kethüda, Devehane, Çıracık, Acem Ali, Saraçhane, Uzun Mustafa, Pervane Bey, Hoca Süleyman, Darüsselam, Kalaycı ve ismini okuyamadığımız bir mahallelerde yaşamaktaydı.⁷¹

⁶⁷ Özer Ergenç, 'Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlevi ve Nitelikleri Üzerine', **Osmanlı Sosyal İktisat Tarihi**, Der. Alaaddin Aköz, Konya 2004, s.314.

⁶⁸ Adelet Bayramoğlu Alada, **Osmanlı Şehrinde Mahalle**, İstanbul 2008, s.123.

⁶⁹ Özer Ergenç, **XVI.Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara 1995, s.145.

⁷⁰ İ.Şahin-F.Emecen, a.g.m, s.2.

⁷¹ BOA, ML. VRD. CHM, 421.

III. BÖLÜM

AMASYA'DA İSKÂN SİYASETİ VE YAŞANAN SORUNLAR

A. İSKÂNIN GERÇEKLEŞMESİ

İskân genel manasıyla bir yerleşmedir. İnsanların sosyal ve ekonomik olarak yaşayış tarzlarına ve ister toplu isterse de dağınık; büyük ya da küçük bütün yerleşmeler iskân olayıdır. Yani, insanın yaşadığı her yer bir yerleşmedir. Hayvancılıkla uğraşan yarı göçebe insanlar hayvanlarını otlatmak için mevsimlere bağlı olarak yazları yaylara, kışları ise ovalarda yaşarlar. Ziraatla uğraşan insanlar genel olarak arazilerinin durumuna göre şehir, kasaba veya köylerde, zanaatla uğraşanlar genelde şehir merkezlerinde, devlet görevinde bulunan görevliler ise buldukları göreve göre yerlerde yaşarlar. İnsanlar buldukları alandan başka bir alana göç ederek hayatını idame ettirmeleri de bir yerleşmedir.⁷²

Selçuklu Devleti'nin yıkılması ile birlikte Anadolu'daki siyasi birliğini Osmanlı Devleti kurmuştur. Osmanlı Devleti'nin iskân siyaseti kuruluş, yükseliş, duraklama ve gerileme dönemleriyle devletin siyasi, sosyal ve ekonomik durumuna göre şekil almıştır.⁷³ Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçmesi ile birlikte Anadolu'dan gönüllü ya da devletin sürgün⁷⁴ olarak aşiretler veya göçebeleri yeni

⁷² Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara 1988, s.1.

⁷³ Halaçoğlu, **a.g.e.**, s.2.

⁷⁴ Osmanlı Devletinin kuruluşunda sürgünler için bkz. Ö. Lutfü Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **Osmanlı İktisat Tarihi**, Der. Alaaddin Aköz, Konya 2004, s 53-145.

fethedilen yerlere yerleştirerek oraların şenlendirilmesi⁷⁵ ve ordunun asker ihtiyacını karşılamak için iskânlar yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde kuruluş döneminde aşiretlerin yanı sıra ilk gidenler arasında dervişler bulunmakta ve zaviyeler kurarak iskân olunan yerlerin İslamlaşmasında önemli rol oynamaktaydılar.⁷⁶ Devletin kuruluş yıllarında, yeni toprak kazanımları neticesinde konar-göçer aşiretlerin yeni topraklara yerleştirilmesi şeklinde olduğu gibi, toprak kayıplarının yaşanmaya başladığı 17. yüzyıldan itibaren içe dönük bir iskân siyaseti uygulanmaya başlanmıştır. 18. yüzyılda hızla yaşanan toprak kayıpları devletin önüne önemli bir sorunun çıkmasına neden olmuştur.

1768-1774 yılları arasında Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Kırım'da yaşayan Müslüman halk kitleler halinde Anadolu'ya kaçmakta idiler. 1800 yılına kadar devam eden göç esnasında 500.000 Kırım Türk'ü anayurtlarını terk etmiş ve bunların ancak 300.000'i Türkiye'ye ulaşabilmiştir. Göçlerin yoğun yaşandığı dönem ise 1853-1856 yılları arasında yapılan Kırım Harbi'nden sonradır. 1862 yılında göç edenler Nogay muhacirleri ile birlikte resmi kayıtlarda 231.000 kişiyi bulmaktaydı. Göç edenler sadece kayıtlı olanlar değil bunun dışında kayıtlara geçmeyenlerin varlığı, göç edenlerin sayısını arttırmaktadır. 20. yüzyılın başlarına kadar Kırım'dan Türkiye ye göç edenlerin sayısı 1.000.000- 1.200.000 arasında olmuştur.⁷⁷

Dışarıdan bu göçün yanında konar-göçerlerin de iskânı önemli bir sorun oluşturmuştur. Yerleşik halkın güvenliğinin sağlanması iskânın sıhhati açısından önem taşımaktadır. Bu amaçla devlet bir yandan iskânı gerçekleştirirken, diğer taraftan da güvenliğin de elden bırakılmamasının zorunluluğu nedeniyle çözülmesi gereken sorunların varlığı artış göstermektedir. Konumuz içerisinde daha çok vurgulanan arşiv belgelerinin yoğunluğu sebebiyle Balkanlar, Kafkasya başta olmak üzere, Anadolu'ya yoğun bir göç hareketinin gerçekleşmesiyle bu muhacirlerin iâşe

⁷⁵ Şenlendirme için bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", **Osmanlı İktisat Tarihi**, Der. Aladdin Aköz, Konya 2004, s.208-213.

⁷⁶ Barkan, Ö.Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I- İstila Devirlerinin Kolonizator Türk Dervişleri ve Zaviyeler-", **Osmanlı İktisat Tarihi**, Der. Alaaddin Aköz, Konya 2004, s.152.

⁷⁷ Mirza Bala, " Kırım", **İA**, C.6, Eskişehir 2001, s.757.

ve barınmaları başta olmak üzere, diğer ihtiyaçlarının temini konusunda çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır.⁷⁸

Devletin ekonomik kaynaklarının yetersizliği yanında, kısa zaman dilimleri içerisinde yoğun göç hareketi sebebiyle etkin önlemlerin alınıp uygulanması güçleşmiştir. Bunun yanında belgelerden de anlaşılacağı üzere, yerel yönetici ve halkın bakış açıları da önlemlerin etkinliğini azaltıcı rol oynamıştır.

Konunun ele alınışı anlamında mevcut belgeler ışığında olaylar belirtildikten sonra, değerlendirme yapılarak, alınan önlemlerin ne ölçüde gerçekleştiği konusu irdelenecektir.

B. İSKÂN

1. Muhacir İskânı

Kabartay halkından 11 hane 77 nüfusun Amasya köylerinde iskân edilmeleri için muhacirin talimatnamesine göre hareket edilmesi 13 Eylül 1856 (13 Muharrem 1273) tarihli Sadaret'ten mutasarrıflığa gönderilen yazı ile istenmekteydi.⁷⁹

Çerkes ve Nogay muhacirlerinden 696 kişi Sivas'a gitmek üzere Samsun'dan yola çıktılar. Bunlara Sivas'a kadar eşlik eden Samsun Nüfus Kâtibi Çerkes Hacı İbrahim Efendi Amasya'ya salimen varıldığını mutasarrıflığa bildirdi.⁸⁰

Kabartay ahalisinden 46 kişinin Amasya'nın Kutu köyünde iskân edildiklerinden, buradaki boş arazinin kendilerine tahsis edilmesi hususunda 19 Aralık 1859 (24 Cemaziyelahir 1276) tarihinde Sivas Vilayeti'ne emir verildi.⁸¹

⁷⁸ Kemal Daşcıoğlu, **İskân, Suç, Ceza Osmanlı'da Sürgün**, İstanbul 2007, s 23.

⁷⁹ BOA, A. MKT. UM, 421/ 3, (1).

⁸⁰ BOA, A. MKT. UM, 378/ 6 , (1-2).

⁸¹ BOA, A. MKT. UM, 386/ 8, (1).

Canbolat Bey kabilesinden Merzifon, Mecitözü, Hacıköyü kazalarında bulunan Hacıbey, Kutan, Eğriyük köylerinde iskânları kararlaştırılmış ise de, buradaki bazı yerlerin Ermeni milletinin tasarrufunda olduğu iddiasının asılsızlığı anlaşılmıştı. Muhacirler için hazineden alacaklarının gönderildiği 26 Haziran 1860 (7 Zilhicce 1276) tarihinde Amasya Mutasarrıflığı'na bildirildi.⁸²

Kabartay ahalisinden Amasya'da iskân edilen Süleyman validesi Fatma ve kardeşlerinin iskânlarına kadar 7 aylık yevmiyelerinin kendilerine ödenmediği mutasarrıflığa gönderdikleri arzuhalde anlaşılmaktadır. İskân kanununa göre 15 yaşından küçükler için günlük bir kuruş, büyükler için ise iki kuruş ödenmesi gerektiğinden, kanuna uygun hareket edilmesi yolunda mutasarrıflığa 8 Temmuz 1860 tarihinde emir verildi.⁸³

Bazı muhacir henüz iskân edilmediklerinden bunların iskânı için memur gönderilip, bir an önce iskanın gerçekleştirilmesi için Sadaret'ten 26 Temmuz 1860 (7 Muharrem 1277) mutasarrıflığa uyarıda bulunuldu.⁸⁴ Yine aynı ay içerisinde sancağa bağlı Çorum, Merzifon, Amasya kazalarında 5.450 Nogay, 300 Kırım, 465 Çerkes olmak üzere 6.215 muhacirinin iskân edilmesi sırasında, Nogayların sancakta kalmak istemeyip, Konya'daki akrabalarının yanına yerleşmek arzusunda oldukları, bu yüzden sancakta ziraatla uğraşmadıkları Dâhiliye Nezareti'ne bildirildi. Bunların ziraata teşvikleri için ayrı ayrı kaza meclislerine çağrılıp, nasihat edilmesinin de yarar sağlamadığı anlaşıldı.⁸⁵

Toman ahalisinden 21 hane 85 nüfusun Amasya'da iskân edilmelerinin Meclis-i Tanzimat tarafından kabul edilerek iskânın bir an önce gerçekleştirilmesi için Amasya Mutasarrıfı Salih Paşa'ya, 8 Ağustos 1860'da tezkire gönderildi.⁸⁶

⁸² BOA, A. MKT. UM, 413/ 23, (1).

⁸³ BOA, A. MKT. UM, 413/ 47, (1).

⁸⁴ BOA, A. MKT. MHM, 215/ 15, (1-2).

⁸⁵ BOA, A. MKT. UM, 458/ 79, (1).

⁸⁶ BOA, A. MKT. UM, 421/ 38, (1).

Çerkes muhacirlerinden 11 hane 77 nüfusun Amasya Sancağı'nda iskân edilmeleri ve bunların diğer muhacirler gibi yevmiyelerinin karşılanması için 28 Ekim 1860 (17 Rebiülahir 1277) tarihinde mutasarrıflığa tezkire gönderildi.⁸⁷

Sancakta Çerkes muhacirlerin iskânı için Hacıköy civarında Eğriyük denen yerde bin dönümlük bir arazi tahsis edildi. Arazinin 27 aileye paylaştırıldığı ve iskânda muhacirlerin çalışmaları uygun bulundu. Bu husus 27 Kasım 1860 (13 Cemaziyelevvel 1277) Amasya Mutasarrıflığı'na bildirildi.⁸⁸

Sancakta iskânları kararlaştırılan 400 küsur muhacirinin Sivas Vilayeti ile Ankara'nın Haymana kazasında akrabaları bulunduğu buralarda iskânlarını istediler. Sivas Vilayeti'nden 6 Temmuz 1860 tarihinde bu istekleri belirten yazı gönderildi. Sadaret'ten bu görüşe olumlu cevap geldi.⁸⁹

Kafkasya'dan deniz yoluyla Trabzon'a gelen 759 nüfus muhacirin Amasya, Çorum, Tokat, Çankırı Sancaklarında iskân ettirilmelerinde gerekli tedbirlerin alınması 17 Aralık 1860 (3 C 1277) adı geçen sancaklara gönderilen yazılarda istenmekteydi.⁹⁰

H. 1277 (1860–61) senesinde Kabartay muhacirlerinden 5 hane 88 nüfusun yanlarında bir memur olduğu halde Muhacirin Komisyonu'nca Amasya'ya iskânları uygun görüldüğü, bunlardan bir kısmı fakir olduğundan halk tarafından kendilerine 100 kile zahire verildiği; bu da yetmediğinden yevmiye verilmesi hususunda Sadaret'e şukka gönderildi.⁹¹

Sancakta iskân edilen 600 muhacirinin araba ve hayvanat ücreti olan 22.680 kuruşun Ladik halkı tarafından karşılandığı Amasya Mutasarrıflığı tarafından Maliye

⁸⁷ BOA, A. MKT. NZD, 329/ 55, (2)

⁸⁸ BOA, A. MKT. MHM, 200/ 99, (1).

⁸⁹ BOA, A. MKT. NZD, 381/ 81, (1).

⁹⁰ BOA, A. MKT. UM, 444/ 80, (1).

⁹¹ BOA, A. MKT. NZD, 320/ 41, (1).

Nezareti'ne gönderilen 26 Ocak 1861 tarihli yazıda Ücretin Maliye Nezareti tarafından ödenmesi istenmekteydi.⁹²

Sancak dâhilinde iskânı henüz gerçekleşmemiş olan 64 hanenin Hacıköy, Veray, Zalnun kazalarında 24 Eylül 1861 tarihli Sadaret emriyle kararlaştırıldı.⁹³

Sancağa yerleştirilen 600 Çerkes muhacirini için 1.000 araba ve hayvan ücretinin 22.680 kuruş Ladik kazası ahalisi tarafından karşılandığından bunun diğer kazalara örnek olması anlamında Muhacirin Komisyonu'na 24 Ocak 1861'de bildirildi.⁹⁴

Amasya'ya ulaşan muhacirlerin kış mevsimine yakın geldiklerinden dolayı daimi iskânları sağlanamadığı için geçici olarak sancağın çeşitli kazalarına yerleştirildikleri, ilkbaharda halkın gayretiyle evlerin inşasına başlanacağı yönünde mutasarrıf tarafından 4 Mart 1861 Dâhiliye Nezareti'ne tezkire yazıldı.⁹⁵

Amasya Sancağı'na gelip Veray kazasına geçici iskân edilen Nogay muhacirleri için tutulan 200 arabanın ücreti olan 6090 kuruş halk tarafından ödendi. Paranın ödendiğine dair 7 Mart 1861 (24 Şaban 1277) Amasya Meclisi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirildi.⁹⁶

Çerkes muhacirlerinden Abdullah Bey'in sunduğu arzuhalde, 11 hane muhacirinin Samsun civarına gelip Kavak kazasında kışladığı, bunların iskânı için Kütahya ve Bursa Vilayetlerinin seçildiği, fakat muhacirlerin buralarda yakınları olmadığından yerleşmek istememekteydiler. Görüşleri doğrultusunda Amasya Sancağı'nın uygun bulunduğu, bir an önce Amasya'da iskânlarının sağlanması için

⁹² BOA, A. MKT. NZD, 340/ 69, (1).

⁹³ BOA, A. MKT. UM, 501/ 33, (1).

⁹⁴ BOA, A. MKT. MHM, 206; 100, (1).

⁹⁵ BOA, A. MKT. NZD, 345/ 80, (1).

⁹⁶ BOA, A. MKT. UM, 460/ 13, (1).

Amasya ve Canik Sancaklarına 26 Mart 1861 tarihinde emir gönderildiği belirtilmektedir.⁹⁷

Nogay muhacirlerinden Canboyluk kabilesine mensup Amasya'da misafir olarak iskân edilen 300 hanenin Haymana'ya yerleştirilmelerine karar verildiğine dair Sadaret'ten Muhacirin Komisyonu'na bilgi verildi.⁹⁸

Trabzon'a gelen 759 nüfus Kabartay muhacirlerinin öncelikle Sivas'a iskânı düşünülmüşse de, Nisan 1861'de bölgede nüfus yoğunluğunun fazla olmasından dolayı bunların, Amasya, Tokat, Çankırı Sancaklarında iskânları kararlaştırıldı.⁹⁹

Nisan 1861 sonu itibariyle sancakta 5.000 kadar nüfusun iskânları için halkın elinden yardımı yaptığı, iskânı tamamlanamayanların da bir an önce tamamlanması için mutasarrıflığa gönderilen yazıyla gerekli hassasiyetin gösterilmesi 30 Nisan 1861 tarihinde istenmekteydi.¹⁰⁰

Rusya'dan vapurla gelen 579 kişiden bir kısmının Canik Sancağı'na gönderildiği, Ancak Sivas ve Amasya'da uygun iskân alanları bulunduğundan bunların yevmiyeleri yirmişer kıyye tayin ile ihtiyaçları sağlanarak sancaklara gönderilmesi Amasya Mutasarrıflığı'na 7 Ağustos 1861'de bildirildi.¹⁰¹

Sancakta iskân edilecek bir kısım muhacir için arazi tespiti yapıldığı, bu konuda Muhacirin Komisyonu'na 29 Ekim 1861 (24 Rebiülahir1278) bilgi verildi.¹⁰²

H.1278 (1861- 1862) yılında Havza kazasına geçici iskân edilen Çerkes muhacirlerinden Kızılbey ve Zoromoğlu takımlarından 517 nüfusun iaşeleri için 1 Kasım 1861 ile 12 Mart 1862 tarihine kadar günlük yirmişer kıyye tayin bedeli

⁹⁷ BOA, A. MKT. UM, 463/ 29, (1).

⁹⁸ BOA, A. MKT. MHM, 231/ 67, (1); BOA, A.MKT. UM, 522/ 9, (1).

⁹⁹ BOA, A. MKT. UM, 444/ 80, (2).

¹⁰⁰ BOA, A. MKT. MHM, 760/ 77, (1).

¹⁰¹ BOA, A. MKT. UM, 489/ 94, (1).

¹⁰² BOA, A. MKT. NZD, 373/ 17, (1).

üzerinden toplam 10.026 kuruş tutan masrafın Amasya halkı tarafından karşılandığı Amasya Meclisi'nin tezkiresinden anlaşılmaktadır.¹⁰³

Deniz yoluyla Samsun'a gelen 727 kişilik Çerkes kafilesinin ilkbahara kadar Canik ve Amasya Sancaklarında iskân ettirilmeleri Dâhiliye Nezareti tarafından Canik Mutasarrıfı Kamil Paşa'ya 11 Kasım 1861'de bildirildi.¹⁰⁴

Samsun'dan çeşitli sancaklara gönderilen 2.237 nüfus muhacirden bir kısmının Amasya'ya iskânı uygun görülmesi, kış mevsiminin yaklaşması nedeniyle iskânın bir an evvel yapılması isteği 8 Ocak 1862 tarihinde Sivas Mutasarrıflığı'na iletildi.¹⁰⁵

Sancakta iskân edilen muhacirler için camii, mektep inşa olunması konusunda gerekenin yapılacağı 20 Ocak 1862 Amasya Mutasarrıfı Salih Paşa'ya bildirildi.¹⁰⁶

Muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için Bolu, Amasya ve Kocaeli Sancakları Mal Sandığı'ndan 3 yük 88.335 kuruşun H. 1276 senesi sancak bütçelerinden harcandığı 27 Ocak 1862 tarihli belgeden anlaşılmaktadır.¹⁰⁷

Çerkes muhacirlerden Canbolat ve Adil Giray takımlarının iskânı için Amasya ve Kütahya'nın belirlendiği, günlük yirmişer kıyye tayin verilmesi, evlerinin inşa masrafları ile ilgili giderlerin karşılanması için iki sancağa 4 Şubat 1862 emirname yazıldı.¹⁰⁸

Deniz yoluyla Samsun'a gelen Çerkeslerin bir kısmı Samsun ve Amasya'da geçici olarak iskân edildikleri Şevval 1278 (Nisan- Mayıs 1862) Diyarbakir ve Urfa'ya nakilleri isteği Sivas Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 10 Mart 1862'de

¹⁰³ BOA, A. MKT. MHM, 253/ 1, (1).

¹⁰⁴ BOA, A. MKT. UM, 524/ 13, (1).

¹⁰⁵ BOA, A. MKT. UM, 506/ 35, (1).

¹⁰⁶ BOA, A. MKT. UM, 532/ 76, (1).

¹⁰⁷ BOA, İrade- Dâhiliye, 32677, (1).

¹⁰⁸ BOA, A. MKT. UM, 545/ 92, (1).

bildirildi.¹⁰⁹ Aynı tarihli bir başka belgede, muhacirler için erzak ve nakil ücretleri yanında ev, camii, mektep gibi çeşitli konutların masraflarının sancak mal sandığından karşılanması Dâhiliye Nezareti'nce bildirildi.¹¹⁰

Amasya Meclisi'nin 12 Mart 1862 tarihli kararında, sancakta iskân edilen göçmenler için 1.268 kuruş 20 para iane toplandığı belirtildi¹¹¹

Nogayların Yerişkol kabilesinden 350 kişinin Amasya'da iskân ettirildiği, ancak iskân alanlarının tarıma elverişli olmadığından sıkıntı içinde olduklarından daha uygun yere iskânları için göçmenler mutasarrıflığa dilekçe verdiler.¹¹²

Amasya'da misafir olarak ikamet eden muhacirlerin bir kısmının Sivas ve Ankara'ya yer aramak için gittikleri, fakat bulamadıkları için de, Amasya'da iskânları mecbur olduğundan iskânlarının bir an evvel gerçekleşebilmesi için Sadaret'ten 9 Nisan 1862 (9 Şevval 1278) Muhacirin Komisyonu'na yazıldı.¹¹³

Çerkes muhacirlerden 300 kişinin Amasya ve Yozgat Sancaklarında iskânları kararlaştırıldığı Muhacirin Komisyonu tarafından 16 Nisan 1862'de Mutasarrıf Salih Paşa'ya bildirildi.¹¹⁴

Canik, Amasya, Sinop taraflarında misafir olarak bulunan bir kısım muhacirinin 19 Mayıs 1862 (20 Zilkade 1278) Sivas Uzunyayla'ya iskân edilmeleri kararlaştırıldı. Bir kısmı da Mirliya Ömer Paşa refakatinde Harput, Diyarbakir, Urfa taraflarına yerleştirildi.¹¹⁵

Sivas, Konya ve Ankara Vilayetlerinde iskân edilmek üzere Amasya'dan geçen muhacirin araba ve hayvan nakil ücretleri Muharrem 1278 (Temmuz- Ağustos

¹⁰⁹ BOA, A. MKT. UM, 552/ 57, (1).

¹¹⁰ BOA, A. MKT. MHM, 552/ 67, (1).

¹¹¹ BOA, A. MKT. UM, 547/ 65, (1).

¹¹² BOA, A. MKT. UM, 468/ 80, (1-2)

¹¹³ BOA, A. MKT. NZD, 411/ 13, (1).

¹¹⁴ BOA, A. MKT. UM, 535/ 11, (1).

¹¹⁵ BOA, A. MKT. UM, 566/ 68, (1).

1862) Amasya Mal Sandığı'ndan karşılandığı, sancağa bağlı dört nahiye halkı tarafından toplanan 29.000 kuruş da hazineye yardım için verildi.¹¹⁶

Muhacirden Hikmet Bey, 700 küsur nüfuslu kabilesiyle Ladik kazasının Hançayırı ile Amasya kazasına bağlı Geldiklan nahiyesinde iskan olunmalarını istedi. İskân öncesinde Hançayırı 8.500 kuruş, Geldiklan ise 4.300 kuruşa müzayede olunmuşsa da talipleri çıkmamıştı. İki arazinin de Emlak-ı Hümayun'dan kayırları düşülüp muhacir iskânı için ayrılması 23 Eylül 1862 tarihli Meclis-i Vala kararında uygun bulunarak durum Maliye Nezareti'ne bildirildi.¹¹⁷

Sancakta 1862 yılı Ekim ayında geçici olarak bulunan 3.400 göçmenden 1.089'unun Havza'da, 700 nüfus Canbolat kabilesinin de Köprü, Gümüş, Zeytun, Merzifon ve Osmancık kazalarında iskânları öngörüldü.¹¹⁸

Samsun'dan Harput ve Sivas'a gitmekte olan muhacirlerin Amasya'da bulaşıcı hastalık sebebiyle, doktor ve İlaç gönderildiği, bunların masraflarının mal sandığından karşılanması gerektiği Amasya Mutasarrıfı'na 24 Ağustos 1864 tarihinde gönderilen tezkireden anlaşılmaktadır.¹¹⁹

Amasya kazası halkı H. 1278 (Temmuz 1861- Haziran 1862) yılında muhacirler için harcadıkları 41.500 kuruşu istemeyip hazineye bağış olarak bıraktılar.¹²⁰

H.1279 (1862- 63) yılına kadar Amasya Sancağı'na gönderilen ve oradan ayrılan muhacirlerin nüfus ve harcırah miktarını Amasya Mutasarrıflığı Meclisi'nce 8 Mayıs 1863'de defter halinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderildi.¹²¹

¹¹⁶ BOA, A. MKT. MHM, 232/ 22, (1).

¹¹⁷ BOA, İrade- Meclis-i Vala, 21464, (1).

¹¹⁸ BOA, A. MKT. MHM, 241/ 72, (1).

¹¹⁹ BOA, A. MKT. MHM, 312/ 41, (1).

¹²⁰ BOA, A.MKT. NZD, 417/ 46, (1).

¹²¹ BOA, A.MKT. MHM, 262/ 88, (1).

Çerkes muhacirlerinden Ali Bey kabilesine mensup 80 hane için Amasya ve Sivas Sancaklarında uygun yerler tespit edilerek iskân edilmeleri için Sadaret'ten Muhacirin Komisyonu'na 30 Kasım 1864 tarihinde yazı gönderildi.¹²²

Bulgaristan ve Doğu Rumeli muhacirlerinin iskânı için kurban derileri parasından 8.392 kuruş 15 Aralık 1886'da Dâhiliye Nezareti'ne gönderildi.¹²³

Batum'dan deniz yoluyla Samsun'a, daha sonra da Amasya'ya gelen muhacirlerin iâşe ve barınma ihtiyaçlarının bir an evvel sağlanması isteği Dâhiliye Nezareti'nce Muhacirin Komisyonu'na 28 Ekim 1887 tarihinde bildirildi.¹²⁴

Rusya'dan altı ay önce Bayburt'a gelip, oradan da Amasya'ya gitmek isteyen Ardanuç ve Livane muhacirlerinden altı hanenin pasaportları olmadığından Amasya'ya gidemedikleri, durumun Rusya'dan sorulup kesin kararın verilmesi için Dâhiliye Nezareti'nce 14 Kasım 1887 tarihinde Sadaret'e bildirildi.¹²⁵

Kafkasya muhacirlerinden Samsun ve Mamuretülaziz'e iskânları kararlaştırılanların nakliye ücretlerinin Amasya'ya kadar olan kısmının Sivas Defterdarlığı Mal Sandığı'ndan karşılanması isteği 27 Kasım 1887 tarihinde Maliye Nezareti'ne gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır.¹²⁶

Sivas'tan Amasya'ya gönderilen bir kısım muhacirinin iskân edilmediği anlaşılmaktaydı. Dâhiliye Nezareti incelemesinde iskâna engel bir durum olmadığını saptadı. İskân bir an önce gerçekleştirilmesi için 7 Aralık 1887 tarihinde vilayete emir verildi. Aynı ay içinde sancakta iskân edilen muhacir sayısı 2.000'e ulaşmıştı. Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen yazıda, sefalet düşmemeleri için 10.000 liraya ihtiyaç olduğu belirtilerek ödenek ayrılması istenmekteydi.¹²⁷

¹²² BOA, A. MKT. MHM, 317/ 43, (1).

¹²³ BOA, DH. MKT, 1392/ 25, (1).

¹²⁴ BOA, DH. MKT, 1459/ 5, (1).

¹²⁵ BOA, DH. MKT, 1507/ 34, (1).

¹²⁶ BOA, DH. MKT, 1464/ 22, (1).

¹²⁷ BOA, DH. MKT, 1468/ 48, (1).

Rusya'ya bağılı Livane ve Ardanuç'tan önce Gümüşhane'ye, daha sonra da Amasya'ya gelen 20 nüfus muhacirinin harcırah bedellerinin hazineden ödenmesi hususu Dâhiliye Nezareti'nden 17 Temmuz 1888'de Maliye Nezareti'ne bildirildi.¹²⁸ Tahsisat 2.500 kuruş olarak belirlenmişti.¹²⁹

İskân için Samsun'dan Amasya'ya gönderilen muhacirlerden beş kişi durumlarını anlatmak için İstanbul'a gitmek istedikleri, fakat bu kişilerin durumlarını anlatmak maksadıyla değıl de, alışveriş yapmak böyle bir şey uydurdukları anlaşıldığından mutasarrıflığa gönderilen 13 Ekim 1888 tarihli tezkirede, bu tür işler için İstanbul'a adam gönderilmemesi, bu konuda daha hassas davranılması istenmekteydi.¹³⁰

Amasya ve Tokat'a yeni gelen muhacirler için tohumluk ve yemeklik arpa ve buğdaydan 4.500 şinik zahirenin yardım ya da parası daha sonra ödenmek şartıyla verildiğı 13 Kasım 1888 tarihli Maliye Nezareti'ne ait belgeden anlaşılmaktadır.¹³¹

Amasya kazasına bağılı Hamamlı köyünde 60 hane Çerkes muhacire tahsis edilen arazinin tarıma uygun olmamasından dolayı, 1.000 'er lira ödendiğı 15 Nisan 1890 tarihinde Sivas Vilayeti'ne bildirildi.¹³²

1891 yılında Rumeli, Kırım ve Batum göçmenleri getirilerek Gümüşhacıköy kasabasında iskân edildiler ve bunların iskân edildikleri yere Beylek Çayırı adı verilmiştir.¹³³

Amasya eşrafından Nuri Bey muhacir iskânını kontrol etmek için devre çıktı. Hizmeti karşılığı 2.100 kuruş ödenmesini arz etmişti. 6 Şaban 1318 (29 Kasım 1900)

¹²⁸ BOA, DH. MKT, 1522/ 64, (1).

¹²⁹ BOA, DH. MKT, 1331/ 72, (1).

¹³⁰ BOA, DH. MKT, 1567/ 109, (1).

¹³¹ BOA, DH. MKT, 1568/ 12, (1); BOA, DH. MKT, 1576/ 88, (1).

¹³² BOA, DH. MKT, 1717/ 108, (1).

¹³³ Tuğlacı, **a.g.e.**, s.18.

tarihli iradede, harcırahın ancak 1.000- 1.500 kuruş tutabileceği Muhacirin Komisyonu'ndan Dâhiliye Nezareti'ne iletildi.¹³⁴

2. Aşiretlerin İskân

Aşiret, aynı kökten gelmiş olup, birlikte yaşayan ve birlikte konup göçen halk, oymak, kabile anlamlarına gelmektedir. Belirli bir alanda göçebe ya da yerleşim biriminde bir arada yaşayan cemaatlere, boylara ve oymaklara da aşiret denilmiştir.¹³⁵

Amasya'da iskân ettirilen aşiretlerin yazılı olduğu defterlerin İstanbul'a gönderildiği mutasarrıflıktan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen Rebiülahir 1268 (Ocak- Şubat 1852) tarihli yazıdan anlaşılmaktadır.¹³⁶

Amasya ve Çorum Sancaklarında aşiretlerin iskânı gerçekleştirilirken, bunların yerli halkla meydana gelebilecek çatışmaların da önüne geçilebildiği 18 Temmuz 1849 (19 Şaban 1265) tarihli Dâhiliye iradesinden anlaşılmaktadır.¹³⁷

Çakallı aşiretinin Çorum kazasında bulunanlardan bir kısmı Amasya Sancağı'nda bulunan akrabalarının yanında iskân edilmek istediklerini bildirdiler. Çakallı aşiretinin ağnam resmi gibi bazı vergileri Amasya Sancağı defterlerinde yer almaktaydı. Sadaret'ten Amasya Mutasarrıflığı'na 6 Muharrem 1277 (25 Temmuz 1860) tarihinde gönderilen yazıda, bu kişilerin sancakta iskân edilmelerinin uygun olduğu, ayrıca Zeytun kazasında bulunan aşirete mensup kişilerin de nüfus defterlerine kaydedilmesi istenmekteydi.¹³⁸

¹³⁴ BOA, İrade- Dahiliye, 1380/ 1318- Şaban-17, (1).

¹³⁵ Faruk Söylemez, *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi-Rişvan Aşireti Örneği*-, İstanbul 2007, s. 17.

¹³⁶ BOA, A. MKT. MHM, 41/ 74, (1).

¹³⁷ BOA, İ. DH, 11195, (1).

¹³⁸ BOA, A. MKT. UM, 416/ 82, (1).

C. İSKÂNDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Amasya Meclisi, Çerkes muhacirlerinden Canboyluk kabilesinin Merzifon ve Mecitözü kazalarında iskân edildiği, ancak bu arazinin kendilerine yetmeyeceğinden Görköy'deki Ermenilere ait evvelki kilise deneni boş araziye yerleştirilmesi konusundaki tahrirata, Sadaret tarafından 6 Temmuz 1860 tarihinde iskân işinin çabuklaştırılması emredilmekteydi.¹³⁹

Amasya Sancağı'nda iskân edilen 5.000 nüfus Nogay ve Çerkes muhacirleri H. 1277 (Haziran- Temmuz 1861) yerleştirildikleri araziye beğenmediler. Bu muhacirlerin akrabaları bulunduğu Konya ve Sivas taraflarına gitmek istediklerini bildirmişler, ziraatla uğraşmaya yanaşmamışlardı. Havaların düzelmesi üzerine isteklerini tekrar dile getirdiler. Amasya halkı muhacirler için sancağın çeşitli kazalarında onarlı, on beşerli gruplar halinde evler yapmayı taahhüt etmişlerdi.¹⁴⁰

Kırım muhacirlerinden 70 hane 302 nüfusun Amasya'da yerleştirilmekle birlikte, kendilerine toprak ve erzak gibi ihtiyaçların verilmediğinden perişan bir durumda oldukları, bunların Kütahya Seyitgazi köylerinde bulunan hemşerilerinin yanına gitme isteklerine izin verildiği 19 Mart 1862'de mutasarrıf Salih Paşa' ya iletildi.¹⁴¹

Nogay muhacirlerinden Burkay Bey takımının kendilerine gösterilen Amasya Sancağı yerine, Kocaeli Sancağı'nda ikamet etmek istedikleri Sadaret'ten 20 Kasım 1862 (27 Cemaziyelevvel 1279) Muhacirin Komisyonu'na bildirildi. Bu konuda ne gibi bir çözüm bulunacağı sorulmaktaydı.¹⁴²

Amasya ve Samsun'da bulunan bazı muhacirlerin iskânları henüz gerçekleşmediğinden, sefalet içinde oldukları, bir kısmının da tayınlarının yarısının kesildiği, bazılarının zengin görülüp hiç tayın yardımı yapılmadığı, soğuk yüzünden

¹³⁹ BOA, A. MKT. UM, 413/ 23, (1).

¹⁴⁰ BOA, A. MKT. NZD, 355/ 90, (1).

¹⁴¹ BOA, A. MKT. MHM, 224/ 87, (2)

¹⁴² BOA, A. MKT. MHM, 247/ 13, (2)

elbiseleri olmadığından ölümler başlamıştı. Bu sefaletin önlenmesi için de iskânın bir an önce gerçekleşebilmesi sebebiyle memur görevlendirilip, halkın elindeki arazilerin tespiti için komisyon kurulması için Sadaret'ten Muhacirin Komisyonu'na 15 Ocak 1864 tarihinde yazı gönderildi.¹⁴³

Köprü kazasında eski muhacirlerden 550 hanede 2.450 nüfus iskân ettirilmiş bunlara 12.865 dönüm ziraat için arazi verilmişti. Muhacirlerin bu arazinin yetmediğini, bildirmeleri üzerine 6.062 dönüm daha ilave edildi. Misafir bulunan 56 hane Livane muhacirlerine Kara Doruk mevkiinde toplam 3.200 dönüm arazi 12.000 zira arsa verildi. Muhacirlerin yeni oluşturduğu köye Hamidiye adı verildiği 22 Mayıs 1886 (18 Şaban 1303) tarihinde Muhacirin Komisyonu'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır.¹⁴⁴

Amasya Sancağı'nda iskân edilen 150 Kafkasya muhacirinin yer değiştirilmeleri sırasında Amasya Mutasarrıflığı tarafından sıkıntıya düşürüldükleri Dâhiliye Nezaretince haber alındı. Vilayete gönderilen 10 Haziran 1887 tarihli yazıda, sancak içinde nezaret bilgisi dışında yer değiştirmenin uygun olmadığı, böyle bir uygulamaya gidilmemesi, konunun araştırılması istenmekteydi.¹⁴⁵

46 kişilik Çerkes muhaciri izinsiz olarak Çorum'a gitmişlerdi. Bunların eski yerlerine döndürülmelerinin içlerinde acizler bulunabileceğinden mümkün olmadığı, iaşe ve diğer ihtiyaçlarının halkın yardımı ile karşılanması, bunun mümkün olmaması halinde sancak mal sandığından ödenmesi vilayete 25 Aralık 1887 tarihinde gönderilen tezkireden anlaşılmaktadır.¹⁴⁶

Gümüşhacıköy kazasına bağlı Hamamönü köyünde iskân edilen 74 hane Çerkes göçmen için 1500 dönüm arazi tahsis edilmişti. Bu arazinin yetersizliği yüzünden Hakkızade İbrahim efendinin çiftliği 1.000 lira bedelle satın alınmak istendiyse de kazadaki Ziraat Bankası şubesinin sermayesi yeterli olmadı

¹⁴³ BOA, A. MKT. MHM, 290/ 51, (1).

¹⁴⁴ BOA, Cevdet- Dahiliye, 78500, (1).

¹⁴⁵ BOA, DH. MKT, 1425/ 112, (1).

¹⁴⁶ BOA, DH. MKT, 1474/ 67, (1).

Muhacirlerin bu durumdan kurtarılmaları için Ziraat Bankası Umum Müdüriyeti'nin talimatıyla söz konusu paranın diğer şubelerden karşılanması hususu Ticaret ve Nafia Nezareti'ne 4 Temmuz 1890 (16 Zilkade 1307) iletildi.¹⁴⁷

Amasya'nın Boğaz Bağları'nda iskân edilen Dağıstan muhacirlerinin arazilerine tecavüz edildiği, ailelerine zor kullanıldığı hakkında Mustafa Efendi zevcesi Sıdika Hanım imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıya cevaben, 17 Şubat 1892 tarihinde Sivas Vilayeti'ne çekilen telgrafta gereğinin yapılması istenmekteydi.¹⁴⁸

Amasya'nın Girenbe mevkiinde iskân edilen 100 hane Dağıstan muhacirinin henüz arazilerinin taksim edilmediği, muhacirlere dağıtılacak arazilere hacı Hafız Ağa'nın bir mahkeme kararı olmaksızın tasarruf ettiği Şirin Bey imzasıyla çekilen telgrafta belirtildi. Dâhiliye Nezareti'nden 24 Şubat 1892 (25 Recep 1309) tarihinde Sivas Vilayeti'ne gönderilen emirde, durumun bir an önce düzeltilerek arazi taksimatının yapılması istenmekteydi.¹⁴⁹

Sancak dâhilinde iskân edilen muhacirler arasında verilen arazinin sulak olup olmadığı konusunda tartışmalar yaşanmaktaydı. Anlaşmazlık çözümlenemeyince durum Adliye Nezareti'ne intikal ettirildi. Sivas Vilayeti'ne gönderilen 31 Mayıs 1895 tarihli yazıda, Adliye Nezareti'nden gelecek karara göre hareket edileceği belirtilmekte ise de, kararın ne olduğu hakkında elimize bir bilgi ulaşmamıştır.¹⁵⁰

Amasya'nın Geldiklan nahiyesine bağlı Tuzsuz çiftliğinde 32 hane muhacir geçici olarak iskân edildi. Daimi iskân alanı olarak Kuzgunkaya'da 3.047 dönümlük araziye yerleştirilmeleri, gündelik yaşamın bir parçası olan camii, mektep gibi binaların inşa edilmesi gerektiği, buradaki imam ve muhtar için mühür gönderilmesi

¹⁴⁷ BOA, DH. MKT, 1739/ 49, (1).

¹⁴⁸ BOA, DH. MKT, 1923/ 14, (1).

¹⁴⁹ BOA, DH. MKT, 1926/ 17, (1).

¹⁵⁰ BOA, DH. MKT, 380/ 56, (1).

Dâhiliye Nezareti'nce Seraskerliğe ve Maliye Nezareti'ne konu hakkında 13 Aralık 1894 (14 Cemaziyelevvel 1312) tarihinde bilgi verildi.¹⁵¹

Rusya'nın Kazan bölgesinden gelip Malatya'ya iskân ettirilen 111 kazan muhaciri toprakların kıraç ve susuz olduğunu belirtip, geri dönmek istediklerini bildirdiler. Bunun üzerine kendilerine Köprü kazasında 2.346 dönüm arazi tahsis edilip tapu senetleri verildi.¹⁵²

Amasya, Tokat, Zile, Mecitözü kazalarında bazı göçmenler Rusya'ya dönmek arzusunda olduklarını belirtmeleri üzerine, bu fikirden vazgeçirilmeleri için 16 Ekim 1901 (3 Recep 1319) gerekli tedbirlerin alınması istendi.¹⁵³

Muhacirlerin iskânında devlet önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Dağılma sürecinin hızlanması ile 19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren Balkanlar, Kırım gibi yerlerden Anadolu'ya gittikçe artan göç dalgası yaşanmıştır. Memleketinde bütün mal varlığını bırakıp gelen göçmenlerin maddi durumları kendi kendilerine yetebilecek durumda değildi. Bunların geçici ve daimi iskânlarının sağlanabilmesi için Muhacirin Komisyon Müdüriyeti bünyesinde bir yapılanmaya gidilmiştir. Artan göç nedeniyle gelenlerin ihtiyaçların karşılanmasında büyük sıkıntılar baş göstermiştir. Göçlerin kış mevsimi yaklaşırken daha da artması, barınma ihtiyacının temin edilmesini zorlaştırmakta, elverişsiz hava koşulları yüzünden evlerin yapımına ancak bahar ayları gelmeden başlanamamaktadır. Yaklaşık 7- 8 ay gibi uzun süre bu insanların uygun yerlerde barındırılıp, günlük ihtiyaçlarının sağlanması önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sıkıntılara gelen göçmenlerin iskân alanlarını beğenmemeleri (hemşerilerinin buldukları yerleri tercih etmeleri, kendi memleketlerindeki gibi verimli toprakların olmaması, iskân alanlarını bireysel ya da toplu terk edişler) sonucunda yaşanan başıbozuk hareketler asayişin sağlanmasını güçleştirmektedir.

¹⁵¹ BOA, İrade- Dâhiliye, 10, (1).

¹⁵² BOA, Y. EE, 134/ 65, (1).

¹⁵³ BOA, A. MKT. MHM, 515/ 26, (1).

SONUÇ

Bu araştırmada, 19. yuzyılın ikinci yarısında Amasya şehri, demografik ve iskân siyaseti açasından incelenmiştir. Amasya şehri ilkçağlarda kale-şehir olarak gelişme arz ederken, Osmanlı Devleti bünyesinde güvenlik ve refahın artması ile birlikte açık-şehir olarak gelişme göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin yükselme devrinde şehzade Sancağı olması şehrin fiziksel olarak gelişmesinde önemli olmuştur. Ayrıca ticaret yolları üzerinde ve Samsun limanına yakın olması ticaretin gelişmesi Amasya'nın nüfus olarak büyümesine katkı sağlamıştır. Amasya'da yaşayan nüfus ağırlıklı olarak Müslüman iken Hıristiyan nüfusta yadsınamayacak kadar göze çarpmaktadır. Müslüman nüfus Sünni ve şii mezhebinden olmasına karşın Hıristiyanlar, Protestan, Katolik ve Ortodoks mezhebinden müteşekkildi. Amasya şehrindeki Hıristiyanlar, Ermeniler ve Rumlardan oluşmaktadır. Nüfus içerisinde dinsel olarak Müslüman mı yoksa Hıristiyan mı olduğu saptanamayan az da olsa Çingene olarak tanımlanan Kıptilerde mevcuttu. şehir merkezinde nüfus zümreleri önceleri dinsel olarak ayrı mahallelerde oturmalarına karşın bu dönem itibariyle artık dinsel ayrışmaların yaşanmadığını ve birlikte yaşam alanları oluşturarak aynı mahallede farklı dinden insanların bir arada yaşamlarını görmekteyiz. İncelediğimiz dönem itibari ile Osmanlı Devleti'nin dış ilişkiler yönünden savaşlarla mücadele etmesi ve savaşlarda insan kayıpların olması, bilindiği üzere her sancak devletin savaş durumunda belirli oranda asker ile birlikte orduda yer alması gerekmektedir, Osmanlı Devleti'nin bu yuzyıl içerisinde nüfus olarak azalma göstermesine karşın Amasya şehri nüfus olarak artış göstermiştir. şehrin nüfusunun artış göstermesinde, şehrin ülke sınırları içerisinde bulunduğu coğrafi konum ve yukarıda da bahsettiğimiz gibi Samsun limanına yakınlığı ve ticaretin canlı olmasından kaynaklanıyor olabilir. Bu dönemde Amasya'ya iskân edilen Kafkas muhacirlerinin nüfus artışında payı vardır.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1853-1856 yılında Kırım Savaşı gerçekteşmiştir. Bu savaştan sonra Kırım'dan Anadolu'ya büyük kitleler arasında Türk göçleri olmuştur. Bu yıllarda Osmanlı Devleti siyasi ve ekonomik olarak güç

durumda bulunmaktaydı. Göçlerin bu denli hızlı ve fazla olması devletin durumunu daha da ağırlaştırmıştır. Kırım'dan gelen nüfusun önce, iaşe ve barınma gibi temel ihtiyaçları karşılama da güçlükler yaşanmıştır. Devletin yaşadığı bu güçlüklerin yanı sıra yerli halkla göçmenlerin arasındaki anlaşmazlıklar, yerel yöneticilerin yerli halk lehine tutumları, göçmenlerin iskân alanlarını beğenmeyip kendi hemşerilerinin yanlarına yerleşmek istemeleri sorunları daha da karmaşık hale dönüştürmekteydi.

Bu zor şartlar altında Osmanlı Devleti göçmenlerin iskânı konusunda bütün imkânlarını seferber etmiş, yerli halkın katkıları da iskânın gerçekleşmesinde etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

1-Arşiv belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cevdet Tasnifi Adliye C.ADL: 3387

Cevdet Tasnifi Dâhiliye C. DH: 5699, 6789, 78500

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi DH. MKT: 19/15, 380/56, 506/44, 1331/72, 1392/25 1425/112, 1456/66, 1458/29 1459/5, 1464/22, 1468/48, 1474/67, 1507/34, 1522/64, 1567/109, 1568/12, 1576/88, 1717/108, 1739/49, 1923/14, 1926/17,

İrade- Dâhiliye İ. DH: 6679, 11195

İrade- Meclis-i Vala İ. MVL: 10, 1308/1318 Şaban 17, 21464, 32677

Maliye Nezareti Varidat Kalemi, Temettuat Defterleri ML.VRD.TMT: 12822, 12890, 12893, 12896, 12900, 12902, 12905, 12911, 12914, 12917, 12924, 12927, 12928, 12932, 12933, 12935, 12937, 12939, 12940, 12941, 12945, 12946, 12947, 12951, 12957, 12959, 12964, 12968, 12970, 12971, 12973, 12978, 12980, 12982, 12988, 12989, 12997, 12999, 13000, 13002, 13007, 13028, 13035, 12332, 13492, 13532, 13573, 13667, 13674, 14022, 14124, 14145, 14149, 14151, 14197, 15078, 15090.

Maliye Nezareti Varidat Kalemi Cizye Muhasebesi ML. VRD. CMH : 51, 421, 534, 727, 768, 1005

Meclisi- Vükela Mazbataları MV: 20/39

Sadaret Evrakı Mektubi kalemi- Mühime A. MKT. MHM: 41/74, 138/89, 200/99, 206/100, 215/15, 224/87, 231/67, 232/22, 241/72, 247/13, 253/1 262/88, 290/51, 312/41, 317/43, 443/19, 499/14, 515/26, 552/67, 727/30 760/77,

Sadaret Evrakı Mektubi Kalemi- Nezaret Devair A. MKT. NZD:
320/41, 329/55, 340/69, 355/90, 373/17, 381/81, 411/13 417/46,

Sadaret Evrakı Mektubi Kalemi- Umumiye A. MKT. UM :
118/70, 378/6, 386/8, 413/23, 413/47, 416/49, 416/65, 416/82, 421/3,
421/38, 431/16, 444/80, 447/56, 458/79, 460/13, 463/29, 468/80,
488/21, 489/94, 501/3, 506/35, 522/9, 524/13, 532/76, 535/11, 545/92,
547/67, 552/57, 566/68.

Yıldız Esas Evrakı Y. EE: 134/46, 134/56, 134/65

Yıldız Parakende Evrakı YPRK. UM: 40/48

Yıldız Sadaret Evrakı Hususiye Y. A. HUS: 3005

2-Kitap ve Makaleler

1. AKBAL, Fazıla, “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu’nda İdari Taksimat ve Nüfus”, **Bulleten**, C.XV, S.57-60, Ankara 1951, s. 617-128
2. AKDAĞ, Mustafa, **Celali İsyamları (1550-1603)**, AÜDTCF Yayınları, Ankara 1963
3. ALADA, Adalet Bayramoğlu, **Osmanlı Şehrinde Mahalle**, İstanbul 2008
4. AYDIN, Mehmet, “ Tanzimat’ta Aranan Hüviyet”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu**, Ankara 31 Ekim- 3 Kasım 1989,s.15-19
5. BALA, Mirza, “Kırım”, **İA**, C.6, s.741-762
6. BARKAN, Ö. Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, **Osmanlı İktisat Tarihi**, Der. Alaaddin Aköz, Konya 2004, s.53-145
7. BARKAN, Ö. Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I - İstila Devirlerinin Kolonizator Türk Dervişleri ve Zaviyeler-”, **Osmanlı İktisat Tarihi**, Der. Alaaddin Aköz, Konya 2004, S.146-172
8. BAYKARA, Tuncer, **Anadolu’nun İdari Tarihine Giriş I, Anadolu’nun İdari Taksimatı**, Ankara 1988

9. BAYKARA, Tuncer, “ Şehre Küstü”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi**, C.II, Ankara 1986
10. BUSBECK, O.Ghiselin, **Türk Mektupları**, Çev: Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul 1939
11. CAHEN, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, İstanbul 2002
12. ÇADIRCI, Musa, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)”, **Yusuf Hikmet Bayur’a Armağan**, Ankara 1985, s.257-277
13. ÇADIRCI, Musa, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876)”, **IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, C.II, Ankara 1988, s.1153-1161
14. ÇADIRCI, Musa, “Tanzimat’ın İlanı Sırasında Türkiye’nin Yönetimi (1826-1829)”, **Bellekten**, C.LI, S.201, Ankara 1987, s.1215-1240
15. ÇADIRCI, Musa, “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatı’nın Kurulması Üzerine Bazı Düşünceler”, **Bellekten**, C.XXXIV, S.135, Ankara 1970,s.409-420
16. ÇAVDAR, Teyfik, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İstanbul 1999
17. DAŞCIOĞLU, Kemal, **İskân, Suç ve Ceza, Osmanlı’da Sürgün**, İstanbul 2007
18. DEMİRAY, Ahmet, **Resimli Amasya Tarih, Coğrafya, Salname- Klavuz ve Kazalar**, Ankara 1954
19. DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara 1999
20. DOĞANBAŞ, Muzaffer, **Amasya**, Amasya 2003
21. ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler “, **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, C.II, Ankara 1981, s.1261274
22. ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrinde Mahallenin İşlev ve Niteliği Üzerine”, **Osmanlı İktisat Tarihi**, Der. Alaaddin Aköz, Konya 2004, s.314-323
23. ERGENÇ, Özer, **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara 1995
24. ERDOĞAN, İsmail, **XX. Yüzyıl Amasya Tarihi ve İnanç Coğrafyası**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1996
25. FAROQHI, Suraiya, **Osmanlı’da Kentler ve Kentliler**, İstanbul 2004
26. GÖKBİLGİN, Tayyib, “Tanzimat Hareketi’nin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatlarına Etkileri I”, **Bellekten**, C.XXXI, S.121, Ankara 1967,s.93-111

27. GÖYÜNÇ, Nejat, “Hane”, **TDİA**, C.XV, İstanbul 1997,s.552-553
28. GÜNEŞ, Hüseyin, (**XVIII. Yüzyılın İkinci Çeyreği**) **Lale Devri’nde Amasya**, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2001
29. GÜNGÖR, Birol Bayram, **H.1226-1229 (M.1811814) Tarihli Şer’iye Defterine Göre Amasya’nın İdari, İçtimai ve İktisadi Durumu**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2000
30. GÜRBÜZ, Adnan, **Toprak Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI Yüzyılda Amasya Sancağı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1993
31. HALAÇOĞLU, Yusuf, **Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara 2006
32. HALAÇOĞLU, Yusuf, “ Kolonizasyon ve Şenlendirme”, **Osmanlı İktisat Tarihi**, Der. Alaaddin Aköz, Konya 2004, s.208-213
33. İLERİ, Turgut, **Maarif Salnamelere Göre 20. Yüzyılın Başlarında Amasya’da Eğitim ve Eğitim Kurumları**, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1998
34. JENİNGS, Ronald, “ Urban Population in Anatolia in the Sixteen Century. A Study of Kayseri, Amasya, Karaman, Trabzon ve Erzurum”, **İnt.V Middle East Stud. 7**, U.S.A 1976, Çev. Gülbadi Alan, s.21-42
35. KARADENİZ, Yılmaz, **H.1182 Şer’iye Siciline Göre Amasya’nın İdari, Sosyal, Siyasi ve İktisadi Yapısı**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1996
36. KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı (1831)**, Ankara 1943
37. KARPAT, Kemal. H, **Osmanlı Modernleşmesi**, Ankara 2002
38. KARPAT, Kemal. H, **Osmanlı Nüfusu (1831-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, İstanbul 2003
39. KOÇ, Yunus, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Nüfus Yapısı (1300-1900)”, **Osmanlı İktisat Tarihi**, Der. Alaaddin Aköz, Konya 2004, s.498-513

40. KUZUCULAR, Kani, **Amasya Kenti'nin Fiziksel Yapısı'nın Tarihsel Gelişimi**, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994
41. LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 2004
42. ORLU, İ.Nihat, **Amasya Hakkında Coğrafya ve Tarih Bilgisi**, Amasya 1939
43. ORTAYLI, İlber, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Ankara 2000
44. **Sivas Vilayeti Salnamesi H.1308, 1321, 1325**
45. SÖYLEMEZ, Faruk, **Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi- Rişvanoğlu Aşireti Örneği**, İstanbul 2007
46. STRABON, **Antik Anadolu Coğrafyası**, Kitap XII-3, Çev. Adnan Pekman, İstanbul 2000
47. ŞAHİN, İlhan –EMECEN, Feridun, “Amasya”, **TDİA**, C.III, İstanbul 1991s.1-4
48. ŞİMŞİRGİL, Ahmet, “XVI Yüzyılda Amasya Şehri”, **Tarih İnceleme Dergisi**, C.XI, İzmir 1996, s.77-109
49. TEXİER, Charles, **Küçük Asya Coğrafyası, Tarih ve Arkeolojisi**, C.III, Çev: Ali Suat, Ankara 2002
50. TÖNÜK, Vecihi, **Türkiye'de İdare Teşkilatı'nın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu**, Ankara 1945
51. TUĞLACI, Pars, **Osmanlı Şehirleri**, İstanbul 1985
52. TURANİ, Adnan, **Sanat Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1993
53. TUZCU, Ali, **İlkçağlardan Cumhuriyete Seyahatnamelerde Amasya**, Kayseri 2007
54. YAŞAR, Hüseyin Hüsameddin, **Amasya Tarihi**, Ankara 1986
55. YAVUZ, Hasan Ali, **1777-1780 Yılları Arasında Amasya**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1996
56. YINANÇ, Mükremin Halil, “Amasya” **İA**, C.I, Eskişehir 2001, s.392-396
57. YÜCEL, Yaşar, “XVI ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İdari Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler”, **Belleten**, C.VLI, S,163, Ankara 1997, s.495-506
58. **387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri (937/1530) II**, Ankara 1997

ÖZGEÇMİŞ

05-11-1980 yılında Osmaniye ilinin Kadirli ilçesinde doğdum. İlk ve orta öğrenimimi Kadirli ilçesinde tamamladım. 2002 yılında Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandım. 2006 yılında Tarih Bölümü'nü bitirdikten sonra aynı yıl içerisinde Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Anabilim Dalında Yüksek Lisans'ı kazandım. Yüksek Lisans tezi olarak “**19. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya’da Demografik Yapı ve İskân Siyaseti**” adlı tezi hazırlamaktayım.